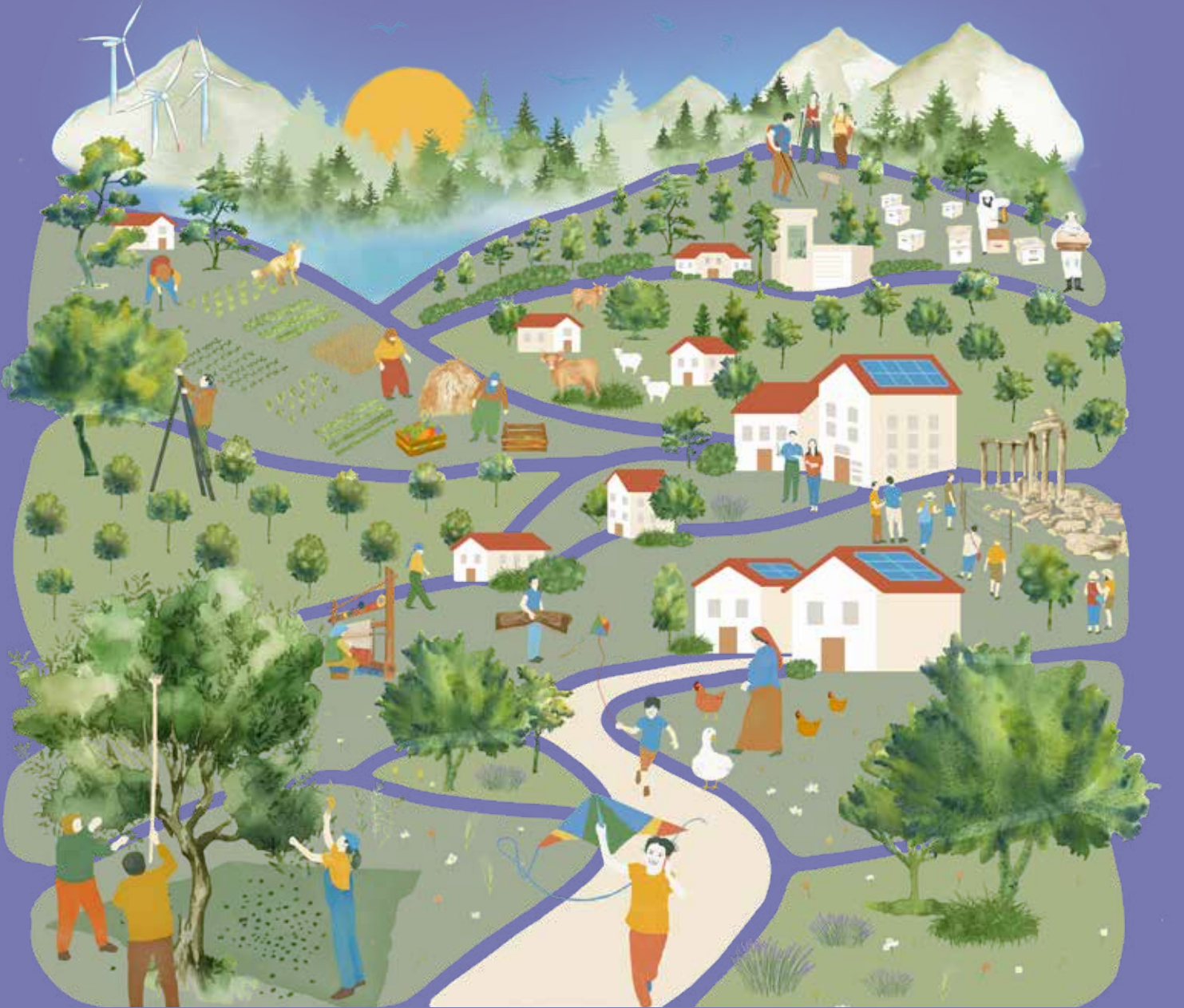

Sentez Raporu

Kömürün Ötesinde **Milas**

Kömürün Ötesinde Milas Sentez Raporu

Araştırmacı ve Yazar: Baran Alp Uncu
Redaksiyon: Nazan Bağ
İllüstrasyon: Yasemin Sayıbaş Akyüz
Mizanpaj: Erhan Teksöz
Editör: Efe Baysal, Elif Cansu İlhan, Özlem Katisöz

Yayın Tarihi: Mayıs 2023

Karadam Karacahisar Mahalleleri Doğayı Doğal Hayatı Koruma Güzelleştirme Ve Dayanışma Derneği (KARDOK), Yeniköy-Kemerköy Termik Santrallerinin kömür madeni için yok etmek istediği İkizköy'de ve Akbelen Ormanı'nda yaşayan köylüler tarafından, bu ekolojik yıkım ile mücadele etmek amacıyla 2020 yılında kurulmuş olan bir köy derneğidir. Milas ilçesi sınırları içinde doğayı, doğal hayatı korumayı, güzelleştirmeyi sağlamak, bu konuda çalışmalar yapan diğer kişi ve kuruluşlar ile dayanışmak için yıllardır çalışmalar yapmaktadır. Aynı zamanda ekokırımlara karşı hukuki olarak da mücadele etmekte ve birçok davayı yürütmektedir.

Milas Kent Konseyi 2009'da Milas'ın sorunlarına yerel düzeyde demokratik katılımıla çözüm getirmek üzere kurulmuştur. Konseye, 110 kurum/kuruluş üyedir ve Kadın, gençlik, kent tarihi ve belleği, kent estetiği, ekoloji ve çevre, trafik güvenliği, tarihi ve kültürel miras konularında meclislerde çalışmalarını yürütmektedir

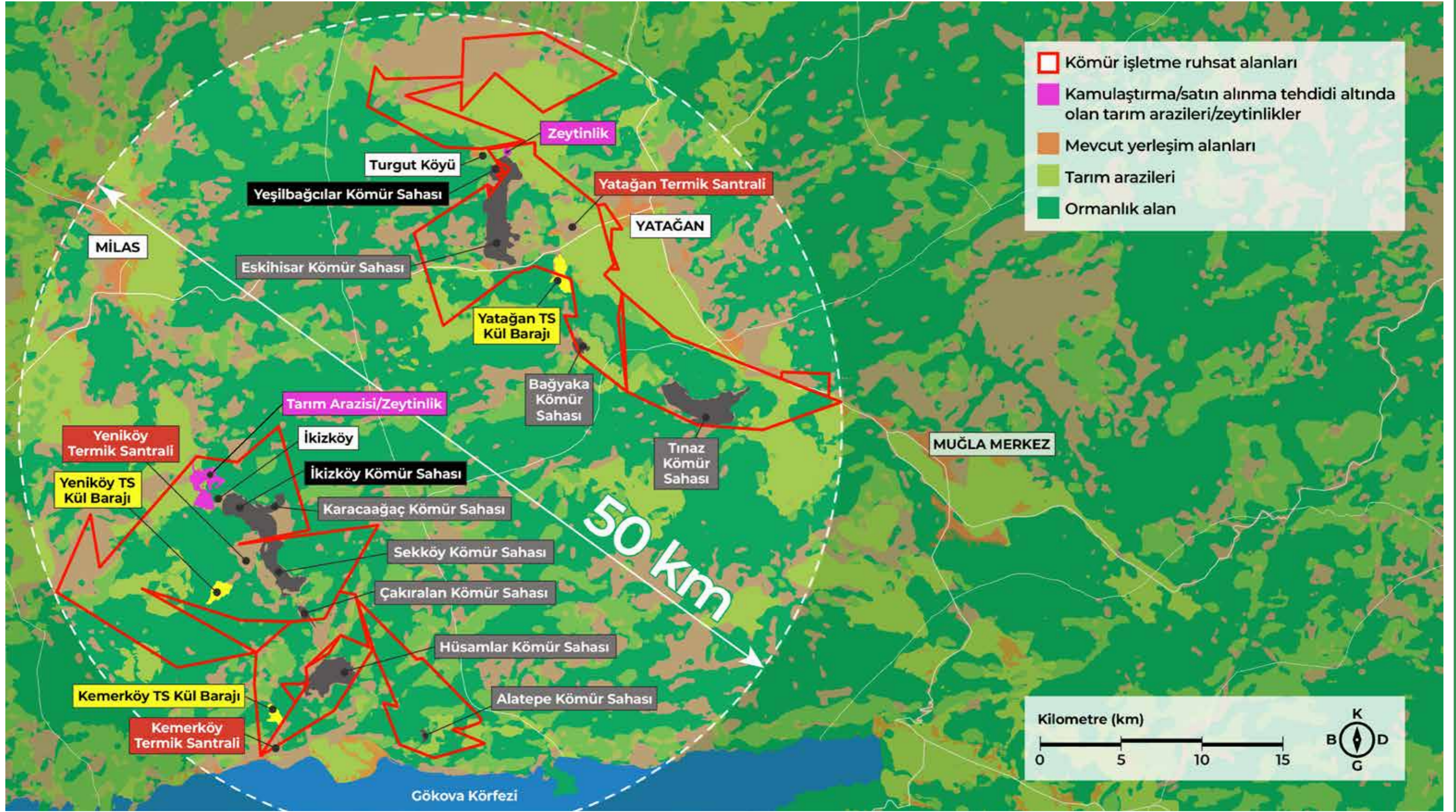
Climate Action Network (CAN) Europe (Avrupa İklim Eylem Ağı), iklim değişikliğiyle mücadele eden Avrupa'nın önde gelen sivil toplum koalisyonudur. 38 ülkeden 170'ten fazla üye organizasyonu ile 1.500'ün üzerinde sivil toplum kuruluşu ve 47 milyondan fazla yurttaş temsil eder ve Avrupa çapında sürdürülebilir kalkınma, iklim ve enerji politikaları için çalışır. Daha fazla bilgi için <https://caneurope.org/>

İklim için 350 Derneği, adını atmosferdeki karbondioksit miktarının güvenli üst sınırının milyonda 350 parçacık (ppm) olması gerektiğinden almaktadır. Başta kömür olmak üzere halk sağlığını, doğayı, iklimi tehdit eden fosil yakıt kullanımının, yaşanabilir bir yeryüzü için bir an önce sonlandırılması gerektiğini savunmaktadır. Bu çerçevede fosil yakıtlardan yenilenebilir enerji kaynaklarına adil bir geçişi talep eden kurum, bu yönde çeşitli çalışmalar gerçekleştirmektedir. Daha fazla bilgi için: iklimicin350.org

İÇİNDEKİLER

	Yönetici Özeti	9
	Giriş	25
Bölüm 1	Adil Geçiş: Kimsenin geride kalmadığı bir enerji dönüşümü	33
	Tarihsel arka plan	
	Adil geçiş nedir: Ne anlama geliyor, neyi amaçlıyor?	
	Adil geçiş programlarının temel ilkeleri, ortak özellikleri ve yaygın araçları	
Bölüm 2	Kömürün Gölgesinde Milas	51
Bölüm 3	Milas'ta kimsenin geride kalmadığı bir kömürden çıkış	63
	Milaslılar ne istiyor?	
	2030 kömürsüz bir Milas hayalinde dönüşüm fırsatları	67
	Zeytincilik	67
	Arıcılık	83
	Turizm	90
	Tarım ve bitkisel üretim	96
	Yenilenebilir enerji	98
	Halicilik	100
	Orman ürünleri	101
	Sonuç / Değerlendirme	103

Muğla'daki kömür sahaları ve kömürlü termik santralleri gösteren harita - grafik: Yasemin Sayıbaş Akyüz

YÖNETİCİ ÖZETİ

Giriş

İnsan kaynaklı sera gazı emisyonları nedeniyle küresel ortalama sıcaklıklar endüstri devriminden beri hızla artıyor. Bugün, dünya sanayi öncesi döneme göre 1,1 °C daha sıcak. Küresel ortalama sıcaklık artışı hızla devam ederken, 1,1 °C'lik sıcaklık artışı bile aşırı hava olaylarının sayısında ve şiddetinde artış, büyük can kayıplarının yaşandığı seller, sıcak hava dalgaları nedeniyle şiddetlenen ve günlerce süren orman yangınları, sağlık sorunları gibi toplumsal ve ekonomik krizlere neden oluyor. 2015 yılında imzalanan Paris İklim Anlaşması ve sonrasında binlerce bilim insanının katkıları ile hazırlanan IPCC (Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli) 1,5 °C raporu, sıcaklık artışının 1,5°C ile sınırlandırılmasını insan medeniyetinin geleceği için kritik eşik olduğunu işaret etti. Ortalama sıcaklık artışını bu kritik eşikte tutabilmek için iklim değişikliğine neden olan sera gazı emisyonlarının en aza indirilmesi ve yüzyıl ortasına kadar küresel çapta dengelenmesi (net sıfır olması) gerekiyor. Kömür, karbon yoğunluğu en fazla olan fosil kaynak ve **kömürü yerin altında bırakmak emisyon azaltımı için en kolay ve birincil adım**. Çünkü kömürden elektrik üretimi küresel emisyonlara tek başına en fazla neden olan sektör ve elektrik üretiminde kömürün yerini alabilecek temiz seçeneklere uygun maliyetlerle erişmek bugün mümkün. Paris İklim Anlaşması'nın devreye girmesi ardından pek çok ülke iklim değişikliği ile mücadele için emisyon azaltım politikalarına hız verdi ve kömürü elektrik üretiminde sıfırlamak için hedefler koydu. Pek çok ülke kömürden elektrik üretimini 2030 yılın-

da veya öncesinde sonlandırmayı hedefliyor. 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ardından yaşanan enerji krizi bile bu hedeflerin ertelenmesine neden olmadı. Kömür enerjisinin negatif dışsallıkları, yenilenebilir enerji ve enerji depolaması gibi alanlardaki maliyet düşüşleri ve enerji piyasalarında esneklik ihtiyacının artması gibi nedenlerle kömür kullanımı küresel ölçekte azalıyor ve ilerleyen yıllarda bu azalma eğiliminin daha da hızlanması bekleniyor.

Türkiye'de elektrik üretimi %35 oranında kömürden yapılıyor ve henüz bir kömürden çıkış politikası yok. Diğer yandan, başta Avrupa Birliği'nde (AB) uygulanan Avrupa Yeşil Mutabakatı olmak üzere küresel gelişmeler, Türkiye için de net sıfır ekonomiye geçiş, enerji dönüşümü ve kömürden çıkış tartışmalarını hızlandırdı.

Kömürden çıkış, teknolojik olarak mümkün olmakla beraber dönüşüm yalnızca teknik bir meseleden ibaret değil. Kömüre dayalı enerji sektöründeki dönüşüm, toplumsal ve ekonomik boyuttaki dönüşüm ile istihdam/beceri alanındaki dönüşüm ihtiyaçlarını da beraberinde getiriyor. **Bu geçişin, adil ve eşitlikçi olması, insanları ve doğayı göz ardı etmeden, insanlara değişime uyum gösterme ve değişimin getirilerinden faydalanma şansı tanıyan bir biçimde olması gerekiyor**. Bunun gerçekleşmesi için; hükümetlerin, yerel makamların, iş ve finans kurumlarının, sendikalar, yöre halkları ve çevre örgütleriyle birlikte, net sıfır ekonomiye geçişi tamamlayacak kapsamlı **bir adil dönüşüm çerçevesini ortaya koymaları şart**.

Muğla'nın kömür bölgeleri olan Milas ve Yatağan ilçelerinde toplam 3 kömürlü termik santral ve bu

santrallere yakıt temin eden kömür madenleri bulunuyor, yeni kömür madenleri açılıyor ve var olan madenler genişletiliyor. Bölgede kömürlü termik santrallerin faaliyette olması ve kömür madenlerinin sürekli genişlemesi bir yandan ciddi bir ekosistem tahribatına yol açıyor, diğer yandan hak ihallerini beraberinde getiriyor. Hava kirliliği, su kirliliği, yerinden edilmeler, orman alanlarında tahribat ile Milaslıların termik santraller ve kömür madenlerinin yaşam alanlarına olumsuz etkilerine dair tanıklıkları gösteriyor ki Milas'ta kömürün terk edilmesi şart. Bunlara ek olarak; Türkiye'nin 2053 yılı net sıfır emisyon vizyonu da 2030 yılına kadar Türkiye'nin elektrik üretiminde kömürün sıfırlanmasını gerektiriyor. Yapılan bilimsel çalışmalar, 2030 yılına kadar elektrik üretiminde kömürü sıfırlamanın, Türkiye için gerçekçi ve uygulanabilir bir hedef olduğunu gösteriyor.

Küresel ve ulusal iklim politikasına paralel olarak Muğla'nın 2030'a kadar kömürden çıkışının gerçekleşeceği - termik santrallerin ve kömür madenlerinin kapatılacağı - varsayıldığında bu bölgelerde geçimini kömürlü termik santral ya da kömür madenciliklerinden sağlayanların (bizzat kömür sektöründe istihdam edilen ya da bu sektörlerin çarpan etkisindeki nüfus) net sıfır ekonomiye geçişi için adil ve kapsayıcı dönüşüm planları ortaya konulmasına ihtiyaç var. Aksi takdirde enerji dönüşümü, hazırlıksız yakalanan farklı kesimleri zor durumda bırakma, yöre halklarını geride bırakma ve yerel ekonomilerin zarar görmesi gibi riskleri barındırıyor.

Bu rapor Milas'a odaklanıp kömürden çıkışın istihdam ve yerel ekonomiler üzerindeki olası olumsuz etkilerinin (iş kaybı, gelir kaybı, beceri dönüşümü ihtiyacı vb) nasıl bertaraf edilebileceğine dair önerileri ve net sıfır emisyon vizyonuna uyumlu bir ekonomiye geçişin sağlayacağı fırsatları/faydaları, geçiş için ihtiyaçları ve beklentileri derleyerek Türkiye'de **kömürden adil bir çıkışa** dair yerel bir perspektif sunmayı amaçlıyor.

Raporda, öncelikle adil geçişin tanımı, yaklaşımları,

ilkeleri, araçları inceleniyor ve deneyimler, uygulama örnekleri değerlendiriliyor. İkinci bölümde kömürlü termik santral ve madenlerin Milas'ta neden olduğu olumsuz etkiler, zararlar sunulduktan sonra yöre halkının ve ilgili ulusal paydaşların olası bir kömürden çıkış senaryosuna dair görüş ve beklentileri aktarılıyor. Son olarak; Milas için kömürden adil bir çıkışı mümkün kılacak yeşil, net sıfır uyumlu, yerel ekonomik seçenekler değerlendiriliyor.

Adil Geçiş: Kimsenin geride kalmadığı bir enerji dönüşümü

Tarihsel arka plan

Adil geçiş kavramı ilk olarak 1970'lerde sanayi kaynaklı çevre ve sağlık sorunlarına dikkat çeken işçi hareketleri ile gündeme geldi. 1990'lara gelindiğinde kavram, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) çevre mevzuatı ve kontrollerinin sıklaşması ve hükümetin kirletici sanayilere yönelik önlemlerle, işçi sendikaları çevre korumayı desteklerken istihdamın kaybolması riskine karşılık işçilere destek programı oluşturulması talebiyle yeni bir boyut kazandı. Amaç, kirletici sektörlerde çalışan işçilerin ve toplulukların işlerinin ve gelirlerinin korunması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve sağlıklı bir çevrede yaşama imkanlarının sağlanmasıydı. Aynı dönemde ABD'de sendikal hareketin çevre adaleti hareketleriyle bağlantıları, somut işbirliklerine dönüştü, sendikalar ve çevre hareketinden gruplar Adil Geçiş İttifakı'nı (Just Transition Alliance, JTA) kurdu. ABD'de gündeme gelen adil geçiş konusu, küresel ölçekte yayılmaya başladı ve uluslararası müzakerelerin konusuna haline geldi.

2000'lerin ortasından itibaren, adil geçiş taleplerinin küresel ölçekte yayılması, özellikle Uluslararası

Sendikalar Konfederasyonu'nun (ITUC) başını çektiği daha organize ve kapsamlı girişimlerle hızlandı. 2010'ların başından itibaren adil geçiş, sivil toplumun farklı aktörleri (STKlar, çevre ve iklim hareketleri, sendikalar vd.) tarafından sahiplenilen, aynı zamanda uluslararası iklim siyasetinde ana akımlaşan bir kavram hâline geldi. 2000'ler boyunca Birleşmiş Milletler İklim Zirvelerine (COP) sendikaların katılımı düzenli olarak arttı. 2015'te Paris'te düzenlenen, dünya iklim siyasetinin yol haritası niteliğinde olan Paris Anlaşması'nın imzalandığı COP21, adil geçiş için de bir dönüm noktası oldu. Adil geçişe işaret eden "ulusal düzeyde tanımlanmış kalkınma öncelikleri doğrultusunda, iş gücünün adil geçişi ile insana yakışır ve nitelikli işler oluşturmanın gerektirdiği şartların dikkate alınması" ifadesi Paris Anlaşması'nın giriş bölümünde yer aldı. 2019'da gerçekleşen COP24'te ise 50'den fazla devletin temsilcisi *Silesia Dayanışma ve Adil Geçiş Beyannamesi*'ni imzaladı. COP25 zirvesinde *İşler için İklim Eylemi Girişimi* başlatıldı. 2021'de düzenlenen COP26'da "net sıfır emisyonla geçişte yeşil büyüme, insana yakışır iş ve ekonomik refah" sloganıyla Avrupa Birliği'nin yanı sıra Kuzey Amerika ve Avrupa'dan 15 hükümet *Adil Geçiş Bildirgesi'ne* imza attı.

Adil geçiş nedir: Ne anlama geliyor, neyi amaçlıyor?

Mevcut adil geçiş çerçevelerini -her biri kendi içerisinde tek bir tanıma sahip olmasa ve farklı şekillerde yorumları bulursa da- genel hatlarıyla 4 kategori altında toplamak mümkün: *Statükocu yaklaşım, idari reform, yapısal reform yaklaşımları ve dönüşümcü yaklaşım*. Statükocu yaklaşım ve idari reform yaklaşımı mevcut ekonomik düzende bir değişim hedeflemez, mevcut sistem içinde düzenlemeler önerir. Yapısal reform yaklaşımı, toplumsal güç ilişkilerini sorgular ve değiştirmeyi amaçlar, mevcut sistemdeki dağılım ve katılım adaletsizliklerine işaret eder. Kurumsal değişiklikleri ve uzun vadeye yayılmış bir yapısal dönüşümü hedefler. Dönüşümcü yaklaşım, içinde bulunulan iklim krizinden dolayı hâkim ekonomik ve siyasi düzenin daha kökten bir eleştirisini yapar. Bu

yaklaşımı savunan sendika ve toplumsal hareketler, çözüm olarak "sürekli büyüme" fikri üzerine inşa edilmiş olan fosil yakıt temelli mevcut ekonomik yapı ve ilişkilerin tamamen dönüştürülmesi gerektiğini ileri sürer. Bunun aracı olarak alternatif bir kalkınma anlayışının geliştirilmesini ve tabandan örgütlenen demokratik ekonomik oluşumları önerir.

Reformist ve dönüşümcü yaklaşımlar, enerji geçişinin ana unsuru olarak hem sosyal adaleti sağlamayı hem de iklim krizi ile mücadele etmeyi görür. Uygulama tarafından baktığımızda, reformist ve dönüşümcü yaklaşımların, iklim adaletinin temel prensiplerini adil geçiş programlarının merkezine, 3 temel boyutta yerleştirdiğini görürüz; tanınma adaleti, dağılım adaleti ve katılım adaleti. Tanınma adaleti, özetle, enerji geçişinden olumsuz etkilenecek farklı toplumsal grupların belirlenmesi ve farklılıklarının (bilgiye erişim, yönetim, değerler vb) tanınması ve anlaşılması; dağılım adaleti, fayda ve maliyetlerin hakkaniyetli dağıtılması; katılma adaleti, geçişten etkilenenlerin doğrudan katılımını temin edecek koşulları sağlamak anlamına gelir.

Türkiye'de bugün ne fosil yakıtlardan çıkış kararı ne de net sıfır ekonomiye geçişi destekleyen bir adil geçiş politikası var. Her ne kadar Avrupa Birliği'nin (AB) Avrupa Yeşil Mutabakatı'na yanıt olarak Yeşil Mutabakat Eylem Planı hazırlıkları ya da 2053 yılını hedefleyen net sıfır emisyon vizyonunun açıklanması gibi gelişmeler yaşansa da bunların ekonomi, enerji ya da iklim politikasında yapısal bir değişime/dönüşüme yol açtığına dair bir işaret yok.

Adil geçiş programlarının temel ilkeleri, ortak özellikleri ve yaygın araçları

Adil geçiş kapsamında farklı yaklaşımlar bulunmakla beraber bu yaklaşımlar ortak olarak şu temel prensipleri savunuyor: Vizyon oluşturma ve planlama, yaşamı merkeze alan yeni politikalar, bütüncül yaklaşım, çok-ölçeklilik, iklim dostu işlere yatırım, ekonomik çeşitliliğin sağlanması, sosyal koruma politikası ve programları, adil geçiş finansmanının sağlanması

sı, katılımçılık, sosyal diyalog, yerele uygunluk, kapsayıcılık ve keşimsellik, toplumsal cinsiyet eşitliği/adaleti. Ayrıca, dünya genelinde farklı coğrafyalarda başarıyla uygulamaya konulan **adil geçiş programlarının ortak özelliklerine** bakarsak göze çarpanlar şunlardır:

- Bir plan çerçevesinde hareket edilmesi,
- İşçilerin, politika ve eylemlerin merkezinde yer almaları,
- Bölgesel ölçekte vizyon geliştiren ve hareket eden yerel ve ulusal karar alıcıların varlığı,
- (Farklı biçim ve seviyede olmakla beraber) Yerel halkın kararlara katılımının sağlanması,
- Özel destek mekanizmalarının oluşturulması ve işletilmesi,
- Yeni işlere, (mesleki beceri edinme gibi) kapasite geliştirmeye yönelik yatırımların yapılması.

Adil geçiş program ve politikaları incelendiğinde başvuru ve öne çıkan **bazı ortak araç ve uygulamalar** ise şu şekilde listelenebilir:

- Erken emeklilik, emeklilik maaşı ve finansal tazminat programları,
- Mesleki beceri geliştirme ve meslek edindirme eğitimleri ve programları,
- Altyapı yenileme projeleri,
- Bölgesel destek mekanizma ve programları,
- Katılımçılık ve sosyal diyalog mekanizmaları ve süreçleri.

Dünyadan deneyimler incelendiğinde, bahsedilen ilke, plan ve araçlar hayata geçirilmediğinde, enerji geçişinin adil bir şekilde gerçekleştirilmesinin önünde benzer engeller olduğu görülüyor. Örneğin; toplumsal desteğin eksik olması, model ve örneklerin yetersizliği, uygulama programlarında iklim adaleti ve adil geçiş ilkelerinin göz ardı edilmesi sonucunda var olan eşitsizlik ve adaletsizliklerin artması, hükümetler tarafından taahhüt edilen iklim hedeflerine adil geçiş politika ya da mekanizmalarının dahil edilmemesi, siyasi atmosferin katılıma izin vermemesi, bilgi ve uzmanlığın kurumsallaşmaması, yüksek işsizlik oranları, kayıt dışı faaliyet oranı, düşük sen-

dikalılık, işgücünün düşük karbonlu ekonomilere uygun becerilerden yoksun olması, fosil yakıtları önceliklendiren yatırımların devam etmesi, kırılganlığı yüksek sosyoekonomik grupların finansal desteklere erişiminin yetersizliği sıkça rastlanan engeller olarak listelenebilir.

Kömürün Gölgesinde Milas

Milas'ta Kemerköy Termik Santrali 30 yıldır, Yeniköy Termik Santrali ise 37 yıldır çalışıyor, kömür madenleri ise sürekli genişliyor.

• **Kömür, Milas'ın topografyasını değiştiriyor:** Bugüne kadar Milas ve Yatağan'da açık ocak linyit kömürü madenciligi yapılan yaklaşık 5.000 hektar alanda yaşanan topografya değişimi ve toprak tahribatı, ekosistemi ve biyolojik çeşitliliğe büyük zarar veriyor. Bu değişim, verimli tarım topraklarını yok ederken erozyon riskini de beraberinde getiriyor.

• **Kömür, su kirliliği ve suyun azalmasına sebep oluyor:** TES'ler ve kömür madenleri Milas'ta yeraltı ve yerüstü sularının hem nitelik bakımından bozulmasına hem de azalmasına neden oluyor. Kömür madenleri için yapılan kazılar sonucunda yeraltı suları çekilirken, termik santraller soğutma suyu olarak yüksek miktarda su tüketiyor. Ayrıca, termik santrallerin ortaya çıkardığı atık suların, cüruf ve uçucu tozların ve kömür madenlerinde oluşan ağır metal içeren atık suların doğaya karışması da yüzey ve yeraltı suların toksik maddelerle kirlenmesine yol açıyor.

• **Kömür, ormanları yok ediyor:** Kömür endüstrisi nedeniyle Milas ve çevresinde giderek artan miktarda ormanlık alan hasar görüyor ya da ortadan kalkıyor. Milas ve Yatağan'da bugüne kadar maden ocaklarının işletildiği yaklaşık 5.000 hektar alanının yarısından fazlasının or-

manlık alan olduğu hesaplanıyor. Milas'ta toplam 23.000 hektar alan linyit maden ocağı ruhsat alanı olarak tahsis edilmiş durumda. 2018 yılında yayınlanan "Kömürün Gerçek Bedeli: Muğla" raporuna göre, gelecek 30 yıllık süreçte maden ruhsat alanlarının tamamının işletmeye alınması durumunda Milas'taki 11.200 hektar orman alanında ağaçlar kesilecek ve ekosistem tahrip olacak. Kömür madenciligi, bölgede İkizköy ile iç içe geçmiş olan Akbelen Ormanı'nı da doğrudan tehdit ediyor. Ekosistem hizmetlerinin yanı sıra Akbelen Ormanı buluşma, sosyalleşme ve dinleme yeri olarak sosyal ve kültürel öneme sahip. Zeytin ağaçlarının da bulunduğu Akbelen Ormanı, civarındaki bölgenin yerüstü ve yeraltı su kaynakları için de önemli bir su toplama alanı.

• **Kömür, hava kirliliğine sebep oluyor:** Bölgedeki kömür faaliyetleri yüksek miktarda kirlenici gaz ve partikül salımına yol açıyor. Bu da hem iklim değişikliğine neden olurken hem de bölgede yüksek seviyelerde hava kirliliğine neden oluyor. Milas'ta bulunan Kemerköy ve Yeniköy termik santralleri ile Yatağan'da bulunan Yatağan termik santralinin 1983 - 2017 arasında saldırdığı toplam karbondioksit miktarının 360 milyon ton civarında olduğu hesaplanıyor. Bölgedeki üç termik santralin 2043'e kadar çalışmaya devam etmesi hâlinde atmosfere ek olarak 328 milyon ton daha karbondioksit emisyonuna neden olacağı öngörülüyor.

• **Kömür, insan ve canlı sağlığını tehdit ediyor:** Termik santrallerin başta hava kirliliği olmak üzere yarattığı tahribat yörede kamu sağlığını birçok yönden tehlikeye atıyor. Hava kirliliği kaynağı olan partikül maddeler akciğer ve kalp rahatsızlıkları, felç, çocukların sağlıksız gelişimi, alzheimer, obezite gibi bir dizi ciddi rahatsızlığın oluşumunda ve gelişmesinde etkili oluyor. Termik santrallerin havaya saldığı kükürt dioksit (SO₂) hayati tehlike arz eden akciğer rahatsızlıklarına ve astım gibi kronik

rahatsızlığa neden oluyor. Termik santrallerin atmosfere bıraktığı toksik gazlardan biri olan azot oksitler (NO_x) da solunum yollarında yangı (enfamasyon), normal hücre mekanizmalarının bozulması, dokularda hasar ve sonucunda bağışıklık mekanizmasının zayıflaması gibi ciddi sağlık risklerine yol açıyor.

Açıldıkları tarihten 2020'ye kadar Yatağan Termik Santralini'nin 33.319, Yeniköy TES'in 23.595 ve Kemerköy'ün 11.600 erken ölüme yol açtığı hesaplanıyor. Ayrıca, kronik akciğer ve kalp rahatsızlıkları, erken doğum ve diğer bir dizi ciddi rahatsızlığa yol açmaları nedeniyle de termik santraller kamu sağlığını tehdit ediyor. Öte yandan dışsallaştırılan insan hayatına etkilerinin yanı sıra sağlık nedeniyle iş günü kayıpları ve kamu bütçesine binen yükler de termik santrallerin yarattığı büyük sağlık maliyetleri arasında bulunuyor.

• **Kömür, yerinden edilmelere sebep oluyor:** Kömür madenlerinin işletmeye açılmasından bu yana Yatağan ve Milas'ta toplam 10 köy yerinden edildi. Milas'ta ilk maden kaynaklı kamulaştırma 1980'lerde Sekköy'de gerçekleşti. Bunu, yıllar içerisinde Hüsamlar, Alatepe, Çakıralan, Karacağaç ve Işıkdere Mevkii-İkizköy'deki evlerin ve arazilerin maden sahasına dahil edilmek için kamulaştırılması izledi. Bugün, İkizköy'ün diğer mevkileri ve köy ile iç içe geçmiş ve köylülerin müşterek alanı olan Akbelen Ormanı'nın maden sahasına dönüştürülmesi girişimleri bulunuyor. Yapılan hesaplamalara göre Milas ve Yatağan'da yeni kömür madeni projelerinin hayata geçmesi yaklaşık 30.000 kişinin geçim kaynaklarını ve/veya barınma yerlerini dolayısıyla sosyal, kültürel ve ekonomik varlıklarını doğrudan etkileyecek. Kömür madenlerinin faaliyet alanlarını genişletmesi nedeniyle Yatağan'da 27, Milas'ta 21 köyün zeytinlik alanlarının tahrip olacağı veya yok olacağı tahmin ediliyor.

Servet Dilber, CAN Europe, 2018

Milas'ta kimsenin geride kalmadığı bir kömürden çıkış

Milaslılar ne istiyor?

Yapılan saha araştırması gösteriyor ki Milas halkı kömür ile sosyal, kültürel veya duygusal bir bağ kurmuyor. Bölgenin geçim kaynakları sorulduğunda hem halk hem de yerel paydaşlar zeytincilik, tarım, arıcılık, hayvancılık gibi faaliyetleri sıralıyor. Maden ve santraller hızlıca akla gelen, Milas ile özdeşleştirilmiş bir geçim kaynağı değil, bölgeyi kalkındıran bir unsur olarak değerlendirilmiyor. Buna karşın; kömürün yöredeki zararları en çok vurgulanan konu. Hava kirliliği, tarımsal verim kaybı, zeytin ağaçlarının verimsizleşmesi, kanser ve solunum yolu hastalıklarının artması, susuzluk gibi halkın gözlemlediği pek çok sorun kömürle ilişkilendiriliyor.

Halkın çoğunluğu bu etkilerin kömürden kaynaklandığını dile getiriyor. İstiklak yoluyla köylülerin

yerlerinden edilmesi ise, kömürle ilgili en doğrudan deneyimlenen ve en kaygı uyandıran sorun.

Kömürlü termik santraller ve kömür madeni işletmeleri sadece "güvenceli bir istihdam kapısı" olarak görülüyor. Milaslıların algısında madenler ve termik santraller avantajlı bir geçim kaynağı olmaya devam ediyor. Asgari ücretin üzerinde kazanç, emeklilik hakkı, ulaşım kolaylığı, gençlerin gözünde bu işin cazibesini artırıyor. Bu yüzden kömürden ekonomik çıkar sağlayan santral ve maden çalışanı gençler ile buralarda işe girmek isteyen gençlerin kömüre dair algısı halkın geneline göre daha olumlu. Kömüre dair genel algının olumsuz olmasına ve kömürden çıkışın neredeyse halkın tamamı tarafından talep ediliyor olmasına rağmen, kömürden çıkış tartışmasında ekonomi belirleyici faktör. Maden ve termik santrallerin geçim kaynağı olması hem çalışanlar hem de halkın geri kalanı tarafından kömürün verdiği hasarın katlanılabilir görülmesine yol açıyor. Halkın bu algısı kömürden çıkış sürecinde maden ve termik santrallerde çalışanların kazanılmış haklarının korunması ve mevcut istihdam koşullarını sağlayacak alternatifler geliştirilmesi gerekliliğini gösteriyor.

Gençler tarımsal üretime dönmeyi tercih etmiyor.

Aylıklı çalışmaya alışmış gençler maden ve santrallerin kapanması durumunda tarımsal üretimi değil, turizm, su ürünleri, havalimanı gibi sektörleri tercih edeceklerini söylüyor. Gençler tarımsal üretim seçeneğini zor ve maliyetli buluyor. Dolayısıyla maden ve termik santrallere alternatif olacak sektörlerin, yalnızca ekonomik olarak değil, güvenceli olma ve gençler için cazip olma açısından da değerlendirilmesi gerekiyor.

Kömürden çıkışı sağlayabilecek alternatif sektörler önerilirken tek bir sektör yoğun olarak öne çıkarılmıyor. Bunun nasıl sağlanabileceği sorusuna yanıt olarak araştırma bulguları bize kömüre tek başına alternatif oluşturacak bir geçim kaynağı bulunmadığını gösteriyor. Bölge halkının sahip olduğu üretim deneyim ve birikimi, farklı gelir getirici faaliyetlerin birbirlerine entegre biçimde, bir arada yapılmasına uygun. Bölgesel ölçekte tasarlanmış, sürdürülebilir ve dayanışmacı bir bakış açısıyla yerel ekonomik aktörleri güçlendirerek yeni bir ekonomi kurmak mümkün. Adil geçişin prensiplerine uygun bir kömürden çıkış sürecinde, aynı zamanda, insanlara ve diğer canlılara zarar verebilecek yöntemlerle işleyecek sektörlerin yeni kurulacak ekonomik sistemden uzak tutulması gerekiyor.

2030'da kömürsüz bir Milas hayalinde dönüşüm fırsatları

Zeytincilik

Yaklaşık 5 bin yıldır insan yerleşiminin bulunduğu Milas'ta zeytin ve zeytincilik sosyal ve kültürel yaşamın her daim ayrılmaz bir parçası. 2020'de AB coğrafi işaretini tescillenen Milas zeytinyağı, bölge zeytinciliği için de önemli bir potansiyel barındırıyor. Milas'taki zeytin ağaçları, Türkiye genelindeki 187 milyon civarındaki toplam zeytin ağacı stokunun yaklaşık %5'ini oluşturuyor. Milas'ta zeytin potansiyelinin istenilen seviyede kullanılmamasına rağmen Milaslılar zeytin ile iç içe geçmiş bir yaşam sürdürüyor. Zeytin, yöredeki 114 köy için önemli bir geçim kaynağı niteliğinde. Yöre halkının gözünde

"Kömürsüz Milas" en çok "tarımsal verimliliğin arttığı" ve "zeytin ve zeytinyağı üretiminin geri geldiği" bir gelecek ile eş değer tutuluyor.

Milas'ın zeytinyağı potansiyelinin kullanılması için en kolay ilk adımın, işlenmeden bölge dışına çıkan zeytinin ekonomiye kazandırılması olduğu değerlendiriliyor. Milas'ta üretilen ortalama 100.000 ton zeytinin yaklaşık %20'si (20.000 ton) işlenmeden diğer illerdeki üreticilere satılıyor. Katma değer sağlayacak bir ürüne dönüştürülmeden bölge dışına satılması bölge ekonomisi ve istihdam bakımından önemli bir kayıp oluşturuyor. 20.000 ton zeytinin, 50 zeytin işleme, 15 zeytinyağı üretim tesisi, 5 sabun-şampuan imalathanesinin kurulması ile Milas'ta işlenmesi ve katma değerli hale getirilmesi mümkün. Yeni kurulacak 15 zeytinyağı tesisinde toplam 105, 50 zeytin işleme tesisinde toplam 500, 5 sabun-şampuan üretim tesisinde toplam 80 olmak üzere zeytine dayalı imalat sektöründe toplam 685 yeni iş yaratılabilir. Bunlara ek olarak, zeytine dayalı bütüncül bir yerel ekonomik gelişmenin desteklenmesi ile kurulabilecek başka tesislerle yeni istihdam sağlanması da mümkün. Örneğin, zeytine dayalı sanayi sektörünün atıklarını değerlendirecek 3 pirina tesisinde toplam 30, zeytin çevresinde bir turizm stratejisinin geliştirilmesiyle kurulacak 2 konaklama tesisinde yaratılacak 40 yeni iş de eklendiğinde yeni yatırımlarla toplam 755 kişiye iş imkanı sadece zeytine dayalı hizmet ve üretim sektörleri ile sağlanabilir. Milas'ın kömür madenciliği sektöründe 800 kişi istihdam edildiği düşünülürse, bütüncül ve kapsayıcı yerel ekonomik gelişme programları ile kömürden adil bir çıkışın Milas için gerçekçi ve uygulanabilir olduğu görülüyor.

Çarpan etkisi sayesinde yeni tesislerin bölge ekonomisine buralarda çalışacak olanların kazandığı toplam gelirin ötesinde bir katkı sağlaması söz konusu. 2021 verilerine göre, yeni işlerde çalışanların 6 aylık toplam gelirlerinin/harcamalarının 17,75 milyon TL, yıllık toplam gelirlerinin/harcamalarının 35,5 milyon TL civarında olması muhtemel. Çarpan etkisi hesaba katıldığında, bölgedeki gelir artışının

yaklaşık olarak 6 ay için toplam 40,6 milyon TL, yıllık olarak toplam 81,2 milyon TL olacağı hesaplanıyor. Yapılan hesaplamalara göre, bölgede kömürlü termik santrallere bir yıllık teşvik miktarının sadece bir sefer için zeytin ile ilgili tesislerinin kurulmasına harcanması durumunda kömür madenlerinde istihdam edilenlerin neredeyse tamamına yeni, yeşil, iklim dostu ve insan onuruna yakışır işler yaratılması mümkün. Buna göre, 70 yeni zeytin işleme, zeytinyağı ve sabun-şampuan yapımı tesisinin kurulması için gereken toplam yatırım miktarı - 2021 yılı verilerine göre - 240 milyon TL civarında. Milas'ta yer alan Yeniköy ve Kemerköy Termik Santrallerine sadece kapasite mekanizması kapsamında 2021 yılında o sene için 260 milyon TL destek verildi.

Milas'ın zeytinyağı sektöründe yeterince değerlendirmediği diğer bir potansiyeli de AB coğrafi işareti (Cİ). Milas zeytinyağı, 2020 yılında AB coğrafi işaret tescilli aldı ve şu an Türkiye'nin AB coğrafi işaretli tek zeytinyağı. İtalya'nın AB coğrafi işaretli Toskana zeytinyağının yörenin toplam zeytinyağı üretimindeki oranı olan %4'e ulaşmak ve litre fiyatı olan 7,5 Euro, Milas zeytinyağı için hedeflenebilir. Bu hedeflenen üretim oranı ve fiyata ulaşılması durumunda Cİ tescilli üretimin Milas'ta 800 tona ve fiyatının da ortalama 75 TL'ye (2021 yılı fiyatları ile) yükselebileceği öngörülmüyor. Bu durumda Cİ tescilli zeytinyağının yarattığı değer 4,5 milyon TL'den 60 milyon TL'ye yükselebilir. Ayrıca uluslararası pazarlama ve reklam gibi faaliyetler yürütülürse Milas zeytinyağının ihracat yaratma potansiyeli de değerlendirilir. Halihazırda çok düşük miktarda ihraç edilen Milas zeytinyağının, iyi örgütlenmiş bir üretici birliği ile önemli bir ihracat geliri kazanma olasılığı bulunuyor.

Bu bağlamda, bölgede zeytinciliğin geliştirilmesi için atılması gereken adımlar şöyle özetlenebilir:

- Yeni zeytin, zeytinyağı ve zeytin temelli ürün ve hizmet işletmelerinin kurulması,
- Zeytin verimliliğinin artırılması,
- Âtıl durumdaki zeytinlik alanların değerlendirilmesi,

- Kömür madeni genişlemelerinin durdurulması,
- Karasu sorununun çözülmesi,
- AB Cİ tescilli zeytinyağı üretimine ağırlık verilmesi,
- Üreticilerin iş birliği mekanizmalarının geliştirilmesi,
- Üretici birlikleri/kooperatiflerin oluşturulması, güçlendirilmesi,
- Farklı dış pazarların hedeflenmesi,
- Zeytinyağı denetim mekanizma ve süreçlerinin geliştirilmesi,
- Zeytin ve zeytinyağı turizminin geliştirilmesi,
- Sektörler ve politikalar arası bütünleşik, kapsayıcı ve katılımcı yaklaşımın kurgulanması.

Arıcılık

Küresel ölçekte toplam çam balı üretiminin %92'si Türkiye'de gerçekleşiyor ve Türkiye'deki çam balı üretiminin de yaklaşık %75-80'i Muğla'da yapılıyor. Milas, %18 ile Muğla'nın bal üretiminde en yüksek paya sahip ilçesi. Arıcılık ve arılar yöredeki biyoçeşitliliğin ve ekolojik dengenin korunmasında kritik bir rol üstleniyor. Ayrıca arıcılık, yörenin ana geçim ve istihdam kaynaklarından biri olması nedeniyle sosyo-ekonomik açıdan da önem arz ediyor. Arıcılık ana geçimlik faaliyet olarak yürütülmediği durumda bile haneler için ek bir gelir kaynağı olarak değerli görülüyor.

Milas'ta arıcılığın yeni ve yeşil işler sunabilmesi ve yeniden cazip bir ekonomik faaliyet hâline gelebilmesi için üstesinden gelmesi gereken sorunlar şöyle sıralanabilir:

- Çam balı üretiminin temel unsuru olan çam pamuklu koşnili böceği iklim değişikliğine bağlı olarak artan sıcaklıklar nedeniyle yörenin dışına, kuzeye doğru çekiliyor. Bu da arıcılıkta artan düzeyde verim kaybı yaşanmasına neden oluyor. İklim değişikliğinin arıcılığa yönelik tehdit oluşturan sonuçlarından biri de kontrol dışı yangınların sayısının ve kapsamının

giderek artıyor oluşu. Mevsimlerin kurak geçmesinin etkisiyle yeterince çiy oluşmasının arıların yeterli miktarda bal yapmasına ya da yapılan balın yeterince şekerli olmamasına neden olduğu uzmanlar tarafından belirtiliyor.

- Kömür madenleri ve termik santrallerden salınan SO₂, NO_x ve CO₂ gibi zehirli gazlar kızılçam yapraklarında sülfürik asit ve nitrik asit birikimine neden oluyor. Bu da çam balı üretimi için gerekli balsıra böceğinin yeterli düzeyde oluşmamasına ve dolayısıyla verimin düşmesine yol açıyor. Ayrıca havadaki yüksek miktardaki SO₂ ve NO_x çam pamuklu koşninin ve bal arılarının solunum yollarını etkileyerek ölümlerine yol açabiliyor.
- Demografik olarak Milas'ta arıcılık yapanların çoğunluğu eskiden beri bu faaliyeti yürütmekte olan yaşlı nüfustan oluşuyor. Gençler ise arıcılığı çeşitli sebeplerden tercih etmiyor.
- Kullanılan yöntemler yenilenmiyor, arıcılık değişmekte olan koşullara uyumlu hâle getirilmiyor.
- Üretimden tüketime uzanan mevcut tedarik zinciriyle ilgili sorunlar gelir kayıplarına sebep oluyor.

Tüm bu sorunlara rağmen arıcılık tekrar Milas yerel ekonomisinin önemli bir unsuru hâline gelme potansiyeline sahip. Bunun için üretimden başlayarak tedarik zincirinin tüm kademelerini kapsayan bir dizi dönüşüme ihtiyaç bulunuyor. Bu yönde atılacak adımların bazıları şöyle özetlenebilir:

- Disiplinlerarası bir yaklaşımla farklı doğa ve sosyal bilim alanlarındaki ilgili çalışmaların bir araya getiren bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi,
- Biyoçeşitliliği ve ekolojik dengiyi gözeten ekolojik arıcılık anlayışının geliştirilmesi,
- İklim değişikliğinin etkilerine uyumu hedefleyen ve dirençliliği merkezine alan üretim

- yöntemlerinin hayata geçirilmesi,
- Arıcılık ürünlerinin çeşitlendirilmesi,
- Bölgede arıcılıkla ilgili eğitim programlarının hayata geçirilmesi,
- Yeni tip kooperatif ve örgütlenmelerin yaygınlaşması,
- Milas balının marka değerinin geliştirilmesi,
- Arıcılık teşvik ve finansman programlarının hayata geçirilmesi.

Turizm

Turizm, hem iklim değişikliğine ciddi şekilde katkısı olan hem de iklim krizinden doğrudan etkilenen bir sektör. Bu nedenle turizmi dirençli kılarken aynı zamanda iklim değişikliğinin oluşumuna neden olmayacak biçimde yürütülmesine yönelik yeni yaklaşımlara ihtiyaç var.

Milas; Bodrum, Fethiye, Marmaris gibi Türkiye'nin önemli turizm merkezlerine komşu konumda. Turizm hâlihazırda Milas halkı için ana geçim kaynaklarından biri değil. Öte yandan turizm merkezlerine yakın olmasının yanı sıra Milas deniz, tarih/kültüre ve zeytine bağlı turizm faaliyetleri bakımından önemli fırsatlara sahip. Turizm, Milas'ta kömüre alternatif olabilecek dikkate değer ekonomik faaliyet alanlarından biri. Santrallerde çalışan gençlerin santrallerin kapatılması durumunda çalışmayı en çok tercih ettikleri sektörlerin başında turizm geliyor. Muğla genelinde iklim değişikliğini tirmandıran ve iklim krizine dirençsiz konvansiyonel turizm pratikleri hakim olsa da, Milas'ta hem bu sektörün yeni kurulacak olması hem de mevcut kültürel ve doğal olanaklar nedeniyle ekolojik ayak izi düşük ve iklim değişikliğine dirençli ekoturizm açısından büyük bir potansiyel barındırıyor.

Milas'ta, coğrafi özellikleri nedeniyle farklı birçok turizm türünü ve faaliyetini gerçekleştirme olasılığı bulunuyor. Bunlar arasında öne çıkan turizm seçenekleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Zeytincilik yöresi olması, AB coğrafi işareti

zeytinyağı, bölgede mevcut anıt zeytin ağaçları gibi özellikleri nedeniyle zeytin/zeytinyağı turizmi,

- Milas'ta yer alan mineral değerleri yüksek jeotermal kaynakları bölgede wellness turizmi,
- Milas'ın sınırları içerisinde bulunan birçok tarihi eser ve antik kent sayesinde tarih turizmi,
- 120 kilometre uzunluğunda bir kıyı şeridine sahip olması sebebiyle deniz turizmi,
- Bölgede bulunan sulak alanlar ve mağaralarla geliştirilebilecek kuş gözlemciliği, fotoğraflılık ve mağaracılık turizmlerinin yanı sıra bu bölgelerde oluşturulacak rotalarla kampçılık ve yürüyüş turizmleri,

Milas yukarıda sayılan faaliyet alanları sayesinde bir ekoturizm alanı olabilecek potansiyele sahip.

Turizmin gelir kaynağı olması konusuna Milaslılar bazı çekincelerle birlikte olumlu yaklaşıyor. Çekinceler genellikle konvansiyonel turizmin bölgeye verdiği ekolojik hasara, bölgedeki sosyal ve kültürel yaşamı etkilemesine ve bu turizm modelinin başka gelir modellerine zarar vermesine dair. Planlı ekoturizm faaliyetleri bölgede, iklim ile barışık, ekolojik ayak izi düşük ve sosyal adaleti önceleyen alternatif bir yaklaşımla değerlendirildiği sürece bu olumsuz etkilerin önüne geçilebileceği öngörülmüyor.

Tarım ve bitkisel üretim

Muğla'daki toplam tarım arazilerinin yaklaşık üçte biri Milas'ta yer alıyor. 2018 verilerine göre, Milas'ta toplam 760.765 dekar tarım arazisi var; bunun 543.674 dekarını meyveler, içecek ve baharat bitkilerinin yetiştirildiği alanlar oluşturuyor. Bölgedeki tarım topraklarının %71'i meyvecilik alanı, %21'i tarla arazisi, %6,5'i sebze ekim alanı olarak kullanılıyor. Meyvecilik alanlarının da %98 ile neredeyse tamamı zeytinlik. Tarımsal üretim, ağırlıklı olarak köylülerin sahibi olduğu küçük arazilerde yapılıyor. Toprağı olmayan köylüler ise diğerlerinin toprağında yevmiye karşılığında tarımsal üretime katılıyorlar.

Milas'ta tarımsal üretim başlığı altında karşılaşılan sorunlar şu şekilde özetlenebilir:

- Kömür madenleri ve termik santrallerden kaynaklanan çevre kirliliği ve ekolojik tahribat nedeniyle verimliliğin düşmesi,
- Girdi maliyetlerinin yüksek olması,
- İklim değişikliğinin sebep olduğu kuraklık,
- Ürünlerde verimliliği ve kaliteyi olumsuz yönde etkileyen zararlılar,
- Gençlerin tarım sektöründe çalışmak istememesi.

Milas'ta yerel halk yaşamakta olan tüm sorunlara rağmen tarım üretiminin devamından yana bir tavır sergiliyor. Milas'ın "kömürsüz" hâle gelmesinin en çok -zeytinciliği de kapsayacak şekilde- tarım üretiminde olumlu sonuçlar doğurması bekleniyor. Tarımdan elde edilen kazançların yükselmesiyle beraber gençlerin de tarım sektörüne ilgisinin artabileceği düşünülüyor. Hali hazırda yetiştirilmekte olan tarım ürünlerinin verimliliğini artırmaya yönelik atılacak adımlara ek olarak katma değeri yüksek yenilikçi ürünlerin yetiştiriciliğinin yapılması ve organik tarımın öne çıkarılması da Milas'ta tarımdan elde edilen gelirleri artırabilir.

Yenilenebilir enerji

Milas ve çevresinin toplam güneş enerjisi değeri 1587 kWh/m²yıl olarak hesaplanıyor. Bu değer, 1527 kWh/m²yıl olduğu kaydedilen Türkiye ortalamasının üzerinde. Milas'ta 1. derece güneş yoğun bölgede yer alan Dağpınar, Pınarköy ve Çakıralan mahalleleri ile Bencik Mahallesi ve Yayla Mahallesi'nin civarındaki tarım yapılmayan düzlük alanlarda küçük ölçekli yatırımlar yapılarak bireysel güneş enerjisi sistemleri (GES) uygulamaları gerçekleştirilebilir. Ayrıca Karacahisar, Çiftlikköy, Pınararası, Söğütçük, Hasanlar, Kısırlar, Derince, Demirciler, Beyciler, Gökpınar, Bayır mahallelerinin civarındaki tarıma elverişli olmayan düzlük alanlarda küçük ve büyük GES yatırımları yapılabilir. Daha az güneş yo-

ğun yerlerden Beçin, Menteş, Baharlı, Ağaçalıhüyük, Koruköy, Akyol, Yaşyer, Avşar mahallelerinde 1 MW veya altında güce sahip lisanssız güneş enerji üretiminin yapılabilmesi tespit edilmiş durumda.

Bu arazilerin dışında Milas'ta termik santrallere bağlı olarak çalıştırılan açık madencilik kömür sahaları GES kurulabilecek potansiyel alanları oluşturuyor. Bu potansiyelin değerlendirilebilmesi için kömür madenlerinin işletmeye kapatılmasının ardından detaylı bir tespit çalışmasının yanı sıra yöre halkının haklarını gözetecek ve ekosisteme en az müdahaleyi sağlayacak bir planlamanın yapılması gerekiyor.

Yenilenebilir enerji konusunda Milaslıların iki temel çekincesi bulunuyor. Bunlardan birincisi; güneş ve rüzgar santrallerinin tarım arazilerine ve ormanlık alanlara zarar vermesinden duyulan endişeler. İkinci çekince ise yenilenebilir enerji sektörünün bölgede yeterli düzeyde istihdam sağlamayacağı yönünde. Tüm bu çekincelere rağmen yenilenebilir enerji tesisleri tarım arazilerinin dışındaki yerlerde kuruldukları sürece Milaslılar tarafından kabul görüyor.

Ekosisteme uyumlu, tarım faaliyetlerini engellemeyen, yöre halkının katılımıyla oluşturulmuş planlara dayanan yenilenebilir enerji santrallerinin Milas'ta adil geçişin gerçekleştirilmesine katkı yapması beklenebilir. Yenilenebilir enerji santrallerinde üretilen enerjinin en büyük faydalarından biri zeytincilik, turizm gibi sektörlerdeki işletmelerin enerji ihtiyacının daha ucuz ve temiz bir şekilde karşılanacak olması ve böylelikle enerji harcamalarının azaltılması olarak değerlendiriliyor. Yerelin ihtiyacının karşılanması ve yerel halkın ucuz ve temiz enerjiye erişiminin sağlanması da yenilenebilir enerji santrallerinin sağlayacağı faydalardan bir diğeri olarak öne çıkıyor.

Halıcılık

Milas'ta yerel halkın geçimine katkı sağlayacak başka ekonomik faaliyetler de bulunuyor. Bunlar arasında yer alan **halıcılık**, Milas'ın önde gelen ge-

leneksel faaliyetlerinden biriyken bugün neredeyse hiç yapılmıyor. Oldukça iyi gelir getiren geleneksel Milas halıları, hammaddesinin yüksek fiyatlara temin edilmesi, zor ve uzun süren üretim süreçleri ve piyasada maliyetleri karşılamayan fiyatlara alıcı bulması sebebiyle makine ve fabrika halılarıyla rekabet edemez hâle geldi. Buna rağmen Milas halıcılığı; üretimde tamamen doğal hammadde ve yöntemler kullanılmasıyla, otantik bir ürün olmasıyla ve Milas'ın yerel kültürünü yansımasıyla değerini hâlâ koruyor. Halıcılıktan elde edilen gelirlerin sağlanacak teşvik, destek ve eğitim programları sayesinde artırılması mümkün. Yerel düzeyde yeni tip kooperatif yapıları gibi üretim örgütlenmeleri ve yeni pazarlama yöntemlerinin kullanılması da halıcılığın gelir getirici bir faaliyet olmasında etkili olabilir.

Orman ürünleri

Orman ürünleri, oldukça zengin bir orman varlığına sahip Milas'ta köylülerin yaşamlarında önemli bir yer tutuyor. Köylüler, ormanlarda yetişen çeşitli meyveleri kendi tüketimleri için toplayıp kullanıyorlar. Ancak, odun dışındaki orman ürünleri yöre halkı tarafından gelir getirici ekonomik bir değer olarak görülüyor. Toplanan defne, kekik, adaçayı gibi ekonomik değeri olan ürünler bölgede bu ürünleri işleyecek tesislerin bulunmaması nedeniyle işlenmeden bölge dışına satılıyor. Bu durum da gelir kaybına yol açıyor. Son yıllarda sayısı artan kontrol dışı yangınlar nedeniyle geniş ormanlık alanların tahrip olması da bu ürünlere erişimi zorlaştırıyor. Orman ürünlerinin yerel ekonomiye ve Milaslıların geçimlerine katkısının olabilmesi için bölgede bu ürünlerin işleneceği tesislerinin kurulması ve katma değeri yüksek ürünlerin bölgede üretilerek satılması gerekiyor. Bunun yanı sıra zirai çalışmalar yoluyla ürünlerin keşfedilmesi ve geliştirilmesi, ürünlerin ekonomik değerinin belirlenmesini sağlayacak fizibilite çalışmalarının yapılması ve yangın alanlarının rehabilitasyonu orman ürünlerinin yerel ekonomiye katkı sağlayacak şekilde ekonomik değere dönüşmesini sağlayabilir.

Sonuç olarak

"Kömürün Ötesinde Milas" raporu, kömür sektörünün yarattığı çevre adaletsizliklerinin yoğun biçimde yaşandığı Milas'ta, adil geçişin mümkün olduğunu ortaya koyuyor. Adil geçiş, iklim mücadelesi kapsamında dünya genelinde hızla yayılan ve kabul gören bir kavram. Bugün adil geçişi sendikaların, iklim ve ekoloji hareketlerinin yanı sıra devletler, özel sektör ve pek çok farklı kurum ve kuruluşlar gibi birçok aktör savunuyor. Küresel olarak da adil geçiş yaklaşımları iki temel amaç üzerinde ortaklaşıyor: **Fosil yakıtlardan çıkılarak yenilenebilir enerji kaynaklarına geçilmesi ve bu geçişin kimseyi geride bırakmadan gerçekleştirilmesi.** Daha somut bir ifadeyle, adil geçişin ana amacı, halihazırda sosyal ve bölgesel gruplar arasında eşitsizlikleri derinleştiren, ciddi yükler yaratan iklim değişikliğini durdurmak için elzem olan enerji geçişi sırasında tüm sektörlerde yaşanacak değişikliklerden dolayı iklim krizinden etkilenmekte olan çalışanların ve kömüre bağlı toplulukların geçiş süreciyle birlikte de ek yüklerle karşılaşmaması, daha fazla zarar görmemesi, enerji geçişi sürecinin sosyal, ekonomik ve siyasi anlamda adaleti sağlayarak tamamlanması. Buna bağlı olarak, enerji geçişi sırasında işlerini kaybedecek olanlara yönelik bir dizi politika ve düzenlemenin hayata geçirilmesi savunuluyor.

Hem enerji geçişinin başarıyla gerçekleştirilmesi hem de adil geçiş politikalarının etkin biçimde uygulanması için yerel halkın isteği ve desteği oldukça önemli bir unsur. Toplumsal desteğin olması, uygulanacak politika ve eylemlerin sahiplenilmesine, bunların toplumun aktif katılımıyla oluşturulmasına ve uygulanmasına zemin hazırlayacaktır. Türkiye'nin kömür bölgelerinden Milas ve çevresinde de yöre halkının kömürü istemediğini, kömürsüz bir yaşama özlem duyduğunu ve geçimlerini kömür sektörü dışında kalan kaynaklardan sağlamak istediğini görüyoruz.

Milas'ta yerel şart ve ihtiyaçlara göre şekillenen adil geçiş sürecinin olası temel ilke ve eylemleri şöyle sıralanabilir:

Çok ölçekli, disiplinlerarası, bütüncül planlama: Geçişin ilk aşamasını, kömürden çıkışa dair siyasi iradenin ortaya konulması, bağlayıcı dönüm noktaları ile hedefleri içeren uzun vadeli bir vizyonun belirlenmesi ve dönüştürücü eylemlerin kapsayıcı, kapsamlı ve ayrıntılı yol haritalarıyla tasarlanması oluşturuyor. Merkezi bir siyasi yapıya sahip Türkiye'de yerelde uygulanmaya konulacak adil geçiş programının planlanması ve yerel, bölgesel ve ulusal ölçekteki politikaların, yatırım ve kalkınma planlarının birbiriyle uyumlu ve birbirini tamamlar hale getirilmesi önem taşıyor. Bu planlamada farklı ölçeklerde yer alan merkezi hükümet, Güney Ege Kalkınma Ajansı, Muğla Büyükşehir Belediyesi, Milas Belediyesi, sendikalar, meslek odaları, üniversite ve eğitim kurumları, sivil toplum gibi çok sayıda sosyal ortağın alacağı roller ve bu sürecin koordinasyonunun detaylı biçimde planlanması gerekiyor.

Sosyal diyalog ve katılımçılık: Adil geçişin hedefindeki kesimlerin karar alma süreçlerine aktif olarak katılımı, uygulamaya konulacak politika ve eylemlerin bu grupların ihtiyaç, talep ve isteklerine göre şekillenmesini sağlarken sürecin aşağıdan yukarıya doğru demokratik biçimde işlenmesini sağlıyor. Buna yönelik olarak adil geçiş programlarında hükümetler/politika uygulayıcıları, işverenler ve sendikalardan oluşan üç ayaklı sosyal diyalog mekanizması yaygın biçimde kullanılan mekanizmalardan. Milas'ta sendikalar, çevre hareketi temsilcileri, kooperatifler gibi yöredeki işçileri ve çiftçileri temsil eden ya da onların haklarının savunuculuğunu yapan oluşumlarla beraber doğrudan yöre halkını karar alıcılar ve işverenlerle buluşturacak kapsamlı bir sosyal diyalog mekanizmasının kurgulanmasına ihtiyaç bulunuyor.

Kapsayıcılık: Adil geçiş sürecinin etkin biçimde yürütülebilmesi için geçişin kömüre bağlı toplulukların bütününe içermesi önem taşıyor. Bununla

Servet Dilber, CAN Europe, 2018

birlikte, kömürden etkilenen topluluklara bağlı tüm grup ve bireylerin çevre adaletsizliklerinin sonuçlarından aynı derecede etkilenmediği, bu topluluklar içerisinde toplumsal cinsiyet, yaş, engellilik durumu gibi faktörlerin de etkisiyle daha yüksek seviyede ve kapsamda adaletsizliklere maruz kaldığı biliniyor. Bu topluluklar içerisinde birden fazla dezavantajı ve adaletsizliği yaşamakta olanların varlığının kabulü ve bu grupların ihtiyaç ve taleplerinin tanınması adil geçişin önemli bir boyutunu oluşturuyor.

Yeni tesislere yatırım: Milas'ta alternatif sektörlerin geliştirilmesi ve yeni işlerin oluşturulabilmesi için gerekliliklerden bir tanesi özellikle zeytincilik ve turizmdeki tesis açığının kapanmasına yönelik yatırımların yapılması. Her yıl Milas dışına satılan yaklaşık 20 bin ton zeytinin bölgede işlenmesi ve zeytinyağı üretiminde kullanılması için kurulacak 50 zeytin işleme, 5 sabun-şampuan üretim tesisi ve 15 zeytinyağı üretim tesisinde toplam 685 kişiye iş imkanı yaratılabilir.

Beceri-bilgi edindirme/yenileme eğitim programları: Milas'ta kömüre alternatif oluşturan sektörlerin hemen hepsi yöre halkının geleneksel geçim kaynağı durumunda. Yörede, halıcılık dışındaki alanlarda faaliyetler sürüyor. Kömür madenlerinde ve termik santrallerde çalışanların büyük çoğunluğunun hanelerinde bu faaliyetler, gelir-

lerini destekleyecek biçimde yürütülüyor; kömür sektöründeki işlerde çalışanlar ise kısmi de olsa bu faaliyetlere katılıyor. Bu da yöre halkı arasında zeytincilik, arıcılık, hayvancılık gibi alanlar üzerine geniş bir bilgi birikiminin ve deneyimin olduğuna işaret ediyor. Diğer yandan, iklim değişikliği, piyasa koşulları gibi etkenler nedeniyle zeytincilik ve arıcılık alanında yeni üretim yöntemlerinin yöreye uygun biçimde geliştirilmesi ve uygulanması gerekiyor. Bu nedenlere bağlı olarak zeytincilik ve arıcılıktan elden edilen verimliliğin, katma değer ve gelirlerin artırılması, bu alanlarda ekolojik ayak izinin düşük ve doğaya uyumlu üretimin yapılabilmesi için geleneksel bilgilerle bilime dayalı modern yöntemleri harmanlayan beceri ve bilgi edindirme/yenileme eğitim programlarına ihtiyaç bulunuyor.

Yeni ve demokratik örgütlenme biçimleri: Zeytincilik, arıcılık gibi tarımsal üretim alanlarında küçük üreticilerin ve hizmet sektöründe örneğin turizm çalışanlarının haklarının korunması, güvencelerin sağlanması ve gelirlerin yükseltilmesi bu alanların ana geçim kaynağı olarak tercih edilmelerinin önünü açabilir. Üretimde ve işyerinde demokrasiyi sağlayacak katılımcı örgütlenme biçimlerinin hayata geçirilmesi bunları sağlamanın önemli bir adımı. Örneğin, halihazırda zeytin üreticilerinin ve arıcıların ürünlerini doğrudan toptancılara

satmaları gelir kaybı yaşamalarına neden oluyor. Oysa yatay ilişkiler üzerine kurulmuş, katılımcılık ilkesine bağlı olarak demokratik karar alma süreçlerinin işletildiği tüketicilere doğrudan ulaşan, sosyal inovasyona açık, ürünlere katma değer sağlamayı hedefleyen ve aynı zamanda sosyal dayanışma, karşılıklılık pratiklerini içeren yeni tip üretim örgütlenmeleri sayesinde üreticiler ürünlerini farklı pazarlama tekniklerini de kullanarak gelirleri daha çok kendilerine kalacak biçimde tüketicilere ulaştırılabilir.

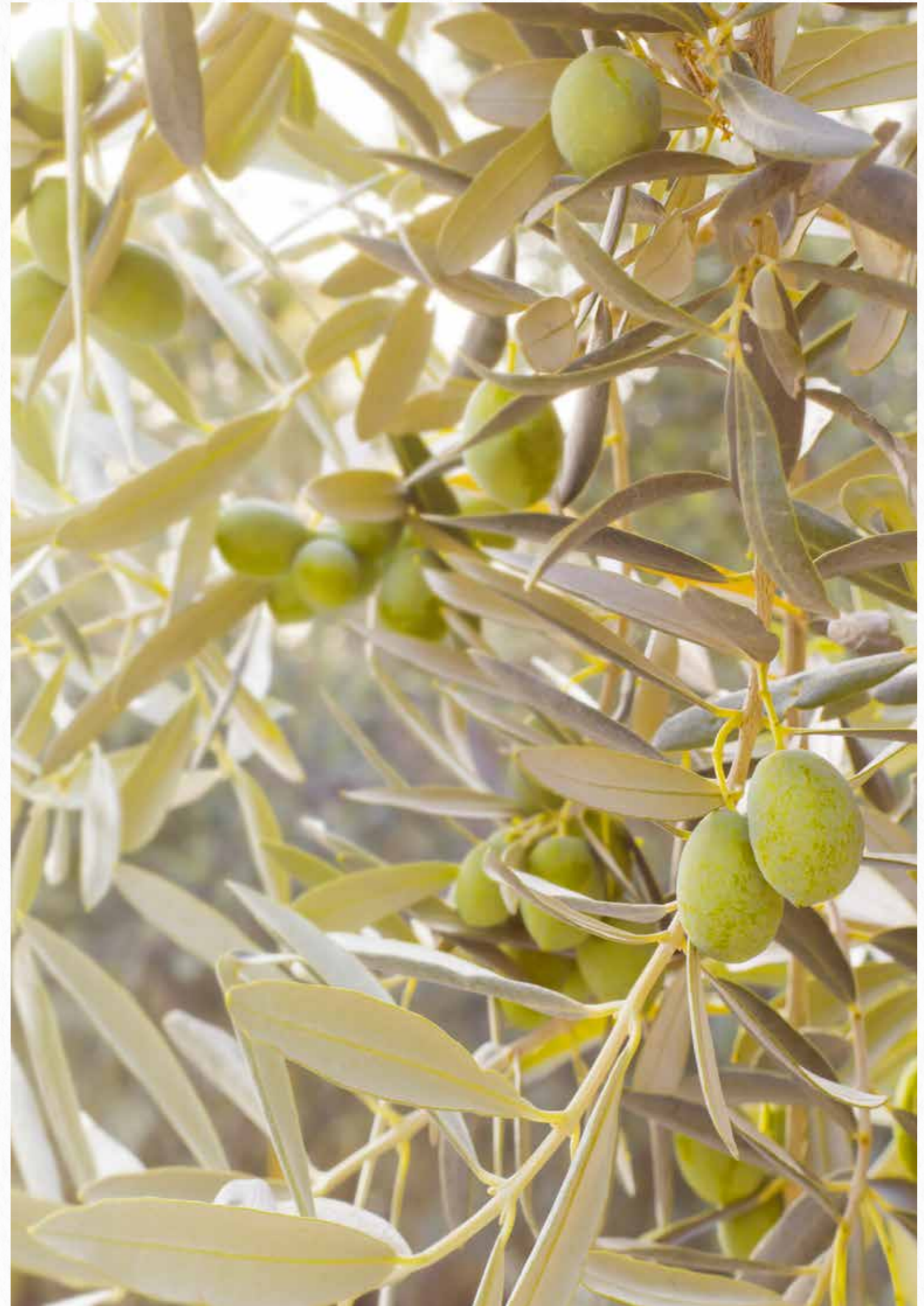
Yerel ürünlerin niteliğinin ve marka değerinin iyileştirilmesi: Milas Zeytinyağı, AB Cİ tescil belgesine sahip. Bununla birlikte Milas ve çevresindeki zeytinliklerin çoğunluğunda kimyasal ilaç kullanımının olmaması bölgede organik üretim yapılmasına imkan tanıyor. Bu iki özellik Milas zeytin ve zeytinyağının hem Türkiye hem de yurtdışına pazarında oldukça önemli bir potansiyele sahip olmasını sağlıyor. Üretim, depolama ve nakliye Cİ tescilinin ve organik tarımın gerektirdiği standartların uygulanması hâlinde zeytin ve zeytinyağından elde edilen katma değerlerin yükselmesi, gelirlerin artması ve yeni işlerin yaratılması olası. Benzer şekilde Milas'ta üretimi yapılan Muğla'nın çam balı da Cİ tescil belgesine sahip. Dünya genelinde çam balı üretiminin Milas'ı da içine alan bölgede yapılması oldukça yüksek katma değer sağlayabilecek bir ürüne sahip olduğu anlamına geliyor. Üretim, depolama ve nakliye aşamalarının Cİ tescilinin gerektirdiği standartlara uygun biçimde yürütülmesi Milas'taki arıcılık ürünlerinin kalitesinin ve marka değerinin artmasını sağlayacak. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi gibi bölgede yer alan eğitim ve araştırma kurumlarının yanı sıra bu konularda çalışmalar yapan sivil toplum kuruluşlarının işbirliğinde araştırma-geliştirme

merkezlerinin kurulması da bölgede yetiştirilen ürünlerin kalitesinin ve üretim yöntemlerinin gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Yenilikçi ve ekolojik yaklaşım: Tarımsal üretimde ekolojik ayak izi yüksek endüstriyel üretim anlayışının yerine doğal yöntemlerin tercih edilmesi, doğa ile uyumlu bir anlayışın geliştirilmesi ve biyoçeşitliliği, ekolojik dengeyi ve iklimi gözetilen yöntemlerin kullanılması gerçek anlamda bir sürdürülebilirliğin sağlanması için önem taşıyor. Ayrıca sahip olduğu doğası ve kültürel-tarihi varlıklarıyla Milas, konvansiyonel kitle turizminin hakim olduğu Muğla'nın diğer ilçelerinden farklı olarak faaliyetlerin tüm seneye yayıldığı, doğal kaynakları baskı altına almayan, ekolojik dengeyi ve biyoçeşitliliği gözetilen, iklim dostu, aşırı yapılaşmaya neden olmayan ekolojik turizm (ekoturizm) merkezi olma potansiyeli taşıyor.

40 yılı aşkın süredir Milas'ta kömür sektörünün yol açtığı yıkım devam ederken kimsenin geride kalmadığı, doğayla barışık iklim dostu bir Milas'ın hayali uzak değil. Nasıl bir gelecekte yaşayacağımız kurduğumuz hayallerle, değişim arzumuzla ve bu arzu etrafında bir araya gelerek ortaya koyacağımız irademizle şekillenecek. Bu raporun amacı da başta Milaslılar olmak üzere herkesi kömürün ötesinde bir Milas'ın hayalini kurmaya davet etmek. Raporun bunun sadece bir hayal olmadığını; bu hayalin mümkün olduğunu bölgedeki somut fırsatları değerlendirerek gösterdiğine inanıyoruz.

Umarız rapor, kömürün hüküm sürmediği bir Milas için verilmekte olan mücadelelerin güçlenmesine ve gerek Milas'ta gerekse de Türkiye'de adil geçiş için somut politikalar geliştirilmesine katkı sağlar.

GİRİŞ

İnsan kaynaklı sera gazı emisyonları nedeniyle küresel ortalama sıcaklıklar endüstri devriminden beri hızla artıyor. Bugün, dünya sanayi öncesi döneme göre 1,1°C daha sıcak. Küresel ortalama sıcaklık artışı hızla devam ederken, 1,1°C'lik sıcaklık artışı bile aşırı hava olaylarının sayısında ve şiddetinde artış, büyük can kayıplarının yaşandığı seller, sıcak hava dalgaları nedeniyle şiddetlenen ve günlerce süren kontrol edilemeyen orman yangınları, sağlık sorunları gibi toplumsal ve ekonomik krizlere neden oluyor. Gidişatı değiştirmek için ise atmamız gereken en önemli adım, başta kömür olmak üzere fosil yakıtları hayatımızdan hızla çıkarmak. Çünkü karbonsuz bir yaşam kurmadığımız sürece iklim krizinin üstesinden gelebilmenin imkânı bulunmuyor. 2015'te imzalanan Paris Anlaşması'nda iklim değişikliğine bağlı sıcaklık artışlarının yüzyılın sonuna kadar en fazla 1,5 °C'de sınırlı tutulması hedefi tam da bu sebeple hayati önem taşıyor. Bu hedef, iklim mücadelesi veren toplumsal hareketlerden devletlere kadar birçok farklı aktör tarafından kabul edildi. Bu hedef, küresel sera gazı salımını 2030'a kadar -2010 seviyesinin yarısından aza düşürerek ve dünyayı 2050'de net sıfır salımlı hâle getirerek gerçekleştirilebilir.¹ Bunun yolu 2050'ye kadar küresel birincil enerji üretiminin tamamen karbonsuz hâle getirilmesi, 2030'a kadar tüm sektörlerde enerji talebinin azaltılması ve fosil yakıt bağımlılığı azaltılırken yenilenebilir enerji kullanımının hızla artırılmasından geçiyor.

Bununla birlikte karbon yutakları olan ormanların korunması ve ormansızlaşmanın önüne geçilmesi, kentlerde hayatın karbon ayak izini sıfırlayacak şekilde planlanması ve düzenlenmesi, hakim durumdaki büyümeyi temel alan kalkınmacı ekonomik model yerine doğa ile uyumlu, eşitlikçi ve kaynak kullanımını asgariye indiren döngüsel bir ekonomiye geçilmesi ve buna bağlı olarak tüm üretim ve tüketim süreçlerinin ekolojik hâle dönüştürülmesi gibi bir dizi eylemin gerçekleştirilmesi gerekiyor.

Bu sıkışık takvim içerisinde öncelikli olarak da fosil yakıtların en kirleticisi olan ve küresel emisyonlara tek başına en fazla neden olan² kömürü acilen hayatımızdan çıkarmamız gerekiyor. Sıcaklık artışlarının en çok 1,5°C ile sınırlı tutulması hedefi ancak 2030'a kadar küresel enerji üretiminde kömürün payının 2010 seviyesinin %80 altına çekilmesi, sonrasında da kömürden OECD ülkelerinde en geç 2030'a, dünya genelinde de 2040'a kadar tamamen çıkılması ile mümkün olabilecektir.³ Konuyla ilgili birçok araştırmanın ortak olarak önümüze koyduğu bu gerçeği kabul eden ülkelerin ve eyleme geçenerlerin sayısı -henüz olması gereken seviyenin altında kalsa da- hızla artıyor. Dünya genelinde birçok ülke kömürden çıkış plan ve stratejilerini hayata geçirdi ya da geçirmeye hazırlanıyor. Avrupa da bu konuda birçok iyi örneği barındırıyor. Örneğin; Belçika 2016'dan, İsveç 2020'den ve Portekiz 2021'den beri tüm kömür termik santrallerini kapatmış ve

¹ IPCC (2018). Summary for Policymakers. (Haz: V. Masson-Delmotte) *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty (s.3-24)*. Cambridge University Press.

² <https://ember-climate.org/topics/coal/>. (Son erişim: 23 Nisan 2023).

³ Climate Analytics (2019). Global and regional coal phase-out requirements of the Paris Agreement: Insights from the IPCC Special Report on 1.5°C. (Haz.: P. A. Yanguas Parra, G. Ganti, R. Brecha, B. Hare, M. Schaeffer, U. Fuentes).

kömürden çıkmış durumda. 2022 itibarıyla; Avusturya, Fransa, Birleşik Krallık, İtalya, İrlanda ve Macaristan 2025'e kadar kömür kullanımını sonlandıracağını ilan etti. İspanya, Yunanistan, Finlandiya, Hollanda, Danimarka, Slovakya, Romanya ve Makedonya da 2030'a kadar kömürden çıkmış olacağını taahhüt etti. Ayrıca; Hırvatistan, Çekya ve Slovenya 2033'e, Karadağ 2035'e, Bulgaristan da 2040'a kadar kömürden enerji üretimini tamamen sona erdireceğini ilan etti.⁴ Almanya'nın resmi olarak kömürden çıkış tarihi 2038 olmakla beraber yeni hükümetin ilk icraatlarından biri kömürden çıkışı 2030 yılına çeken bir taslak yasayı kabul etmek oldu.⁵ Dünya genelinde, en büyük kirleticilerden Avusturalya, Çin, Hindistan ve ABD henüz kömürden çıkış taahhüdünde bulunmadı. Ancak aralarında Kanada, Polonya, Güney Kore, Ukrayna, Endonezya, Mısır, Vietnam ve Avrupa Birliği'nin de bulunduğu dünya genelinde toplam 40 ulusal ve bölgesel yönetim elektrik üretiminde kömürden çıkacaklarına dair bir anlaşmaya imza attı.⁶

İklim mücadelesinin de etkisiyle verilen taahhütler ve ortaya konan planlar iklim krizi karşısında umut veren gelişmeler. Bununla birlikte meydana gelen siyasi ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak plan ve taahhütlerin esnetilme riski de ortadan kalkmış değil. Örneğin, Rusya-Ukrayna Savaşı'na bağlı olarak Rusya'nın gaz tedarikini kesmesi ya da azaltması gibi gelişmeler karşısında Avrupa'da kömürden çıkış planlarının aksayacağına dair görüşler ileri sürüldü. Büyüme ekonomisine sonuna kadar sadık

kalan ve bunu "ulusal çıkarlar" ile eş değer tutan devletler kömürün bir süre daha kullanımı, gazın farklı kaynaklardan sağlanması ve birçok ciddi riski taşıyan nükleer enerjinin yaygınlaştırılması gibi iklim dostu veya ekolojik olmayan seçenekleri değerlendirdi.⁷ Ancak tartışılan bu seçeneklerin hiçbiri iddia edildiği gibi ülkelerin "enerji bağımsızlığını" sağlayacak çözümler değil. Sonuç olarak AB ülkeleri iklim taahhütlerine ve yol haritalarına sadık kalma kararı verdi.⁸ Zira iklim değişikliğini durdurmak için bir zorunluluk olan yenilenebilir enerji aynı zamanda ülkelerin ve toplumların fosil yakıtlara olan bağımlılığın bitirilmesinin, enerji bağımsızlığını gerçek anlamda sağlayabilmenin ve farklı siyasi ve ekonomik faktörlere bağlı olarak yaşanabilecek enerji krizlerinin önüne geçilmesinin imkânını sunuyor.⁹

İklim krizinin yıkıcı etkilerinin önlenmesine yönelik plan ve hedeflerin varlığını koruyacak iradeyi göstermek kadar bu plan ve eylemlerin nasıl gerçekleşeceğini belirlemek de kritik öneme sahip. Zira, enerji geçişi sadece teknik/teknolojik bir mesele olarak ele alınmamalı. İklim adaleti kavramı, yaşamakta olduğumuz insan eliyle yaratılmış iklim değişikliğinin ekonomik, sosyal ve siyasi bir olgu olduğunun altını çizer. İklim krizi, mevcut adaletsizliklere yaslanır; tanınma, bölüşüm ve katılım boyutlarından oluşan adaletsizlikleri yeniden üretir, derinleştirir ve yenilerini oluşturur.¹⁰ Bu da bize iklim krizinin, sosyal, ekonomik ve siyasal adaletsizlik ve eşitsizlikleri ortadan kaldırarak çözülebileceğini hatırlatır.

4 BeyondCoal (2022, 14 Haziran). Europe's Coal Exit Overview Of National Coal Phase Out Commitments, <https://beyond-coal.eu/europes-coal-exit/> (Son erişim: 23 Nisan 2023).

5 Reuters (2022, 2 Kasım) Germany's cabinet approves accelerated coal exit by 2030 in western state [https://www.reuters.com/business/energy/germanys-cabinet-approves-accelerated-coal-exit-by-2030-western-state-2022-11-02/#:~:text=BERLIN%2C%20Nov%202%20\(Reuters\),the%20cutting%20of%20greenhouse%20emissions.](https://www.reuters.com/business/energy/germanys-cabinet-approves-accelerated-coal-exit-by-2030-western-state-2022-11-02/#:~:text=BERLIN%2C%20Nov%202%20(Reuters),the%20cutting%20of%20greenhouse%20emissions.) (Son erişim: 26.4.2023)

6 Harvey, F. J. Ambrose ve P. Greenfield (2021, 3 Kasım). More than 40 countries agree to phase out coal-fired power. Guardian. <https://www.theguardian.com/environment/2021/nov/03/more-than-40-countries-agree-to-phase-out-coal-fired-power> (Son erişim: 23.Nisan.2023).

7 Kinkartz, S. (2022, 3 Ocak). Germany energy policy forced to change course. Deutsche Welle.

<https://www.dw.com/en/ukraine-crisis-forces-germany-to-change-course-on-energy/a-60968585> (Son erişim: 23 Nisan 2023).

8 Taylor, K. (2022, 23 Mart). Europeans rally behind Green Deal in response to Russia's war in Ukraine. Euractiv.

<https://www.euractiv.com/section/energy/news/europeans-rally-behind-green-deal-in-response-to-russias-war-in-ukraine/> (Son erişim: 23 Nisan 2023).

9 Euronews (2022, 27, Eylül). Energy crisis will speed up transition to green fuels, says head of renewables agency. <https://www.euronews.com/green/2022/09/27/energy-crisis-will-speed-up-transition-to-green-fuels-says-head-of-renewables-agency> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

10 Schlosberg, D. (2013). Theorising environmental justice: the expanding sphere of discourse. Environmental Politics, 22 (1): 37-55.

Kömürden çıkarken kimsenin -özellikle bugüne kadar iklim değişikliğinin türlü hasar ve kayıplarına maruz kalan ve maliyetleri eşitsiz biçimde yüklenenlerin- zarar görmemesi için eşitlikçi ve hakkaniyetli eylem ve politikalar gerekiyor. Kömürden çıkışın temelini çalışmakta olan termik santrallerinin kademeli olarak kapatılması, yenilerinin planlanmasının ve yapımının durdurulması, kömür madenciliğinin sonlandırılması gibi kömürü enerji karmasının dışına çıkarmaya yönelik eylemler oluşturuyor. Kömürden üretilen enerjinin üretimden tüketime yaşamın her alanında kullanıldığı hesap edildiğinde, kömür (ve fosil yakıt) sektörünü tamamlayan ve/veya fosil yakıtlara bağımlı diğer sektörlerde de köklü değişikliklerin yapılması gerekiyor. Böylesine kapsamlı bir enerji dönüşümünün bazı öngörülebilir sosyal ve ekonomik maliyetlerinin olması kaçınılmaz. Bunların başında da enerji geçişiyle beraber ortaya çıkacak istihdamdaki değişimler geliyor: Fosil yakıtlara bağlı birçok eski işin ortadan kalkması sonucunda bu işlerde çalışanların işlerini kaybetmesi söz konusu.

Selen Çatalyürekli, 2021, Muğla

11 IRENA ve ILO (2022). *Renewable Energy and Jobs: Annual Review 2022*. International Renewable Energy Agency, Abu Dhabi and International Labour Organization, Geneva. <https://www.irena.org/publications/2022/Sep/Renewable-Energy-and-Jobs-Annual-Review-2022> (son erişim: 24 Nisan 2023).

12 Voegelé, J., R. Puliti ve M. Murthi (2021, 18 Ekim). A Just Transition Away From Coal: Vital For People and Planet. World Bank Blogs. <https://blogs.worldbank.org/voices/just-transition-away-coal-vital-people-and-planet> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

Kömür sektöründe istihdam eğilimleri

Diğer yandan kömürden çıkış birçok yeni fırsatı da beraberinde getiriyor. Bunların başında yenilenebilir enerji alanı geliyor. Yenilenebilir enerji alanında 2021'de bir önceki yıla göre küresel olarak 700 bin civarında bir artışla 12,7 milyon kişi istihdam edildi.¹¹ Enerji geçişinin hızlanmasıyla 2030'da dünya genelinde yenilenebilir enerji işlerinin toplam 38,2 milyona çıkması olası. Enerji verimliliği, elektrikli araçlar, enerji şebekeleri gibi enerji sektöründeki fosil yakıtla bağlı olmayan diğer işlerin ise 74 milyonun üzerine çıkabileceği hesaplanıyor. Dahası, enerjinin dışındaki birçok alanda da gerçekleşecek yapısal dönüşüm, bu sektörlerde farklı yeni işlerin ortaya çıkmasını sağlayabilir. Ancak her ne kadar yeni işler, oluşacak iş kayıplarını karşılayacak bir fırsat olarak gözüke de uygun politika, program ve stratejiler hayata geçirilmediği sürece işlerini kaybeden işçilerin yeni işlere doğrudan/kendiliğinden geçişi beklenemez. Yeni işlerin mekânsal/coğrafi olarak eski işlerin uzağında olması, yeni beceriler gerektirmesi, yaşa ve toplumsal cinsiyete bağlı eşitsizlikler ve zorluklar gibi çeşitli etkenler nedeniyle işlerini kaybedenlerin bu işlere erişiminin önünde bazı engeller bulunuyor.

Genelde kömür sektörü, madencilik ve enerji üretimi faaliyetlerini yürüttüğü bölgelerde yerel ekonomiyi kendine bağlar. Altyapı ve hizmetler kömür sektörüne bağlı olarak gelişir. Diğer ekonomik faaliyetlerin gelişmesine imkân tanımaz ve bunları geriletir. Kömür işletmelerinin kapanması sadece bu işletmelerde çalışan işçilerin işlerini kaybetmesiyle sonuçlanmaz; aynı zamanda kömüre bağımlı kılınmış toplulukların geçimlerini ve yerel ekonomik faaliyetleri de etkiler.¹² Kömür sektörünün içinde bulunduğu bölgelerin ekonomisinde işgal ettiği yerin büyüklüğü göz önüne alındığında, kömür madenlerinin ve termik santrallerinin kapanması

yerelde bir dizi ekolojik, sosyal ve ekonomik fayda sağlayacak olsa da buralarda yaşayan toplulukların gelirlerini ve işlerini kaybetmelerine ve zarar görmelerine neden olabilir. Sendikalar ve emek hareketi tarafından ortaya atıldıktan sonra önce çevre ve iklim adaleti hareketi tarafından, daha sonra farklı siyasi ve ekonomik aktörler tarafından sahiplenilerek küresel ölçekte yayılan ve resmi iklim müzakerelerinin de ana temalarından biri olan **adil geçiş** kavramı, enerji geçişi sırasında adaletin gözetilmesini savunuyor. Bugün içerik ve yöntem bakımından birbirinden farklı çerçevelerde ele alınsa da **adil geçiş temelde kömürden çıkış sırasında yeni, temiz, ekolojik ve insanlık onuruna yakışır işlerin yaratılmasını ve süreçte kimsenin geride kalmamasını hedefliyor.**

Adil geçiş ile dünya genelinde dönüşüme uğrayacak sanayinin tüm sektörlerinde çalışan işçilerin refahı hedeflense de öncelik kömür üretiminin ve kömürden enerji üretiminin yapıldığı bölgelerdeki işçiler ve yerel halklar. Kömür madenlerinde ve termik santrallerde çalışanlar ve kömür sektörüne doğrudan bağımlı topluluklar bugüne kadar dışsallaştırılan birçok çevre ve sağlık ile ilgili maliyetlerin yanı sıra yerinden edilmeler, yoksullaşma gibi bir dizi sosyal ve ekonomik maliyeti adil olmayan biçimde yüklenmek zorunda kaldı.¹³ İklim krizinin çözümü için elzem olan kömürden çıkışın ortaya çıkaracağı işsizlik ve gelir kayıpları da ilk etapta bu gruplar için büyük bir risk oluşturuyor. Diğer bir deyişle, iklim krizini çözerken yeni adaletsizlikler ve eşitsizliklerin ortaya çıkması söz konusu olabilir. Bu durumun başlıca çözümü, yenilenebilir enerji gibi yeni alanlarda olduğu kadar diğer alternatif sektörlerin geliştirilmesi ve bu alanlarda yeni, iklim dostu ve insanlık onuruna yakışır işlerin yaratılması. **Geçişin, adil ve eşitlikçi olması, insanları ve doğayı göz ardı etmeden, insanlara değişime uyum gösterme ve değişimin getirilerinden faydalanma şansı tanıyan bir biçimde olması gerekiyor.** Bunun için de; hükümetlerin, yerel makamların,

iş ve finans kurumlarının, sendikalar, yöre halkları ve çevre örgütleriyle birlikte net sıfır uyumlu bir ekonomiye geçişi tamamlayacak kapsamlı **bir adil geçiş çerçevesini ortaya koymaları şart.** Özetle; yerelden başlayarak tüm ölçeklerde bölüşüm, tanınma ve katılımdan oluşan adaletin tüm boyutlarını kapsayan, bütüncül ve çok aktörlü strateji, plan, eylem ve politikalara ihtiyaç bulunuyor. Adil geçiş yaklaşımı da tüm bu ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir fırsat sunuyor.

Milas, Türkiye'nin kömür çıkarılan ve kömürden elektrik üretilen bölgelerinden bir tanesi. Yaklaşık 40 yıldır Milas'ta kömür işletmeleri varlığını sürdürüyor. Bu süre boyunca Milaslılar, yaşam alanlarını yok ederek büyüyen kömür madenlerinin ve Yeniköy ve Kemerköy kömürlü termik santralleri (TES'ler) ile komşu ilçe Yatağan'da bulunan Yatağan TES'in yarattığı ekolojik, sosyal ve ekonomik bir dizi tahribatın sonuçlarına maruz kaldı ve kalmaya devam ediyor. Termik santrallerin bacalarından atmosfere karışan toksik gaz ve partiküller nedeniyle Milas yılın çoğu günü canlı sağlığını tehdit eden kirli bir hava soluyor. Bölgede kanser, solunum yolu ve kalp hastalıkları gibi ciddi rahatsızlıkların yüksek seviyelerde olduğu kaydediliyor. Kömür madenlerinin ve TES'lerin yörenin topografyasında yarattığı tahribat ve aşırı su kullanımı nedeniyle yer altı ve yer üstü suları her geçen gün azalıyor. Kömür madenlerinin yıllar içerisinde genişlemesi bölgede ormanlık alanların, zeytinliklerin ve tarım alanlarının yok olmasıyla sonuçlanıyor. Havanın, suyun ve toprağın kirlenmesi zeytin ve tarım üretiminde verimin ve kalitenin düşmesine, bu faaliyetlerin gerilemesine yol açıyor. Kömür madenleri nedeniyle bugüne kadar yöredeki yüzlerce köylü evlerini, tarım arazilerini, zeytinliklerini ve köylerini kaybetti. Yerinden edilenler geçimliklerini kaybetti, yoksullaştı, kültürel olarak aidiyet kurdukları yaşam alanlarından ve sosyal ilişkilerinden koparıldı. Kısaca, Milas kömür üretim ve kullanımının, iklim değişikliğine neden olmakla beraber etrafındaki tüm canlıların yaşamı-

13 Cha, J. M. (2019). From the dirty past to the clean future: Addressing historic energy injustices with a just transition to a low-carbon future. (Der. T. Jafry) Routledge Handbook of Climate Justice (s. 13- 25). Routledge.

İkizköylüler çeşitli eylemler düzenleyerek seslerini duyurmaya çalışıyor. / Foto: Nisan 2022 Zeytin Hayattır Mitingi

nı tehdit ettiği ve yok ettiği bir bölge oldu. Bu durumun son örneği bugün kömür maden sahasının genişletilmesi nedeniyle müşterek yaşam alanları olan Akbelen Ormanı, zeytinlikleri, evleri ve köyleri tehdit altında olan ve bu duruma karşı mücadele veren İkizköy'de yaşanıyor.

Bunlara ek olarak; Türkiye'nin 2053 yılı net sıfır emisyon vizyonu da 2030 yılına kadar Türkiye'nin elektrik üretiminde kömürün sıfırlanmasını gerektiriyor. Yapılan bilimsel çalışmalar¹⁴, 2030 yılına kadar elektrik üretiminde kömür enerjisinden çıkış hedefinin Türkiye için gerçekçi ve uygulanabilir bir hedef olduğunu gösteriyor. Küresel ve ulusal iklim politikasına paralel olarak Muğla'nın 2030'a kadar kömürden çıkışının gerçekleşeceği - termik santrallerin ve kömür madenlerinin kapatılacağı - varsayıldığında bu bölgelerde geçimini kömürlü termik santral ya da kömür madenciliklerinden sağlayanlar için, (bizzat kömür sektöründe istihdam edilen ya da bu sektörlerin çarpan etkisindeki nüfus) net sıfır uyumlu bir ekonomiye geçişte adil ve kapsayıcı dönüşüm planlarının ortaya konulmasına ihtiyaç

14 350 Türkiye (2021, 2 Kasım). Kirlenen Öderse Türkiye'nin 2030'da Kömürden Çıkması Mümkün. <https://350turkiye.org/kirlenen-oderse-turkiyenin-2030da-komurden-cikmasi-mumkun/> (Son erişim: 15 Nisan 2023).

var. Aksi takdirde enerji dönüşümü, hazırlıksız yakalanan farklı kesimleri zor durumda bırakma, yöre halklarını geride bırakma ve yerel ekonomilerin zarar görmesi gibi riskleri barındırıyor.

Milaslılar yaşamlarını, yaşam alanlarını yıllardır tehdit eden kömürü istemiyor. Yöre halkı kömürün yarattığı ekolojik, sosyal ve ekonomik zarar ve maliyetlere yoğun biçimde maruz kalıyor. Evlerini, zeytinliklerini, ormanlarını, kültürlerini İkizköylülerin direnişinde de görüldüğü gibi öteden beri korumak için mücadele veriyor. Kömürsüz bir Milas talep ederken bunu adil biçimde gerçekleştirmenin imkânı bulunuyor. Yöre halkının kömür sektörü ile arasında derin ekonomik, sosyal ve kültürel bağları bulunmuyor. Sigortalı çalışmanın tek imkânı olmasının dışında kömür, yaşamlarına yönelik bir tehdit olarak görülüyor. Aynı zamanda, Milas'ın toprak ile ilişkisi kesilmemiş durumda. Milas'ta zeytin ve AB coğrafi işaretli zeytinyağı, yeni ve ekolojik yöntemlerle tekrar canlanabilecek arıcılık, kömürün yarattığı kirlilikten kurtulduğunda gelişebilecek şifalı bitki yetiştiriciliği, sahip olduğu

güneş potansiyeli ile yenilenebilir enerji üretimi gibi kömür sektöründeki işlere alternatif oluşturan birçok faaliyet mevcut. Her biri tek başına yeterli olmasa da çok aktörlü ve ölçekli, bütünlük ve katılımcı bir planlama ile bu faaliyetler yeni geçim kaynakları ve işlerin oluşturulmasını, kimsenin geride kalmamasını sağlayabilir. Bu rapor, Milas'ta yöre halkının doğrudan katılımıyla şekillenen bir adil geçişin olası olduğunu gözler önüne sermeyi amaçlıyor. Rapor, Milaslıların talep ve ihtiyaçlarından yola çıkarak adil geçiş için gerekli olan yeni, temiz ve insanlık onuruna yakışır işlerin yaratılabileceği, kömüre alternatif olabilecek ekonomik faaliyetlerin potansiyeline dikkat çekiyor.

Kömürün Ötesinde Milas raporu, Türkiye'deki kömür madenciliğinin ve kömür termik santrallerinin yoğun olduğu bölgelerden Milas ve çevresinde adil geçiş imkânlarını mercek altına alıyor. Milas'ta kömürden çıkışla beraber adil geçişin zemin ve olanaklarının incelendiği raporda, yöre halkının algı, görüş ve taleplerinin yanı sıra bölgede kömürün yerine geçebilecek alternatif iş ve gelir kaynakları inceleniyor. Rapor, ağırlıklı olarak Milas ve çevresi üzerine yapılan "Milas'ta Kömürden Adil Çıkış: Algı, Yaklaşım ve İhtiyaçlar" ve "Yerel Ekonomi İçin Dönüşüm Fırsatı: Milas'ta Zeytincilik" raporlarının bulguları ve değerlendirmelerine dayanıyor.

Avrupa İklim Eylem Ağı (Climate Action Network-Europe, CAN-E) ve İklim İçin 350 Derneği tarafından yayımlanan "Milas'ta Kömürden Adil Çıkış: Algı, Yaklaşım ve İhtiyaçlar" raporu, Milas'ta yöre halkının ve sosyal ortaklarının kömür sektörü, bölgedeki etkileri ve adil geçiş hakkındaki algı ve düşüncelerine odaklanıyor. Rapor, Eylül 2021 - Ocak 2022 arasında yöre halkından (45'i erkek, 17'si kadın) 62, ulusal sosyal ortaklardan 22 ve yerel sosyal ortaklardan 10 kişiyle yapılan derinlemesine mülakatlardan elde edilen verilere dayanıyor. Araştırma için aynı zamanda 43 kişiyle bulanık bilişsel haritalama çalışması yapıldı. Bu rapor, genel olarak Milas'ta yöre halkının kömüre bağlı sorunlarını ve şikayetlerini tespit ederken

kömür faaliyetlerinin yöre halkının yaşantısındaki yerini ve değerini ortaya koyuyor. İhtiyaç, beklenti ve taleplere bağlı olarak dünyada ve Türkiye'de zeytinciliğin verilere dayanarak incelendiği ve başarılı örneklerin değerlendirildiği "Yerel Ekonomi İçin Dönüşüm Fırsatı: Milas'ta Zeytincilik" raporu da Milas'ta zeytin ve zeytinyağı alanındaki ilgili aktörlerle yapılan derinlemesine görüşmelere dayanıyor ve raporda Milas ve çevresinde zeytin ve zeytinyağı üretiminin mevcut durumu ve gelişme potansiyeli değerlendiriliyor.

Raporun bölümleri şu içeriklerden oluşuyor:

İlk bölümde adil geçiş kavramının tarihsel olarak ortaya çıkışı, gelişimi ve içerdiği dünyadan farklı örneklerle beraber ele alınıyor. Bugün farklı kesimler tarafından yüklenen farklı anlamlara bağlı olarak ortaya çıkan dört temel adil geçiş yaklaşımı/çerçevesi karşılaştırmalı olarak inceleniyor. Ağırlıklı olarak Küresel Kuzey'de bulunan adil geçiş program ve girişimlerden bazıları incelenirken adil geçişin Küresel Güney'de uygulama olasılıklarının kısıtları, engelleri ve imkânları özetleniyor. Son olarak, henüz konuyla ilgili somut adımların atılmadığı Türkiye'de adil geçişe dair hükümetin, sendikaların ve diğer aktörlerin yaklaşımları değerlendiriliyor.

İkinci bölümde, raporun odağına aldığı Milas'ta kömür sektörünün bugüne kadar yarattığı ve yaratmaya devam ettiği ekolojik ve sosyal yıkım anlatılıyor. Öncelikli olarak yörede bulunan Kemerköy, Yeniköy ve Yatağan TES'lerle beraber bu santrallere kömür sağlayan madenlerin yaklaşık 40 yıl içerisindeki gelişimi ele alınıyor. Kömür madenlerinin ve termik santrallerin ormansızlaşma, havada, suda ve toprakta yarattığı kirlilik ve tahribat gibi ekolojik etkileri halk sağlığı, sular, tarım gibi alanlarda yarattığı bir dizi riskle beraber değerlendiriliyor. Bunun yanı sıra, kömür madenlerinin ve TES'lerin yerinden edilmeler, yoksullaşma gibi sosyal etkileri yöre halkının tanıklığına da dayanarak aktarılıyor.

Üçüncü bölümde, yöre halkının kömür sektörü ve adil geçiş hakkındaki duygu, düşünce ve algıları gözden geçiriliyor. Milas'ta kömür ile herhangi bir güçlü bağ kurulmadığı saha verilerine dayanılarak anlatılırken yöre halkının kuvvetli biçimde kömürden çıkışı desteklediğinin altı çiziliyor. Milaslıların kömürsüz bir gelecek tahayyülleri incelenirken genel anlamıyla adil geçişe dair düşünce, beklenti ve isteklerine bakılıyor.

Dördüncü bölümde Milas'ta kömür faaliyetlerinin yerine geçme potansiyeli taşıyan alternatif ekonomik faaliyetlerden zeytincilik irdeleniyor. Milas'ta zeytin ve zeytinyağı üretiminin, kömür madenciliğinin ve TES'lerin zeytincilik üzerindeki olumsuz etkileri, zeytin, zeytinyağı ve zeytine bağlı diğer ürün ve hizmetlerin istihdam ve gelir bakımından potansiyeli ve bölgede zeytinciliğin gelişmesi için yapılması gerekenler ile öneriler inceleniyor. Bunlarla birlikte uygun politika ve yatırım önerileri değerlendiriliyor.

Beşinci bölümde, Milas ve çevresinde arıcılık, turizm, yenilenebilir enerji ve şifalı ot yetiştiriciliği gibi farklı sektör ve alanlardaki ekonomik faaliyetlerin durumu, potansiyeli ve istihdama olası katkıları yöre halkının görüşleri eşliğinde değerlendiriliyor.

Sonuç ve değerlendirme bölümünde ise raporun bulguları derlenirken, Milas'ta yerel şart ve ihtiyaçlara göre şekillenebilecek adil geçiş sürecinin olası temel ilke ve eylemleri sıralanıyor.

Son olarak, raporu okurken adil geçişin her yere uygulanabilecek tek bir reçetesi olmadığı akılda tutulmalı. Her bir yerel kendine özgü şart, ihtiyaç ve imkânlarla sahip ve adil geçiş programları da bu yerel dinamiklere göre şekillendirilmeli. Burada özetlenen adil geçiş ilke, eylem ve mekanizmaları rapor boyunca ele alınan Milas üzerine bulgulara dayan-

dırılıyor. Diğer yandan adil geçiş plan, program ve eylemleri için daha fazla sayıda benzer araştırmaya ve farklı aktörleri bir araya getiren tartışma ve müzakere süreçlerine ihtiyaç bulunuyor. Bu raporda Milas'ta çok-aktörlü, bütüncül, kapsayıcı ve katılımcı bir adil geçiş sürecinin -diğer kömür bölgelerine de esin kaynağı olacak biçimde- imkânlarının olduğunun altı çiziliyor ve buna yönelik olarak rapor, yerel halkın merkezinde olduğu bir tartışma sürecine zemin sağlayarak katkıda bulunmayı amaçlıyor.

Kömür sektöründe istihdam

Dünya genelinde 6,3 milyonu madencilik, işleme ve nakliye/ulaşımda, 2,1 milyonu kömürden enerji üretiminde olmak üzere toplam 8,4 milyon kişinin kömür sektöründe çalıştığı hesaplanıyor.¹⁵ Ancak, kömür sektöründe istihdam giderek düşüyor. Geçtiğimiz 10 yıl içerisinde dünya genelindeki kömür madenciliği sektöründe yaklaşık 2 milyon işin ortadan kalktığı tahmin ediliyor. Halihazırdaki bu daralmanın en büyük nedenlerinden biri kömüre olan talebin düşmesinin yanı sıra kömür madenciliği teknolojilerindeki gelişmeler ve otomasyonla beraber kömür üretiminin artan düzeyde sermaye yoğun hâle gelmesi.¹⁶ Kömürden çıkışın giderek ivme kazanmasıyla, sektördeki istihdam daralması çok daha hızlanacak. Uluslararası Enerji Ajansı'nın 2022 itibarıyla ülkelerin açıklamış olduğu ulusal niyet beyanlarına dayanarak oluşturduğu senaryoya göre, 2030'a kadar kömür sektöründeki toplam istihdamın 6,1 milyona düşmesi bekleniyor.¹⁷ Bununla birlikte kömür sektörünün istihdama etkisi doğrudan işlerle sınırlı değil. Kömürün üretiminden tüketimine ulaşana kadarki tedarik zinciri boyunca diğer sektörlerle kesişen birçok dolaylı işin de olduğu düşünüldüğünde kömürden çıkışla beraber ortaya çıkan istihdam kaybının daha da büyük olacağı öngörülebilir.

15 IEA (2022). Coal in Net Zero Transitions: Strategies for rapid, secure and people-centred change. World Energy Outlook Special Report. <https://bit.ly/3Hb2Bmi> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

16 Ruppert Bulmer, E., K. Pela, A. Eberhard-Ruiz ve J. Montoya (2021, 12 Ocak). Global Perspective on Coal Jobs and Managing Labor Transition out of Coal. World Bank, Washington, DC. <https://bit.ly/3LoKM5s> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

17 IEA (2022). A.g.y.

BÖLÜM 1

ADİL GEÇİŞ: KİMSENİN GERİDE KALMADIĞI BİR ENERJİ DÖNÜŞÜMÜ

Adil geçişin tarihsel gelişimi

Adil geçiş kavramının ilk izlerine 1970'lerde ABD'deki sendikal hareket içerisinde rastlanır. 1973'te Petrol, Kimya ve Nükleer İşçileri Sendikası (Oil, Chemical, and Atomic Workers; OCAW) Başkanı ve işçi lideri Tony Mazzochi'nin önderliğinde Shell'in, ABD'nin dört eyaletindeki rafinerilerinde sağlık ve güvenlik şartlarının iyileştirilmesi talebiyle ilk "çevre grevi" gerçekleştirildi. Grev sonrasında OCAW, ABD ve Kanada'dan bazı sendika işçi örgütleriyle beraber sanayi üretiminin yarattığı çevre tahribatı ve sağlık sorunlarına dikkat çekmeye başladı. Hem çevreyi koruyan hem de güvenilir işler ve geçimliliği sağlayacak politikaların uygulanması için çalışmalar yürüttü.¹⁸ 1990'ların ilk yarısında, ABD'de çevre mevzuatı ve kontrolleri sıkılaştırırken hükümet de kirlenmiş sanayi bölgelerinin temizlenmesine yönelik bir programı yürürlüğe koydu. OCAW da çevre ile ilgili düzenlemeleri desteklerken sanayide işlerin kaybolması riskine karşılık işçilere yönelik Süper Fon (*Superfund*) destek programının oluşturulması fikrini ortaya attı. Amaç, kirlenmiş sektörlerde çalışan işçilerin ve toplulukların işlerinin ve gelirlerinin ko-

runması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve sağlıklı bir çevrede yaşama imkânlarının sağlanması idi.¹⁹ Çerçevesi henüz tam olarak oluşturulmayan bu ilk dönem girişimlerin sonrasında adil geçiş, kavram olarak ilk kez Büyük Göller Su Kalitesi Uluslararası Komisyonu'nun 1995'te düzenlenen toplantısında telaffuz edildi. 1990'ların ikinci yarısında da OCAW'ın yanı sıra birçok sendika adil geçiş kavramını benimsedi ve adil geçiş beyanname, program ve planlarını açıkladı.

1990'lar aynı zamanda ABD'deki sendikal hareketin çevre adaleti hareketleriyle kurulan bağlantılarının yoğunlaştığı, yaygınlaştığı ve somut iş birliklerine dönüştüğü dönem oldu.²⁰ Bu iş birliklerinin en görünen örneklerinden biri 1997'de farklı çevre hareketi gruplarının sendikalarla beraber kurduğu Just Transition Alliance (JTA) idi. Çevre adaletsizliği yaşayan topluluklarla işçileri bir araya getirerek mobilize etmeyi hedefleyen JTA, yerelde kampanyalar yürütürken kapsamlı ve kapsayıcı bir adil geçiş savunuculuğu stratejisi geliştirdi.²¹

1990'ların sonu ve 2000'lerin başıyla beraber özel-

18 Morena, E., Stevis, D., Shelton, R., Krause, D., Mertins-Kirkwood, H., Price, V., Azzi, D., Helmerich, N. (2018).

Mapping Just Transition(s) to a Low-Carbon World. UNRISD, Rosa Kuxemburg Stiftung ve University of London.

19 Mazzochi, T. (1993, 8 Eylül). An answer to the jobs-environment conflict? Green Left, 114.

<https://www.greenleft.org.au/content/answer-jobs-environment-conflict> (Son erişim: 24 Nisan 2023); Henry MS, Bazilian MD, Markuson C. (2020).

Just transitions: Histories and futures in a post-COVID world. Energy Res Soc Sci. 68.

20 Stevis, D. ve R. Felli (2020). Planetary just transition? How inclusive and how just? Earth System Governance, 6.

21 Morena vd. (2018). A.g.y.

likle Kuzey Amerika'da şekillenen adil geçiş kavramında küresel ölçekte de söz edilmeye başlandı. İlk olarak ekoloji üzerine faaliyetleri bulunan ve adil geçiş üzerine çalışmalar yapan Uluslararası Serbest Sendikalar Konfederasyonu (International Confederation of Free Trade Unions, ICFTU), 1997'de Kyoto'da düzenlenen COP3'te iklim değişikliği mücadelesinin maliyetinin işçiler bakımından "hakkanietli dağılımı" için adil geçiş çağrısında bulundu. 1999'da Uluslararası Kimya, Enerji, Madencilik ve Genel İşçi Sendikaları Federasyonu (International Federation of Chemical, Energy, Mine and General Workers' Unions, ICFEM) aldığı adil geçiş kararını dünya kamuoyuna duyurdu. 2000'lerin ortasından itibaren, adil geçiş taleplerinin küresel ölçekte yayılması özellikle Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu'nun (ITUC) başını çektiği daha organize ve kapsamlı girişimlerle hızlandı. Uluslararası sendika konfederasyonlarının yanı sıra dünyanın farklı bölgelerinden işçi haklarını çevre ve iklim değişikliği gibi meselelerle beraber ele alan bazı ulusal ölçekli sendikaların çalışmalarının da adil geçiş kavram ve taleplerinin dünya gündemine sokulmasında etkisi oldu. Örneğin, İspanya'nın Comisiones Obreras Sendikası'nın ve Sustainlabour isimli işçi ve çevre hakları STK'sının adil geçiş kavramının küresel düzeyde sivil toplumun farklı aktörleri arasında yayılmasına olumlu katkıları oldu.²² Adil geçiş kavramının uluslararası alanda yaygınlık kazanması, farklı işçi sendikalarının iklim değişikliği meselesi üzerine düşünüp pozisyon almalarına ve çevre hareketleriyle bağ kurmalarına aracı oldu. Adil geçiş talep ve tartışmaları, uzun bir süre ağırlıklı olarak Küresel Kuzey ve Küresel Güney ülkeleri arasındaki eşitsizlikler üzerinden ele alınan iklim adaleti kavramının da toplumların içerisindeki farklı topluluklar-arası eşitsizlikler ve adaletsizlikleri de kapsayacak biçimde dönüşümüne katkı yaptı.

2010'ların başından itibaren adil geçiş, sivil toplumun farklı aktörleri (STKlar, çevre ve iklim hareketleri, sendikalar vd.) tarafından sahiplenilen, aynı zamanda uluslararası iklim siyasetinde ana

akımlaşan bir kavram hâline geldi. Birçok çevre STK'sı adil geçişi savunurken bunu sadece işçilerle sınırlı tutmayıp dezavantajlı konumlarda bulunan toplulukları da dahil etmeye başladı. Adil geçiş, Avrupa İklim Vakfı (*European Climate Foundation*) gibi işçi örgütlenmesi olmayan kuruluşların gündem ve programlarına bu dönemde girmeye başladı. ITUC da 2016'da kurduğu Adil Geçiş Merkezi (Just Transition Center) aracılığıyla iş dünyası ile adil geçişi gerçekleştirmenin yollarını aramak üzere kalıcı ilişkiler kurdu.²³

2000'ler boyunca COP zirvelerine sendikaların katılımı düzenli olarak arttı. 2000'de Hague'de düzenlenen COP6'da tümü Küresel Kuzey ülkelerinden 15 sendika resmi müzakerelere akredite idi. Bu sayı 2007'de Bali'deki COP13'te 91'e, 2009'da Kopenhag'da düzenlenen kritik önem atfedilen COP15'te 290'a ve 2010'da Cancun'da toplanan COP16'da 173'e çıktı.²⁴ Sayısal artışla beraber Küresel Güney'den sendikaların katılımında da büyük artış yaşandı. Bu süre boyunca sendikalar UNFCCC'nin resmi müzakerelerine giderek örgütlü hâlde katılım sağlarken etkinliklerini de arttırdı. Resmi müzakerelerde ağırlıklı olarak ITUC'un altında organize olan sendikaların ilk dönemlerde öncelikli meselesi kaybolan işlerin yerine yenilerinin konulmasıydı. 2007'deki COP13 zirvesinde ITUC iklim değişikliğine karşı acil ve iddialı azaltım önlemlerinin alınmasını da savunan bir bildirge yayınladı.

Adil geçiş ilk kez COP15'te resmi müzakere sürecinin parçası oldu. "İş gücünün adil biçimde dönüşümü ve etkilenen sektörlerin kademeli ve adil dönüşümü" resmi dokümanlarda yer aldı. Böylelikle sendikaların çabaları sonucunda adil geçiş hem resmi iklim müzakerelerinin hem de ulusal hükümetlerin gündemine girdi. 2015'te düzenlenen COP21'de dünya iklim siyasetinin yol haritası niteliğinde olan ve yüzyıl sonuna kadar sıcaklık artışını 2°C -tercihen 1,5°C- ile sınırlı tutma hedefinin konulduğu Paris Anlaşması imzalandı.

22 UNEP (2008). Climate Change, Its Consequences on Employment and Trade Union Action- A Training Manual for Workers and Trade Unions.

<https://bit.ly/41y38a1> (Son erişim: 22 Nisan 2023); Stevis, D. ve R. Felli. (2020). A.g.y.

23 Morena vd. (2018). A.g.y.

24 Thomas, A. (2021). Framing the just transition: How international trade unions engage with UN climate negotiations. *Global Environmental Change*, 70.

COP21 aynı zamanda adil geçiş için de bir dönüm noktası oldu. Adil geçişe işaret eden "ulusal düzeyde tanımlanmış kalkınma öncelikleri doğrultusunda, iş gücünün adil geçişi ile insana yakışır ve nitelikli işler oluşturmanın gerektirdiği şartların dikkate alınması" ifadesi Paris Anlaşması'nın giriş bölümünde yer aldı.²⁵ COP22'de UNFCCC Sekreteryası özellikle gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere farklı sektörlerde adil geçişin somut politikalara dönüştürülmesinde kolaylaştırıcı ilke, yol ve yöntemleri sunan bir teknik belge yayınladı. 2019'da gerçekleşen COP24'te ise 50'den fazla devletin temsilcisi *Silesia Dayanışma ve Adil Geçiş Beyannamesi'ni* imzaladı. Bunu izleyen COP25 zirvesinde *İşler için İklim Eylemi Girişimi* başlatıldı. 2021'de COP26 UNFCCC Sekreteryası iklim politikalarından etkilenen iş gücüne yönelik adil geçişin uygulanması üzerine bir teknik belge daha yayınladı.²⁶ 2021'de düzenlenen COP26'da "net sıfır emisyonu geçişte yeşil büyüme, insana yakışır iş ve ekonomik refah" sloganıyla Avrupa Birliği'nin yanı sıra Kuzey Amerika'dan 15 hükümet Adil Geçiş Bildirgesi'ne imza attı.²⁷

Adil geçiş yaklaşımları/çerçevesi:

Bugün tek bir adil geçiş tanımından söz etmek mümkün değil. İlk olarak ABD'deki sendikal hareket tarafından ortaya atılan ve sonrasında çevre adaleti hareketi tarafından da sahiplenilen kavram, küresel ölçekte yayıldıkça çeşitli sivil toplum kuruluşlarından hükümetlere, iş dünyasına ve resmi iklim müzakerelerinin kabul görmüş tüm aktörlerine kadar farklı kesimler tarafından benimsendi. Bu yayılımla beraber adil geçiş, farklı anlamlar yüklenen bir kavram hâline geldi. Akademi, sivil toplum, siyasi ve ekonomik aktörler, siyasi ve ekonomik pozisyonları, ideolojik duruşları, savunuculuğunu yaptıkları konular ve iklim krizini ele alış biçimleri gibi bir dizi faktöre bağlı olarak adil geçişi farklı içe-

rik, yöntem ve hedeflerle tanımlıyor. Mevcut adil geçiş çerçevelerini -her biri kendi içerisinde tek bir tanıma sahip olmasa ve farklı şekillerde yorumları bulursa da- genel hatlarıyla 4 kategori altında toplamak mümkün²⁸:

Statükocu yaklaşım: "Yeşil kapitalizm" olarak da adlandırılabilir bu yaklaşım, "adil geçiş" olarak iklim değişikliğine karşı aşağıdan yukarı doğru işlemle beraber iş dünyasının şekillendirdiği, devletlerin/hükümetlerin kolaylaştırıcı roller üstlendiği ve teknolojiye ağırlık veren piyasa temelli çözüm önerilerini savunur. Genel olarak mevcut ekonomik düzenin ve ilişkilerin, daha açık bir ifadeyle küresel kapitalizmin, bazı yeni uygulamalarla iklim dostu bir hâle sokulmasını ve devamını hedefleyen bu görüş altında işlerini kaybeden işçilere yeni işler bulunmasının ve/veya zararlarının tazmin edilmesinin gerektiğinin altı çizilir. Her ne kadar "adil geçiş" olarak adlandırılrsa da enerji geçişine dair eylem önerileri yeni işlerin adil dağılımı, yeni işlerin sosyal, ekonomik ve ekolojik maliyetleri gibi eşitsizlik ve adaletsizlik kaynağı sorunların giderilmesine yönelik çaba ve uygulamaları içermemektedir. Statükocu yaklaşım altındaki uygulamalar genellikle şirketler tarafından düzenlenen yeniden beceri edinme/mesleki eğitim programları, emeklilik programları ve çeşitli tazminat ödeme programlarından oluşur.

İdari reform: Mevcut ekonomik düzenin içerisinde özellikle fosil yakıt sektörü çalışanlarının ve kömür madenciliği bölgelerinde olduğu gibi fosil yakıt sektörüne bağımlı kılınmış toplulukların ve çalışanların sağlık ve yaşam standartları, bunların dışındaki toplulukların da enerji yoksulluğu ile ilgili yaşadığı eşitsizliklere ve adaletsizlere işaret edilir. İdari reform yaklaşımı, mevcut güç ilişkilerini değiştirmeden kurallarda ve standartlarda yapılacak düzen içi değişikliklerle eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin giderilmesini savunur. Buna göre; hükümetler, sen-

25 Birleşmiş Milletler (2015). Paris Anlaşması. https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf (Son erişim: 21 Nisan 2023).

26 Vasconcelos, I. C. (2021, 21 Aralık). Was COP26 the "Just Transition" Conference? RIFS POTSDAM.

<https://www.rifs-potsdam.de/en/blog/2021/12/was-cop26-just-transition-conference> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

27 ILO (2021, 4 Kasım). Adil Geçiş için Gerekli Koşulların Uluslararası Düzeyde Desteklenmesi

https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/genericdocument/wcms_828538.pdf (Son erişim: 15 Nisan 2023).

28 Morena vd. (2018). A.g.y.

Servet Dilber, CAN Europe, 2018

dikalar ve işverenlerden oluşan üç ayaklı bir sosyal diyalog işletilmeli ve adil geçiş politika ve yatırımları tüm paydaşların katılımı ve ortaklaşmasıyla oluşturulup, hayata geçirilmelidir.

Yapısal reform: Toplumsal güç ilişkilerini sorgulayan ve değiştirmeyi amaçlayan bu adil geçiş yaklaşımı, mevcut sistemdeki bölüşüm ve katılım adaletsizliklerine işaret eder. Kurumsal değişiklikleri ve uzun vadeye yayılmış bir yapısal dönüşümü hedefleyen bu yaklaşıma göre özellikle yenilenebilir enerji sektöründe herkesin erişimine açık ve kapsayıcı karar alma mekanizmalarının oluşturulması gerekmektedir. Yönetişim modelinde, mülkiyet ilişkilerinde ve karar alma mekanizmalarında yaratılacak değişimle işçilerin kararlara katılan özneler hâline gelmesi hedeflenir. Küçük ölçekli enerji kooperatiflerinin kurulması gibi yerel uygulamaların yanı sıra, enerji üretiminin ve yönetişiminin değiştirilmesi gibi ulusal ve küresel ölçekli çözümler öne

rilir. Özetle karbonsuz ekonomiye geçişle beraber çalışanların uğradığı kayıpların ve hasarların giderilmesiyle beraber yapılacak yapısal reformlarla adaletsizliklerin kalıcı biçimde ortadan kaldırılması iddiasının taşıyıcılığını yapar.

Dönüşümcü yaklaşım: Bu yaklaşım, içinde bulunduğu iklim krizinden dolayı hâkim ekonomik ve siyasi düzenin daha kökten bir eleştirisini yapar. Bu yaklaşımı savunan sendika ve toplumsal hareketler, çözüm olarak "sürekli büyüme" fikri üzerine inşa edilmiş olan fosil yakıt temelli mevcut ekonomik yapı ve ilişkilerin tamamen dönüştürülmesi gerektiğini ileri sürer. Bunun aracı olarak alternatif bir kalkınma anlayışının geliştirilmesini ve tabandan örgütlenen demokratik ekonomik oluşumları önerir. Doğa ile insan arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasını savunurken yoksulluk, ırkçılık, toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi ekonomik, siyasi ve sosyal nedenleri olan ve birbirinin içine girmiş biri dizi eşitsizlik ve

adaletsizlik kaynağını da ortadan kaldırmayı hedefler. Buna bağlı olarak, işçilerin yanı sıra kadınlar, yerel halklar, çeşitli ırklardan ve cinsel kimliklerden bireyler gibi toplumların içerisinde dezavantajlı konumlara itilmiş topluluklar/bireyler de adil geçişin öznelere olarak görülmektedir.

Adil geçiş ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği enerji geçişinin ve kömürden çıkışın adil biçimde gerçekleşebilmesi için üzerinde durulması gereken en önemli meselelerin başında geliyor. Genel olarak kadınlar, özellikle de Küresel Güney'de yaşayan kadınlar gücün toplumsal cinsiyete göre eşitsiz dağılımından dolayı iklim değişikliğinden en olumsuz etkilenen toplumsal grupların arasında yer alıyor. Bununla birlikte kömür bölgelerinde kömürden çıkışla beraber kadınlar farklı yönlerden olumsuz şekilde etkileniyor. İlk olarak kömür sektöründe iş kayıpları kömürcülük faaliyetlerinde çalışan kadınların işlerini kaybetmelerine neden oluyor. Madenlerde doğrudan çalışmaya da yaşadıkları hanedekilerin özellikle de erkeklerin kömür sektöründeki işlerini kaybetmeleri hane gelirlerinin düşmesine neden oluyor. Bu da geleneksel olarak kendilerine yüklenen çocukların bakımı ve evin idaresi gibi işleri yerine getirmekte zorlanmalarına, ev içi iş yüklerinin artmasına neden oluyor. Yoksullaşma ve yoksunlaşmanın toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle birleşmesi sonucunda ev içindeki anlaşmazlıklar ve gerginlikler de kadınların aleyhine olacak biçimde artıyor. Son olarak, iş kayıpları nedeniyle ortaya çıkan göç süreçlerinde kadınlar erkeklere göre çok daha fazla sorunla karşılaşılıyor.²⁹

Yukarıda özetlenen bu adil geçiş çerçeveleri arasında kabaca bir tasnife gidildiğinde statükocu yaklaşımı, hem hedefleri hem de yöntemi bakımından, diğer-

lerinden ayrı düşünmek yerinde olur. Zira statükocu yaklaşım mevcut ekonomik sistemin sorgulanması ve düzeltilmesi bir yana var olan ekonomik kurum ve ilişkilerin devamını öngörüyor. İklim değişikliğini durdurmaya yönelik enerji geçişini yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, enerji tasarrufu ve verimliliği, teknolojinin kullanımı gibi teknik uygulamalarla sınırlı tutuyor. İstihdama yönelik uygulama önerilerini de hâlihazırda var olan ve gelecekte ortaya çıkabilecek adaletsizlikleri görmezden gelerek sadece yeni işlerin yaratılması ile kısıtlı tutuyor.

Diğer yandan reformist ve dönüşümcü yaklaşımlar sosyal adaleti ve iklim değişikliğini durdurmakla beraber, enerji geçişinin ana unsuru olarak görüyor. Her üç adil geçiş çerçevesi de fosil yakıtlardan çıkarırken sosyal, ekonomik ve siyasi yapı ve ilişkilerin adaletin ve eşitliğin sağlandığı biçimde şekillenmesi gerektiği konusunda hemfikir. Reformist ve dönüşümcü adil geçiş yorumlarının/çerçevelerinin gerek yöntem önerileri gerekse ekonomik ve siyasi sisteme yönelik eleştiri ve değişiklik talepleri bakımından farklar içerse de bu yaklaşımları mutlak ve değişmez kategoriler olarak görmemek gerekir. Bu farklı yaklaşımlar, birbirinden karşılıklı olarak etkilenen ve zaman içerisinde dönüşen dinamik kategoriler olarak düşünülmelidir. Buna bağlı olarak bazı temel ilke, yöntem ve araçlar üzerinde ortaklaşmalar ortaya çıkıyor. Örneğin, reformist bir yaklaşımı benimsediği düşünülen ITUC, Yeni Toplumsal Sözleşme adını verdiği modelde istihdam alanındaki bazı düzenlemelerin ve reformların ötesine geçiyor. ITUC, genellikle dönüşümcü yaklaşımın vurguladığı Küresel Kuzey-Güney çelişkisi, yerel halkların yaşam hakları, gelir, ırk ve toplumsal cinsiyete bağlı eşitsizlikler gibi sorunlara işaret ediyor ve bunların ortadan kaldırıldığı yeni bir toplumsal düzenin inşasını savunuyor.³⁰ Reformist ve dönüşümcü yaklaşımları iklim adaletinin temel prensiplerini adil geçiş programlarının merkezine yerleştiriyor.

29 Cunningham, Wendy, and Achim Schmillen (2021, Mayıs). The Coal Transition: Mitigating Social and Labor Impacts. Dünya Bankası Araştırma Notu No: 2015. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/35617/The-Coal-Transition-Mitigating-Social-and-Labor-Impacts.pdf?sequence=1> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

30 ITUC (2021). Social Justice Enables Climate Ambition: Unions Set Course for COP26. #COP26 Frontlines Bilgi Notu. https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/cop_26_en-2.pdf (Son erişim: 24 Nisan 2023).

Selen Çatalyürekli, 2021, Muğla

İklim adaletinin adil geçiş süreçlerine uyarlanabilecek 3 temel boyutu genel hatlarıyla şöyle özetlenebilir³¹:

Tanınma adaleti:

- Başta mevcut durumda adaletsizliğe maruz kalan ve dışlanmış sosyal gruplar/topluluklar olmak üzere, enerji geçişinin sonuçlarından etkilenen tüm paydaşların ve hak sahiplerinin belirlenmesi ve adil geçiş sürecinin asli unsurları olarak kabul edilmesi,
- Önceden var olan (toprağa, kaynaklara, mülkiyete vb. dair) hakların belirlenmesi,
- Etkilenen toplulukların mevcut kurum, faaliyet ve bilgi sistemlerinin belirlenmesi,
- Farklı dünya görüşlerinin, yaklaşımların ve değerlerin tanınması, adil geçiş planlamasına ve uygulamalarına dahil edilmesi.

Bölüşüm adaleti:

- Fayda ve maliyetlerin zamana, mekâna ve gruplara göre hakkaniyetli dağılımı,
- Sosyal ve ekonomik etkileri azaltmaya yönelik

hakkaniyetli tazminat ve destek mekanizmalarının/programlarının tasarlanması,

- Sosyal sonuçların etkisini azaltacak ve bölüşümde adaleti sağlayacak idari mekanizmaların oluşturulması.

Katılım adaleti:

- Planlama ve uygulama süreçlerinde kapsayıcılık, katılımcılık, şeffaflık ve hesap verebilirlik prensiplerinin dikkate alınması ve tüm geçiş süreci boyunca bu prensiplere göre hareket edilmesi,
- Adil geçiş sürecinin parçası olan tüm kurum, idare ve idarecilerin meşruiyetinin sağlanması
- Karar alma mekanizmalarının, içinde bulunulan bağlama uyumlu biçimde şekillendirilmesi,
- Sürecin yönetimi ve katılım süreçleri için yerel kapasitenin desteklenmesi,
- Tüm paydaşların adalet ve çatışma çözümlene mekanizmalarına eşit erişiminin sağlanması.

Adil geçişin temel ilkeleri:

ITUC ve ILO'nun iklim adaletine uygun olarak ge-

liştirdiği adil geçiş tanımı, ilkeleri ve yöntemleri en çok başvurulan kılavuz niteliğindeki kaynaklar arasında yer alıyor. ITUC adil geçişi en yalın hâliyle; "net sıfır uyumlu ekonomiye geçerken işçilerin ve toplulukların geleceğinin ve geçiminin güvence altına alınması" olarak tanımlıyor. Daha detaylı olarak bakıldığında, adil geçişi iklim değişikliğini önlemeye yönelik sıfır emisyon politikalarının uygulandığı, faydaların ve maliyetlerin hakkaniyetli biçimde dağıldığı, yeşil ve insanlık onuruna yakışır işlerin yaratıldığı, yoksulluğun ortadan kaldırıldığı ve işçilerin (ve toplulukların) sağlam ve dayanıklı kılındığı bir ekonominin ve toplumun inşa süreci olarak görüyor.³² Benzer biçimde Uluslararası Çalışma Örgütü de (ILO) adil geçişi; "emek hareketinin net sıfır uyumlu ve iklim değişikliğine dayanıklı bir ekonomiye geçişteki zorlukları kavramasına yarayan, kamu politikası ihtiyaçlarına işaret eden ve dönüşüm içerisindeki işçiler ve topluluklar için faydaları maksimize ederken yükleri minimize eden bir kavramsal çerçeve" olarak tarif ediyor. Dönüşümcü adil geçiş yaklaşımını savunan sivil oluşumlardan Climate Justice Alliance da fosil yakıtlara bağlı ekonomiden siyasi ve ekonomik güç ilişkilerinin adil ve eşitlikçi biçimde dönüştürüldüğü, yerelden başlayan ve iklim adaletsizliğinin farklı boyutlarına maruz kalan tüm toplulukların öncülüğünde kendini yeniden üretebilen (regenerative) ekonomiye geçişi sağlayan ilke, süreç ve eylemler bütünü olarak tanımlıyor.³³ İklim ve çevre alanında faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri koalisyonu olan Avrupa İklim Eylem Ağı (CAN Europe) da adil geçişi, toplumsal bir perspektiften ele alan bir vizyon öneriyor.³⁴ Bu vizyona göre adil bir dönüşüm için toplum geneline sağlam bir çevresel ve toplumsal dayanıklılık temeli inşa edilmesi gerekir. Bu temel, daha yüksek refah için ortak fırsatları değerlendirerek yalnızca hâlihazırda karbon emisyonu yüksek işlerde çalışan veya çevreci işlerde istihdam edilecek olanlar için değil, toplumun tamamı için olanaklar yaratılmasını sağla-

caktır. Toplumsal olarak iklim açısından güvenli bir dünyaya dönüşmek, ancak toplumsal ve çevresel hedefler arasındaki kesilemez bağların ve yeni bir yönetim yapısına duyulan ihtiyacın farkına varırsak mümkün olacaktır. Çünkü günümüzdeki eşitsizliklerin en büyük sebeplerinden biri, sürdürülebilirliği olmayan büyüme modellerinin yaygın olmasıdır.

CAN Europe adil dönüşüm vizyonu - 10 ilke

- 1 - Sosyoekonomik ve çevresel açıdan direnç geliştirmek için, bağlayıcı dönüm noktaları ve hedefleri olan uzun vadeli bir vizyon belirlemek.
- 2 - Tüm paydaşlar için, kendileri ile birlikte geliştirilmiş kapsayıcı, kapsamlı ve ayrıntılı yol haritalarıyla dönüştürücü eylemler hayata geçirmek.
- 3 - Sosyal ortakları, endüstri ve işletmelerdeki sosyal diyalog ve toplu sözleşmelerin kilit aktörü olarak görmek.
- 4 - Toplumsal hedefleri, iklime yönelik hedefler ve çevreyi koruma hedefi ile uyumlu hale getirerek sürdürülebilir ekonomik çeşitlendirme yoluyla dirençli bir ortam yaratmak
- 5 - Toplumsal cinsiyet perspektifini tüm adil geçiş politika, plan ve projelerine entegre etmek.
- 6 - Yaşam kalitesi, çevre ve fırsatlara erişimdeki eşitsizliklerle ve iklim değişikliğinin sebep olduğu haksızlıklarla mücadele etmek.
- 7 - Toplumsal ve çevresel dayanıklılığı geliştirmek için kamu ve özel sektörün mali kaynaklarını adil bir biçimde kullanmak ve yeniden tahsis etmek.
- 8 - Toplumu yeniden inşa ederken küresel dönüşüm adına bölgesel planlar yapmak.
- 9 - Sürdürülebilir kalkınma hedeflerini ve döngüsellik kavramını üretim ve tüketime dâhil etmek.
- 10 - Gelişmekte olan ülkelerin adil geçişleri için onlara özel oluşturulmuş doğrudan destek sağlamak.

³² TUAC ve ITUC Broşürü detaylı bilgi için bkz: <https://www.ituc-csi.org/what-s-just-transition?lang=en> (Son erişim: 23 Nisan 2023); Márquez, A. F., B. María-Tomé Gil ve O. L. Maeztu (2019). The Contribution of Social Dialogue to the 2030 Agenda Promoting a Just Transition Towards Sustainable Economies and Societies For All. TUDCN-RSCN RArastırma Notu. <https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/sdj-final-en.pdf> (Son erişim: 23 Nisan 2023).

³³ Just Transition Alliance (t.y.) Just Transition Principles. <http://jtalliance.org/what-is-just-transition/> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

³⁴ Avrupa İklim Eylem Ağı (CAN-E) (2021, Mayıs). Vizyon Belgesi- Adil Dönüşüm: Kapsayıcı, sürdürülebilir ve dirençli bir toplum için adil geçiş süreçlerine yol göstermek. Avrupa İklim Eylem Ağı Bilgi Notu. <https://caneurope.org/content/uploads/2021/05/Adil-Donusum-Vizyon-Belgesi-CAN-Europe.pdf> (Son erişim: 23 Nisan.2023).

³¹ Bennett, N.J., J. Blythe, A. M. Cisneros-Montemayor, G.G. Singh ve U. R. Sumaila (2019). Just Transformations to Sustainability. Sustainability, 11(14):3881. <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/14/3881> (Son erişim: 17 Nisan 2023).

Selen Çatalyürekli, 2021, Muğla

Dönüşümcü adil geçiş örneği- Climate Justice Alliance

İklim Adaleti İttifakı (Climate Justice Alliance, CJA), dünya genelinden toplam 84 taban hareketinin bir araya geldiği küresel ölçekte örgütlenmiş bir iklim adaleti hareketi ağıdır. Savunuculuğunu yaptığı kavramlardan biri olan adil geçişi sadece işçiler ve istihdama bağlı olarak tanımlamıyor. CJA, adil geçişi, siyasi ve ekonomik gücün dağılımını eşit ve adil biçimde dönüştürecek vizyon ve hedeflerin bütünü olarak tarif ediyor. Buna göre adil geçiş fosil yakıtlar da dahil olmak üzere dünyanın kaynaklarını sonsuzmuşçasına tüketmeye dayalı kaynak çıkarımı/sömürü ekonomisinden (extractive economy), kaynakların ekolojik dengeyi bozmadan, piyasa yerine yaşamın belirlediği ihtiyaçlara göre kullanıldığı, kendini yenileme (re-generation) ekonomisine geçiş ile mümkün. Bu tanıma göre adil geçiş başta iklim değişikliğinden doğrudan etkilenen topluluklar olmak üzere dezavantajlı konumdaki tüm grupları kapsar, ekonomi ve istihdam dışındaki alanlarda da adaletin sağlanmasını hedefler. CJA, adil geçişi şu ilke ve değerlere oturtuyor;³⁵

- Topluluklar ve halklar üzerinden tanımlanacak temiz hava, su ve toprağa erişim, eğitim, barınma ile temiz ve ucuz gıdaya erişim gibi temel hakları gözetilen ve doğanın da haklarını tanıyan **iyi yaşam** ("Buen Vivir"),

- İnsanların potansiyelini ortaya çıkaracak, kapasitesini geliştirecek ve ihtiyaçlarını karşılayacak **anlamli işler**,
- Topluluk hayatında ve iş yerinde demokratik yönetimi ve katılımı sağlayacak **kendi kararlarını verebilme**,
- Sınıfa, toplumsal cinsiyete, ırka, göçmenliğe dayalı ayırım, eşitsizlik ve baskıları ortadan kaldıracak biçimde **kaynakların ve gücün eşit/hakkaniyetli dağıtımı**,
- Ekonomik yerelleşme, üretimin ve tüketimin demokratikleşmesi, yerel gıda ve enerji sistemlerinin oluşturulması ve küçük üreticiliğin yaygınlaşması yollarıyla **kendini yenileyen ekolojik ekonomi**,
- Toplulukların kültürel varlıklarını sürdürme hakkını tanıyacak biçimde -özellikle sömürgecilik, kapitalizm, erkek egemenliği, kölecilik, soykırımlar nedeniyle toprakları ve yaşam hakları ellerinden alınan- **kültürlerin ve geleneklerin korunması**,
- Toplulukları birbirine bağlayan yerel, ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte **dayanışma**,
- "Kaz-çıkır"dan ve fosil yakıt sektöründen çıkışı ve küçük adımlarla yerelden başlatıldıktan sonra giderek büyüyen ve yayılan çözümlere **ihtiyaç olanın hemen gerçekleştirilmesi**.

35 Climate Justice Alliance (t.y.). Just Transition: A Framework for Change. <https://climatejusticealliance.org/just-transition/> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

İşçi örgütleri/sendikalar ve sivil toplum kuruluşları gibi konuyla ilgili kurumlar adil geçiş farklı tanım ve içerikler atfetse de işçilerin ve toplulukların haklarının ve refah seviyesinin korunduğu, iklim mücadelesi verilirken adaletin sağlandığı etkin bir adil geçiş için uyulması gereken bazı temel prensipler üzerinde ortaklaşıyorlar.³⁶

Adil geçiş temel prensipleri özetle şöyle sıralanabilir:

Vizyon oluşturma ve planlama: Öncelikli olarak sürdürülebilirliği ve adaleti temel alan bir adil geçiş vizyonu oluşturulmalıdır. Bu vizyona bağlı olarak fosil yakıtlardan çıkış strateji, eylem ve hedeflerini ortaya koyan bir yol haritası gerekmektedir. Bu da toplulukları dayanıklı kılma ve adaletsizlikleri giderme amacına uygun kısa, orta ve uzun vadeli hedeflerin belirlendiği, sürecin imkân ve zorlukları kadar toplulukların sosyo-ekonomik ve kültürel bakımdan buldukları durumu ortaya koyan analizlere dayanan kapsamlı, kapsayıcı ve bütüncül bir planlamanın yapılması ile mümkündür.

Yaşamı merkeze alan yeni politikalar: Fosil yakıtla bağımlı ekonominin temelinde yer alan sürekli büyüme ve buna bağlı olarak şekillenen kalkınma ve refah fikirleri yerine merkezinde yaşamın sürdürülebilirliği, eşitlik ve adalet kavramlarının bulunduğu politikaların tüm alanları kapsayacak biçimde geliştirilmesi ve uygulanması gerekmektedir. Adil geçiş strateji, politika ve eylemleri; yaşamın sürdürülebilirliği, varlık ve kaynakların yeniden paylaşımı, biyolojik çeşitliliğin korunması, toplumsal cinsiyet eşitliği, ırksal eşitlik ve toplumsal refah, kamu mal ve hizmetlerine eşit erişim ilkelerini temel olarak oluşturulmalıdır.

36 ILO (2015). Guidelines for a just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all. ILO, Cenevre. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_432859.pdf (Son erişim: 24 Nisan 2023); CAN-E (2021). A.g.y.; TUAC ve ITUC Broşürü detali bilgi için bkz: <https://www.ituc-csi.org/what-s-just-transition?lang=en> (Son erişim: 23 Nisan 2023); Smith, S. (2017; Mayıs). Just Transition A Report for the OECD. ITUC, TUAC ve ITUC Bağlantılı Kurumlar Raporu. <https://www.oecd.org/environment/cc/g20-climate/collapsecontents/Just-Transition-Centre-report-just-transition.pdf> (Son erişim: 23 Nisan 2023); Atteridge, A. ve C. Strambo (2020, Haziran). Seven principles to realize a just transition to a low-carbon economy, Stockholm Environment Institute Politika Raporu. <https://www.sei.org/wp-content/uploads/2020/06/seven-principles-for-a-just-transition.pdf> (Son erişim: 24 Nisan 2023).
37 ILO (2022, Ağustos). Sectoral Policies for a Just Transition towards Environmentally Sustainable Economies and Societies for All, Just Transition Politika Notu. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_858856.pdf (Son erişim: 24 Nisan 2023).
38 <https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/01-Depliant-Transition5.pdf>

Bütüncül yaklaşım: Ekonominin ve dolayısıyla toplumsal hayatın fosil yakıtlara olan mevcut durumdaki bağımlılığı göz önüne alındığında, adil geçiş ekonominin tüm sektörlerinde dönüşümü gerektirmektedir. Her bir sektör yapı ve ihtiyaçlar itibarıyla farklılıklar gösterebilir; gerekli becerilerin geliştirilmesini sağlayacak, işçileri koruyacak ve net sıfır uyumlu sektörlerin gelişimini sağlayacak, sektörler özgü strateji, politika ve eylemlere ihtiyaç vardır.³⁷ Diğer yandan, adil geçişin tam olarak sağlanabilmesi için, süreç, sektörler özgü politikaların sektörler arasındaki bağlantıları dikkate alan ve meselenin çok boyutluluğuna cevap veren sektörler arası ve disiplinler arası bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır.

Çok-ölçeklilik: Adil geçiş için eylemlerin tabandan yukarı doğru gelişmesi kritik öneme sahip. Öte yandan iklim değişikliğinin durdurulması, kimsenin geride bırakılmaması, yoksulluğun sonlandırılması gibi hedeflerin tam anlamıyla başarılması için istihdam, enerji politikaları ve diğer alanlarda ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte birbirini tamamlayan ve destekleyen adil geçiş eylem, politika ve programların hayata geçirilmesine ihtiyaç vardır.

İklim dostu işlere yatırım yapılması: Fosil yakıtlardan çıkış, ekonominin genelinde köklü bir dönüşümü gerektirmektedir. Öncelikli olarak, fosil yakıt sektöründeki mevcut işlerin yerine yenilenebilir enerji alanındaki yatırımlar sonucunda ortaya çıkacak işlerin konulması önemlidir. Aynı zamanda alternatif oluşturan sektörlerin geliştirilmesine, bu sektörlerdeki işlerin iklim dostu, sürdürülebilir ve insanlık onuruna yakışır hâle getirilmesine yönelik yatırımlar gerektirmektedir.³⁸

Ekonomik çeşitliliğin sağlanması: Ekonomik faaliyetlerin ve geçim kaynaklarının çeşitlendirilmesi, olumsuz gelişmeler karşısında toplulukların daha az etkilenmesine, sonrasında uğranılan hasarların zararın onarılmasına, diğer bir deyişle topluluk dirençliliğinin artmasına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle iklim mücadelesine katkı verecek, toplulukların geçim kaynaklarını artıracak ve aynı zamanda yeşil ve insanlık onuruna yakışır işler yaratacak sektörler; yatırımlar, destekler ve beceri edindirme programları yoluyla geliştirilmelidir.³⁹

Sosyal koruma politika ve programları: Fosil yakıt sektörü ve karbon yoğun sektörler başta olmak üzere adil geçiş sırasında gelir kayıplarının telafisi, yeniden beceri edindirme, erken emeklilik, sağlık koşullarının iyileştirilmesi, sağlık programlarına erişim gibi işçilerin refah seviyesini, sağlıklarını ve güvencelerini koruyacak ve iyileştirecek bir dizi politika ve program oluşturularak uygulamaya konulmalıdır.⁴⁰ Bu politikalarda maliyetlerin adil dağılımı ve “kirlenen öder” ilkeleri merkeze alınmalıdır.

Adil geçiş finansmanının sağlanması: Adil geçiş eylem ve politikaları ile dönüşümün sürdürülebilir kılınabilmesi için yerel, ulusal ve küresel ölçekte ayrılan kamu mali kaynakları artırılmalı ve mekanizmalar kurulmalıdır (çevre ve iklim vergisi gibi). Bu finansal araçlar, öncelikli olarak daha az kaynağa sahip olanları, en çok etkilenenleri, en savunmasız olanları adil geçiş sürecinde desteklemek için kullanılmalıdır. Bununla birlikte Küresel Güney’in desteklenmesine yönelik AB bütçe desteği gibi var olan kaynakların yanı sıra yeni finansman araçları geliştirilmelidir.

Katılımcılık: Adil geçişin sağlanabilmesi için katılımcılık prensibinin uygulanması vazgeçilmez bir koşuldur. Buna göre genel vizyonun, planların ve eylemlerin oluşturulma, uygulama ve denetleme aşamalarını ilgilendiren karar alma süreç ve mekanizmalarının, başta etkilenen işçiler ve topluluklar olmak üzere herkesin erişimine açık olması gerekmektedir.

Sosyal diyalog: Katılımcılık ilkesine de uygun olarak; işverenler ve işveren örgütleriyle beraber hükümetler adil geçiş süreçlerinde işçileri ve işçi örgütlerini/ sendikalarını sosyal ortak olarak tanımalıdır. Sosyal ortaklar arasında yürütülecek düzenli ve sistematik sosyal diyalog süreci karşılıklı talep ve ihtiyaçların belirlenmesinde ve bunlara uygun politika ve programların uygulamaya konulmasında kilit öneme sahiptir. Beceriler, asgari eğitim ihtiyaçları, istihdam zorlukları, erken emeklilik planları ve çalışma koşullarının yürütülecek müzakereler sonucunda belirlenmesi insana yakışır iş koşullarının oluşturulmasının temelidir.⁴¹

Yerele uygunluk: Her yerelin kendine özgü sosyal, ekonomik ve kültürel koşul ve dinamikleri bulunmaktadır. Bu da farklılıkları dikkate almadan uygulamaya konulacak standart adil geçiş politikalarının başarısız olma ihtimalini yükseltmektedir. Dolayısıyla adil geçiş temel ilkelerinin yereldeki ekonomik, sosyal ve kültürel şart, ihtiyaç ve taleplere göre uyarlanması, program ve politikalarının yerel özelliklerin dikkate alınarak planlanması ve uygulanması gerekmektedir.

Kapsayıcılık ve kesişimsellik: Toplumsal hayatta sistemleşmiş mevcut cinsiyet, ırk ve sınıf eşitsizlikleri nedeniyle, toplumun dezavantajlı konumlara itilmiş grupları fosil yakıt sektörünün dışsallaştırdığı ekonomik, sosyal ve ekolojik maliyetleri daha fazla üstlenmektedir. İklim krizinin ön saflarında yer alan bu gruplar içerisinde kadınlar, LGBTİ+’lar, çocuklar, engelliler, geçimlik çiftçiler, yerli halklar gibi birden fazla adaletsizliği bir arada yaşayanlar bulunmaktadır. Keşif bu çoklu adaletsizlikler nedeniyle bu topluluklar iklim krizinin yıkıcı etkilerinden daha fazla etkilenirler. Enerji geçişi sırasında ve sonrasında bu adaletsizliklerin derinleşmemesi ve yeniden üretilmemesi için, politika ve eylemler; sürdürülebilirlik, varlık ve kaynakların yeniden paylaşımı, biyolojik çeşitliliğin korunması, toplumsal cinsiyet eşitliği, ırksal eşitlik, toplumsal refah, kamu mal ve hizmetlerine eşit erişim gibi ilkeler temel alınarak tasarlanmalıdır. Adil geçiş politikalarında maliyetlerin adil dağılımı gözetilirken “kirlenen öder” ilkesi merkeze alınmalıdır.

Toplumsal cinsiyet eşitliği/adaleti: Fosilsiz ekonomiye geçişte adaletsizliklerin tam olarak ortadan kaldırılması için toplumsal cinsiyet eşitliğini adil geçiş plan ve eylemlerinin her aşamasında gözetmek gerekir. Tüm eylem ve eylemsizliklerin etkilerinin toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından öngörülmesi, değerlendirilmesi ve düzenlenmesi adil geçişin yeni ve bütüncül bir biçimde alınmasının ana unsurlarındandır.

Selen Çatalyürekli, 2021, Muğla

ILO adil geçiş ilkeleri

ILO tarafından 2015’te yayınlanan “Herkes İçin Çevresel Bakımdan Sürdürülebilir Ekonomiler ve Toplumlara Adil Geçiş Rehberi” birçok kurum ve kuruluş tarafından referans kaynak olarak kabul ediliyor. Rehberde makroekonomik ve büyüme politikaları, iş yeri politikaları, beceri geliştirme, mesleki güvenlik ve sağlık, sosyal güvenlik, istihdam piyasası politikaları, haklar, sosyal diyalog ve üçlü müzakere olmak üzere toplam 9 temel alanda politika ve uygulama önerileri sunuluyor. ILO’nun adil geçişe yönelik kılavuz niteliğindeki ilkeleri şöyle sıralanıyor:⁴²

- Net sıfır uyumlu ve emek yoğun sektörler ve teknolojilere yatırım yapılması,
- İstihdam ve sosyal etki değerlendirmelerinin yapılması ve dikkate alınması,
- Enerjinin ucuz ve erişilebilir kılınması,
- İşçilere mesleki eğitim ve yeni vasıflar kazanma olanağının tanınması,
- Enerji geçişi nedeniyle geçimleri tehdit altında olan toplulukların kayıplarının tazmin edilmesi,
- Etkilenen nüfusu da dahil edecek biçimde tüm paydaşların eşit katılımının sağlandığı bir toplumsal diyalog ve yönetim modelinin uygulanması,
- İstihdam merkezli makro-ekonomik ve büyüme politikalarının geliştirilmesi,

- Hedeflenen sektörlerde çevreyi korumaya yönelik düzenlemeler,
- Sürdürülebilir ve daha yeşil işletmelere olanak sağlayan ortamların yaratılması,
- Dayanıklılığı artıracak ve iklim değişikliği, ekonomik yeniden yapılanma ve kaynak kısıtlamalarının etkilerinden işçileri koruyacak sosyal koruma politikaları;
- İstihdam yaratmayı etkin biçimde hedefleyen, iş kayıplarını sınırlandıran ve yeşillendirme politikaları ile ilgili uyarlamaların iyi biçimde yönetilmesini sağlayan iş gücü piyasası politikaları,
- İşçileri mesleki tehlike ve risklerden koruyacak iş sağlığı ve güvenliği politikaları,
- Ekonominin yeşillendirilmesini desteklemek için her düzeyde yeterli becerileri sağlayacak beceri geliştirme,
- Politika oluşturma süreçlerinde her düzeyde sosyal diyaloga yönelik mekanizmaların oluşturulması,
- Sürdürülebilir kalkınmanın anaakımlaştırılması ve politika alanları arasında paydaşlar diyalogu ve koordinasyonun sağlanmasına yönelik politika uyumu ve kurumsal düzenlemelerin yapılması.

42 ILO (2015). A.g.y.; CAN-E (2021, Mayıs). A.g.y.

39 CAN-E (2021, Mayıs). A.g.y.

40 ILO (2015). A.g.y.

41 CAN-E (2021, Mayıs). A.g.y.

Dünyadan Adil Geçiş Örnekleri:

Dünya genelinde adil geçiş programlarının sayısı giderek artıyor. Bu programlar bölgesel, ulusal ve yerel olmak üzere farklı ölçeklerde uygulamaya konuluyor. AB'nin 2019 yılında ilan ettiği büyüme stratejisi olan Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamındaki adil geçiş planı, araç ve mekanizmalarının yanı sıra ulusal ölçekte adil geçiş programları bulunan ülkeler arasında AB'den Almanya, Danimarka, Fransa, Slovakya, Romanya ile ABD, Avustralya, Filipinler, İskoçya, Japonya, Kanada, Kosta Rika ve Yeni Zelanda bulunuyor. Ağırlıklı olarak Küresel Kuzey'de yer alan bu ülkelerde aynı zamanda kömür bölgelerinin adil geçişine odaklanan yerel düzeyde adil geçiş programları da mevcut. Bu programlar ulusal ve yerel siyasi yapı, ekonomik şart ve sosyal şart, dinamiklerine göre kendine has özellikler taşıyor.

Dünya genelinde farklı coğrafyalarda başarıyla uygulamaya konulan adil geçiş programlarının ortak olarak şu özelliklere sahip olduğu göze çarpyor:

- Bir plan çerçevesinde uygulamaya konulmaları,
- İşçileri eylemlerin merkezinde konumlamaları,
- Bölgesel ölçekte vizyon geliştiren ve hareket eden yerel ve ulusal karar alıcıların varlığı,
- (Farklı biçim ve seviyede olmakla beraber) Yerel halkın kararlara katılımının sağlanması,
- Ekonomik ve sosyal destek mekanizmalarının oluşturulması ve işletilmesi,
- Yeni işlere (mesleki beceri edinme gibi) ve kapasite geliştirmeye yönelik yatırımların yapılması, politika ve düzenlemelerin oluşturulması ve uygulanması.

Dünya genelinde farklı adil geçiş program ve politikaları incelendiğinde, başvuru **bazı ortak araç**

ve uygulamalar öne çıkıyor. Bu adil geçiş araç ve mekanizmaları; biçim, içerik ve öncelikler bakımından, ayrıca bölgesel, ulusal ve yerel ölçekteki siyasi, hukuki, sosyal ve idari yapı, şart ve dinamiklere göre değişiklik gösteriyor:⁴³

- Erken emeklilik, emeklilik maaşı ve finansal tazminat programları,
- Mesleki beceri geliştirme ve meslek edindirme eğitimleri programları,
- Altyapı yenileme projeleri,
- Bölgesel destek mekanizma ve programları,
- Katılımcılık ve sosyal diyalog mekanizmaları.

Avrupa Birliği

Bölgesel ölçekteki plan ve programların en bilinen örneği Avrupa Birliği'nden. 2050'de net sıfır salma ulaşma hedefi kapsamında **AB**, ulusal ve bölgesel ölçekte adil geçiş programlarına destek sağlamak üzere, 2020 yılında, bölgelerde geçişin sosyo-ekonomik etkilerini hafifletmelerine yardımcı olacak bir dizi mali araçtan oluşan Adil Geçiş Mekanizması'nı (AGM) kurdu. Buna ek olarak, Avrupa Komisyonu tarafından 2018 yılında, tüm paydaşlar arasında deneyim ve iyi uygulama paylaşımı alanı olması için Adil Geçiş Platformu oluşturuldu. AGM; AB üye ülkelere adil geçiş eylem ve programlarında mali kaynak ve mevzuat değişiklikleri hakkında bilgi sağlamayı, sosyal ve ekonomik ortaklara teknik destek vermeyi ve öneri sunmayı amaçlıyor. Bu mekanizmanın ilk aracı olarak AB üyesi ülkelerin ulusal ve bölgesel ölçekteki adil geçiş politikalarına finansal destek sağlamak üzere 19,2 milyar euro değerinde Adil Geçiş Fonu oluşturuldu.⁴⁴ Fonun amacı net sıfır hedefi gerçekleştirilirken süreçten en çok etkilenecek bölge ve ülkelere destek sağlamak ve bölgeler arasındaki eşitsizlikleri en az indirmek.⁴⁵ Özel sektöre yönelik olan ikinci araç, yatırımlarla bağlantılı riskleri azaltabilecek bütçe garantisi sağlıyor. Bu araç, piyasada sermaye bul-

makta zorlanabilecek yatırımlar için oluşturulmuş olan Invest EU'dan finanse ediliyor. Invest EU'nun amacı, sosyal açıdan ihtiyaç duyulan özel ve kamu yatırımlarını harekete geçirmek. Üçüncü araç ise, adil geçiş planlarına uygun kamu sektörü yatırımları için Avrupa Yatırım Fonundan garanti sağlayan Kamu Sektörü Kredi imkânı. AGM 2021-2027 döneminde yaklaşık 55 milyar Euro'yu harekete geçirmeyi amaçlamıştır.

Adil Geçiş plan ve programlarını oluşturan AB üye devletleri; işçilerin becerilerini artırmak, yeni beceriler edindirmek ve iş arama ve bulma becerilerini geliştirmek için programlar oluşturmak ve uygulamak; yerel ekonomileri çeşitlendirmek için yatırım yapmak; yenilenebilir enerji, enerji verimliliği ve emisyonların azaltılmasına yatırım yapmak; yerel hareketliliği artırmak; araştırma ve geliştirmeyi artırmak ve eğitim ve sosyal içermeyi geliştirmek gibi fosil yakıtlardan adil bir geçiş sağlayan eylemler için AGM'den destek alabilirler.

AB'deki kömür/turba/petrol şist ve sanayi bölgelerinin Adil Dönüşümü, tüm hedeflerin uyumlu olması gerektiğinden diğer AB Fonları tarafından da destekleniyor. Bu kapsamda, Adil Geçiş Fonu'yla beraber Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (European Regional Development Fund, ERDF), Uyum Fonu (Cohesion Fund, CF) ve Avrupa Sosyal Fonu Artı (European Social Fund Plus, ESF+) gibi diğer finansman kaynakları yoluyla 2021-2027 arasında yaklaşık 392 milyar Euro, yeni ve iklim dostu işlerin yaratılması için kullanılacak.⁴⁶

Almanya

Almanya, iklim mücadelesini en kapsamlı ve iddialı hedeflerle yürüten ülkelerin başında geliyor. Ulusal ölçekteki iklim hedefleri kapsamında Almanya emisyonları 2030'da -1990 seviyesine göre- en az %65 seviyesinde indirmiş olmayı ve 2045'te karbon

nötr hâle gelmeyi taahhüt etti.⁴⁷ İklim eylem ve programlarına dair kömürden çıkış stratejilerinin net olmaması ve hedef tarihlerinin tutturulmaması gibi bazı eleştiriler olsa da Almanya'nın iklim mücadelesinde görece başarılı bir şekilde yol aldığını söylemek mümkün.⁴⁸ Örneğin, 2019'da elektriğin %43'ü yenilenebilir enerji kaynakları kullanılarak üretildi.⁴⁹ Almanya'nın tarihsel olarak kömüre bağımlı bölgelerinin azaltım politikalarının sonucundan olumsuz yönde etkilenmemesi için geçmişte kapsamlı adil geçiş politikaları yürürlüğe konuldu. Bu bölgeler arasında Ruhr Bölgesi, dünya genelinde adil geçiş sürecinin en başarılı yürütüldüğü yerlerden biri olarak kabul ediliyor. Tarihsel olarak kömür ve çelik üretiminin yoğun olduğu bölgede kömürden çıkış, iklim mücadelesinin bir parçası olmaktan çok piyasa koşullarının değişmesine bağlı olarak başladı. 1950'lerin ikinci yarısından itibaren taş kömürü yataklarının verimliliğinin düşmesi, ithal kömürün daha az maliyetli hâle gelmesi, diğer enerji kaynaklarının ucuzlaması ve yeni alternatiflerin ortaya çıkması gibi ekonomik nedenlere bağlı olarak bölgede kömür endüstrisi krize girdi. Yaşanan istihdam kaybının boyutunu ve etkilerini azaltmak için işçi sendikalarının da dâhil olduğu müzakereler sonucunda varılan anlaşmayla bir dizi önlem yürürlüğe konuldu. Bu önlemlerden bir tanesi Almanya Federal Hükümeti'nin kömür sektörüne verdiği teşvikler oldu. 1970-2014 arasında, kömür sektörüne verilen yaklaşık 538 milyar dolar sayesinde iş kayıpları yavaşlatıldı ve zamana yayıldı. Aynı zamanda; erken emeklilik programları, yeni beceri edindirme ve mesleki eğitim programları gibi istihdam ve sosyal güvenlik uygulamaları yürürlüğe konuldu. Ruhr Bölgesi'nde gerilemekte olan kömür sektörünün alternatifi olarak bilgi ekonomisi ve turizm sektörünün geliştirilmesine yönelik birçok yatırım yapıldı.⁵⁰ Bununla birlikte 1950'lerin sonunda 753.000 kişinin çalıştığı kömür sektöründe istihdam %96 daralmayla 33.500'e düşerken sosyal diyalog üzerinden yürüyen süreç

43 Glynn, P.J., A. Blachowicz ve M. Nicholls (2020). Incorporating Just Transition Strategies in Developing Country Nationally Determined Contributions. Climate Strategies Raporu. <https://bit.ly/3L4zHFh> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

44 AB Komisyonu'nun adil geçiş hk websitesi

https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/finance-and-green-deal/just-transition-mechanism_en

45 Detaylı bilgi için bkz: Avrupa Komisyonu'nun "Just Transition Fund" başlıklı <https://bit.ly/440VTc8> web sayfası; Avrupa Komisyonu'nun

"Available budget of Cohesion Policy 2021-2027" başlıklı <https://bit.ly/41R4cWi> web sayfası.

46 Detaylı bilgi için bkz: Avrupa Komisyonu'nun "The EU's main investment policy" başlıklı <https://bit.ly/41zuexu> web sayfası

47 <https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/EN/FAQ/climate-protection-faq.html>

48 Almanya'nın İklim Eylem Programı hakkında detaylı bilgi için bkz: <https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/EN/FAQ/climate-protection-faq.html>;

Almanya'nın iklim eylemlerine yönelik eleştiriler hakkında detaylı bilgi için bkz: Morena vd. (2018). A.g.y.

49 <https://www.bundesregierung.de/breg-en/issues/climate-action/government-climate-policy-1779414>

50 Morena vd. (2018). A.g.y.

sayesinde işçilerin ve toplulukların refah seviyesinin düşmesinin, işlerini ve gelirlerini kaybetmelerinin önüne geçildi. Bölgedeki ekonomik dönüşüm 1990'lardan itibaren iklim mücadelesi çerçevesinde ele alınmaya ve Almanya'nın ulusal iklim eylem planlarının parçası olarak değerlendirilmeye başlandı. 2007'de alınan kararlar bölgedeki taş kömürü ocakları 2018'de tamamen kapatıldı. Böylelikle bölgede taş kömürü madeni işçisi kalmadı.

Sendikalar, işverenler ve hükümetler arasında yürütülen sosyal diyaloga bağlı olarak oluşturulan ve uygulanan politika ve eylemler sonucunda bölgede turizm, bilişim ve yenilenebilir enerji alanlarında yatırımlar yapıldı ve yeni işler yaratıldı. Eski kömür madenleri sanayi müzelerine dönüştürülerek turizme açıldı. Duisburg yakınlarındaki Uluslararası Yapı Sergisi (International Building Exhibition, IBA) oluşumunun Almanya Federal Hükümeti, Ruhr-Westphalia Eyaleti Hükümeti ve yerel yönetimlerin katılımıyla 1989-1999 arasında yürütülen Emscher Park projesi bölgenin ekolojik, sosyal ve ekonomik dönüşümüne büyük katkıda bulundu. 117 farklı alt projenin hayata geçirildiği Emscher Park projesi sonucunda, nano teknoloji, lojistik ve bilgi teknolojileri alanlarında toplam 5.000 yeni iş kuruldu ve 7.500 yeni konut inşa edildi. Bölgedeki yerel yönetimler 1980'lerin ortalarından itibaren kurdukları 29 yerel teknoloji merkezi yoluyla -özellikle çevre ile ilgili teknoloji alanında faaliyet gösteren yeni yatırımlara destek verdi. Ayrıca eğitim alanında daha önce hiçbir yüksek eğitim kurumuna sahip olmayan Ruhr Bölgesi'nde bugün 5 üniversite ve 17 yüksek okul bulunuyor. Kurulan firmalar, üniversiteler ve araştırma enstitülerinde 100 bin kişinin temiz ve insanlık onuruna yakışır yeni işlerde istihdam edildiği

hesaplanıyor.⁵¹ Diğer yandan üç büyük kömür bölgesinin (Lausitz, Mitteldeutsches, NR Westphalia) hâlâ kömürün aşamalı olarak kullanımdan kaldırılmasıyla ilgili değişiklikleri gerçekleştirilmesi gerektiğinden, Almanya'da adil geçiş süreci devam ediyor.

Birleşik Krallık

Birleşik Krallık'ta 2014-2017 arasında petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle petrol ve gaz endüstrisinde yaklaşık 150 bin kişi işlerini kaybetti. Birleşik Krallık fosil yakıt endüstrisinin yoğunlaştığı ve bu sektördeki işgücünün yaklaşık %44'ünü barındıran **İskoçya'da** istihdam kaybının etkileri yoğun olarak yaşandı. Bu durum karşısında Birleşik Krallık'ın ulusal düzeyde sera gazı salımlarını 2030'a kadar %75 oranında azaltım, 2045 yılında da net sıfır olma hedeflerine uyumlu olarak fosil yakıt endüstrisindeki işlerin yerine yenilerini koymak üzere bir dizi istihdama yönelik politika ve uygulama hayata geçirildi. Fosil yakıt sektöründe çalışanların yeni beceriler edinmesini ve eğitimini amaçlayan 14 milyon Euro bütçeli Petrol ve Gaz Geçişini için Eğitim Fonu devreye sokuldu. 2016-2019 arasında toplam 4.272 işçi fosil yakıt sektörünün dışındaki işler için yeniden eğitildi. Eğitim olarak yeni beceriler edinen işçilerin %89'u gibi yüksek orandaki kısmı eğitimlerini tamamladıklarında yeni işlerde çalışmaya başladı.⁵² İskoçya başarı elde eden eğitim programının kapsamını genişletti. İklim dostu ve insanlık onuruna yakışır işlere yönelik olarak Ulusal Geçiş Eğitim Fonu 2017'de, 5 yıllık İklim Acil Durumu Beceri Eylem Planı Aralık 2020'de yürürlüğe konuldu.⁵³ Ulusal ölçekte farklı plan ve programları bir arada ve birbiriyle bağlantılı olarak yürüten İskoçya'da ayrıca 2019'da kurulan

51 Arora, A. ve H. Schroeder (2022). How to avoid unjust energy transitions: insights from the Ruhr region. *Energy Sustainability and Society*, 11(19); Botta, E. (2018). A review of "Transition Management" Strategies: Lessons for Advancing the Green Low-Carbon Transition. *Green Growth Knowledge Platform* ve OECD; Galgoczi, B. (2014). The Long and Winding Road from Black to Green: Decades of Structural Change in the Ruhr Region. *International Journal of Labour Research*, 6(2): 217-240; WRI (2021, 1 Nisan). Germany: The Ruhr Region's Pivot from Coal Mining to a Hub of Green Industry and Expertise, <https://bit.ly/3mXw8c6> (Son erişim: 24 Nisan 2023); Internationale Bauausstellungen (t.y.). IBA Emscher Park: Future for an Industrial Region. <https://www.internationale-bauausstellungen.de/en/history/1989-1999-iba-emscher-park-a-future-for-an-industrial-region/> (Son erişim: 24 Nisan 2023); Can-E (2019, Kasım). How is the transition to a climate-neutral economy made just? Just transition away from fossil fuels in power production explained, with examples. CAN-E Bilgi Notu. <https://bit.ly/40ypzum> (Son erişim: 23 Nisan 2023).
52 Avrupa Komisyonu (2019). Case Study: Oil & Gas Training Fund, Scotland. https://energy.ec.europa.eu/system/files/2020-01/oil_gas_transition_training_fund_scotland_-_platform_for_coal_regions_in_transition_0.pdf (Son erişim: 24 Nisan 2023).
53 <https://www.skillsdevelopmentscotland.co.uk/what-we-do/skills-planning/climate-emergency-skills-action-plan-implementation-plan/> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

Adil Geçiş Komisyonu sürecin farklı paydaşlarına destek sağlıyor. Komisyon fosil yakıtlardan çıkışla beraber hem istihdam kaybının olmaması hem de yoksulluğun sonlandırılması için adil geçiş ilkelerinin nasıl uygulanabileceği konusunda farklı kurum ve kuruluşlara rehberlik ederken somut politika önerileri geliştirme rolünü üstlendi. Kurumun aynı zamanda farklı paydaşların ortaklığını ve katılımını sağladığı ve bu sayede sürecin şeffaf şekilde yürütüldüğü, uzmanlar tarafından ifade edilmektedir.⁵⁴

İspanya

İspanya, 2020 itibarıyla çalışmakta olan toplam 14 kömürlü termik santralini 2030'a kadar kapatarak kömürden enerji üretimini sonlandırmayı hedefliyor.⁵⁵ İspanya, bu hedefine bağlı olarak adil geçiş planını da gerçekleştirme çabasında. ILO ilkelerinin temel alındığı İspanya'nın Adil Geçiş Stratejisi; Adil Geçiş Enstitüsü⁵⁶, danışma konseyi gibi kurumların oluşturulmasının yanı sıra Kömür Madenciligi ve Termik Santrallerin Kapatılması için Acil Eylem Planı'nı da içeriyor. Plan finansal destek, iş geliştirme ve işe yerleştirme planı, mesleki eğitim, bölgesel adil geçiş planlaması gibi farklı unsurları barındırıyor.⁵⁷

2021 yılında İspanya Hükümeti, sendikalar ve enerji şirketleri arasında imzalanan "Termik Santrallerde Adil Enerji Geçiş Anlaşması: İşler, Endüstri ve Bölgeler" isimli anlaşmayla kapanacak her bir santral için adil geçiş planlarının yapılması kararlaştırıldı.

54 CAN Europe uzmanları ile mülakat

55 Europe Beyond Coal (2021). Coal Exit Tracker. <https://beyond-coal.eu/coal-exit-tracker/?type=maps&layer=4>. (Son erişim: 24 Nisan 2023).

56 Enstitü bağımsız bir hükümet organı olarak İspanya'nın Ekolojik Geçiş ve Demografik Mücadele Bakanlığı altında kurulmuştur.

https://www.transicionjusta.gob.es/Noticias/common/220707_Spain_JustTransition.pdf

57 Government of Spain, The Ministry for the Ecological Transition and the Demographic Challenge (2019).

The Just Transition Strategy within the Strategic Energy and Climate Framework.

https://www.miteco.gob.es/en/prensa/etj-english-interactive_tcm38-505653.pdf (Son erişim: 24 Nisan 2023).

58 Instituto para la Transición Justa, O.A. (2021, Nisan). Towards an Agile Coal Phase Out in Spain- Agreement for a Just Transition for Coal Power Plants: Jobs, Industry and Territories. https://energy.ec.europa.eu/system/files/2021-05/5_laura_martin_murillo_spain_0.pdf

59 Hetmański et al. (2021). Just Transition in Eastern Wielkopolska - Diagnosis and Guidelines. Instrat Foundation for WWF Poland Raporu. <http://instrat.pl/en/jt-eastern-wielkopolska/> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

60 EU Cash Awards (2021). Eastern Wielkopolska To Phase Out Its Fossil Past.

<https://www.cashawards.eu/2020/12/18/eastern-greater-poland-to-phase-out-its-fossil-past/> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

61 Sytek, M. (2020). Eastern Greater Poland Just Transition Concept.

https://mtvsz.hu/uploads/files/MaciejSytek_Justtransition_Poland_4Dec2020_WS.pdf (Son erişim: 24 Nisan 2023).

Taraflar bu bölgelerde mesleki eğitimlerin verilmesi, ekonominin çeşitlenmesi, yatırım planları ve yenilenebilir enerji üretiminin geliştirilmesi konularında iş birliği yapma kararı aldı.⁵⁸

Polonya

Polonya'nın linyit madenleri ve termik santralleriyle kaplı Doğu Wielkopolska'da 4.000'den fazla kişi kömür sektöründeki işlerde çalışıyor.⁵⁹ Kömürden elde edilen enerjinin kârlılığının düşmesi, işsizlik, çevre tahribatı gibi çeşitli faktörlerin etkisiyle elektrik şirketi ZEPAK, bölgede kömürden 2030'a kadar çıkacağını ilan ederken, Wielkopolska Bölgesi'nin de 2040'a kadar net sıfır hedefine ulaşması kararlaştırıldı.⁶⁰

Bu hedefler doğrultusundaki çalışmalar yerel hükümetler, düşünce kuruluşları, STK'lar, sendikalar ve yerel iş dünyasının görüşlerine dayanan "Doğu Wielkopolska Bölgesi İçin Adil Geçiş" isimli eylem planı kapsamında yürüyor. Bölgede döngüsel bir ekonomik modeli oluşturmayı amaçlayan plan, yeni işlerin yaratılması, yeni vasıflar edindirme, kentsel ve kırsal alanların canlandırılması gibi istihdam sağlayıcı programların yanı sıra yoksulluğun azaltılmasına, işçilerin ve yöre insanlarının sağlık sorunlarının giderilmesine yönelik eylemleri içeriyor.⁶¹ Doğu Wielkopolska, AGM'den faydalanan bölgelerden biri.

Küresel Güney'de Adil Geçiş

Dünya genelinde Kuzey ve Güney ayrımı üzerinden bir kategorik farklılaşmaya gitmek mümkün. Hayata geçirilen adil geçiş proje ve programlarının bugüne kadar ağırlıklı olarak Küresel Kuzey'de yer aldığı görülüyor. Küresel Güney'de ise adil geçiş politikaları ve stratejiler ya oluşturulmamış durumda ya da oluşturulma aşamasında bulunuyor. Uygulamaya geçirilen adil geçiş örnekleri de oldukça sınırlı sayıda kalıyor. Küresel Güney'in genelinde adil geçiş politika, proje ve programlarının gerek oluşturulmasına gerekse uygulanmasına dair biri dizi engel ve zorluk karşımıza çıkıyor. Adil geçişe farklı anlamların yüklenmesi nedeniyle politikaya dönüştürme güçlüğü gibi Küresel Güney'de yaşanmakta olan engel ve zorlukların bazıları Küresel Kuzey için de geçerli. Bununla birlikte Küresel Güney için ortak biçimde sayılan engel ve zorluklar ülkelerin ve bölgelerin sahip olduğu koşullar ve dinamiklere göre şekilleniyor; bunlar içerik, biçim, etki ve önem bakımından yerelde farklılıklar gösteriyor. Temelde sayılan bu engel ve zorlukları şöyle özetlemek mümkün:⁶²

A. Genel olarak

- Üzerinde ortaklaşılan bir adil geçiş kavramının bulunmaması, kavrama farklı anlam ve içeriklerin yüklenmesi ve sonucunda adil geçişin politikaya dönüştürülmesinde ve uygulamasında kapsam, tutarlılık ve etkinlik bakımından yaşanan zorluklar,
- Adil geçişin Küresel Kuzey'i ilgilendiren bir konu olduğuna dair algı; buna bağlı olarak adil geçişe yönelik toplumsal desteğin kısıtlı kalması ve siyasi iradenin oluşmaması,
- Adil geçiş ilkelerinin Küresel Güney'de nasıl hayata geçeceğine dair model ve örneklerin yetersiz oluşu,
- Yerele özgü koşul, ihtiyaç ve taleplerin dikkate alınmaması,
- Uygulamaya konulan uyum ve dayanıklılık programlarında iklim adaleti ve adil geçiş ilkelerinin göz ardı edilmesi sonucunda var olan eşitsizlik ve adaletsizliklerin artması,

B. Siyasi ve idari alanda:

- Küresel Güney'de devletlerin Ulusal Katkı Beyanları'na (NDC) ve diğer iklim plan ve stratejilerine adil geçiş hedef ve stratejilerinin ve prensiplerinin eklenmemesi,
- Enerji geçişinin sosyal ve ekonomik olası etkilerine dair veri eksikliği,
- İklim politika ve stratejilerinde sorumluluğun farklı yetkili birimlere dağıtılması ve bu birimler arasında koordineli ve bütüncül bir işleyişin olmaması,
- Farklı alanlardaki büyüme ve kalkınma politika, hedef ve stratejilerinin iklim politika, program ve hedefleriyle uyumsuz olması ve iklim değişikliğini önlemeye yönelik enerji geçişi hedeflerine göre şekillendirilmemesi,
- Siyasi yapıların, ilişkilerin ve kültürün sosyal diyalog mekanizması için gerekli katılımçılık süreçlerinin bulunmaması ya da işletilmemesi,
- Kapasite eksikliğinden, demokratik süreçlerin tam ya da hiç işlememesinden ve/veya siyasi tercihlerden dolayı adil geçiş stratejilerinin oluşumu ve uygulamasında kapsayıcılık ve katılımçılık ilkelerine uyulmaması,
- Adil geçiş konusunda bilgi ve uzmanlığın kurumsallaşmaması ve uzmanlıkların ulusal kalkınma planlamaları içerisinde yer alacak ve çok paydaşlılığa imkân tanıyacak biçimde genele yayılmaması,

C. Ekonomik

- İşsizlik oranlarının yüksek olması ve buna bağlı olarak istihdama yönelik politikalarda mevcut fosil yakıt bağımlısı işleri dönüştürmek yerine yeşil, temiz ve adil olmasına bakmadan yeni işler yaratmaya öncelik verilmesi,
- Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yaygınlığı, sendikali işçi oranının düşük olması ve kayıt dışı aktör ve faaliyetlerin adil geçiş plan ve müzakerelerinin kapsamına alınmaması,
- Gelir eşitsizliği, yoksulluk gibi bölüşüm adaletini ilgilendiren sosyo-ekonomik etkenlerin yüksek seviyelerde olması,
- Toprak mülkiyeti konusunda hakların tanınmaması, belirsiz oluşu ya da tanınmış hakların ihlal edilmesi,

- Kırılganlığı yüksek sosyo-ekonomik grupları destekleyen finansal ve kurumsal mekanizmaların yetersiz oluşu,
- Küresel Güney'de -Kuzey'e göre- enerji yoksulluğunun yüksek, enerjiye erişimin düşük, enerjiye talebin artma eğiliminde olması,
- Ekonomik büyüme ve sanayileşmenin öncelik olarak görülmesi ve buna bağlı gelişen enerji ihtiyacını fosil yakıtları da kapsayacak biçimde karşılamaya yönelik yatırım, politika ve uygulamalar,
- İş gücünün, başta yenilenebilir enerji olmak üzere net sıfır uyumlu ve yeşil ekonomik sektörler için gerekli nitelik ve bilgiden yoksun olması,
- Uluslararası finansal destek ve kaynak mekanizmalarının teknolojik çözümlere ağırlık vermesi ve uluslararası finansman kaynaklarının enerji dönüşümünün sosyal, ekonomik ve çevresel adaleti sağlamaya yönelik çalışmalara yeterince ayrılması.

Türkiye'de adil geçiş çalışmaları:

Türkiye, genel olarak iklim politikaları açısından yetersiz ve çelişkili bir tutum sergiliyor. Bununla birlikte, adil geçiş tartışma ve çalışmalarının da oldukça gerisinde bulunuyor. Türkiye, Paris Anlaşması'nı gecikmeyle 2021'de onayladı. Ancak 2053'te net sıfır karbon hedefine rağmen, herhangi bir kömürden çıkış plan ve takvimini Nisan 2023 itibarıyla açıklamış değil. Buna ek olarak Türkiye'nin yeni kömürlü termik santralleri yapmayacağına dair bir taahhüdü de bulunmuyor. Üstelik, enerji üretiminde kömür kullanımı hâlâ önemli bir yer tutuyor. 2022 Aralık'ta Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından sunulan Ulusal Enerji Planı'na göre 2035 yılına kadar kömürlü termik santral kapasitesinin 3,2 GW artması öngörülüyor. Bu kapsamda yerli kömür alım garantisi, kapasite mekanizması ve rezerv özelleştirmeleri gibi teşvik mekanizma ve program-

ları uygulanmaya devam ediyor.⁶³ Türkiye'de kömürden elektrik üretimi, Paris İklim Anlaşması'nın imzalandığı 2015 yılından 2022'ye kadar %48 oranında (+36 TWh) arttı.⁶⁴ Aynı dönemde, yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretimi de %56 oranında (+46TWh) arttı. Son 11 yıllık döneme baktığımızda (2011-2022) Türkiye'de artan yenilenebilir elektrik üretimi (+70,7 TWh) artan elektrik talebini (+96,6 TWh) karşılamıyor.

Öte yandan kömürden elektrik üretimindeki artışa rağmen kömür sektöründe istihdam düşüyor. Kömür ve linyit madenciliğinde toplam zorunlu sigortalı çalışan sayısı yaklaşık %26 oranında azalmış durumda.⁶⁵ Özetle, Türkiye yenilenebilir enerji konusunda bazı gelişmeler gösterse de kömür kullanımından vazgeçmiyor; tersine, teşvikler ve yatırımlar yoluyla yerli kömürün çıkarılması ve kullanılmasına yönelik politikalar ve projeler yürütülüyor. Gerek kömürden acil çıkış ihtiyacı gerekse kömür sektöründe mevcut durumda yaşanan istihdam dalmaları nedeniyle işlerini kaybedenlerin varlığı adil geçiş planlarının bir an önce yapılmasını ve uygulamaya konulmasını gerektiriyor.

Çelişkili ve ekonomik büyüme amacının gölgesinde ilerleyen iklim politikalarının yanı sıra, Türkiye'de devlet kurumları tarafından, resmi olarak açıklanmış ulusal veya yerel ölçekte bir adil geçiş programı bulunmuyor. Türkiye'nin iklim değişikliği ile mücadele kapsamında yürüttüğü çalışmaların merkezinde devreye sokulacak Sınırdaki Karbon Düzenlemesi Mekanizması'nın (Carbon Border Adjustment Mechanism, CBAM) Türkiye ekonomisi üzerindeki olası etkilerini bertaraf etmek ve AB ile olan ticari ilişkileri zarar görmeden devam ettirmek amacı yer alıyor. Buna bağlı olarak, Ticaret Bakanlığı tarafından 2021'de açıklanan Yeşil Mutabakat Eylem Planı'nda da adil geçiş kavramına ve doğrudan işçileri ve dezavantajlı grupları

63 Europe Beyond Coal, Climate Action Network, SEFIA vd. (2021) Karbon Nötr Türkiye Yolunda İlk Adım: Kömürden Çıkış 2030. <https://sefia.org/wp-content/uploads/2021/12/Coal-Phaset-Out-2030.pdf> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

64 TEİAŞ elektrik üretim tüketim raporları için bkz: <https://www.teias.gov.tr/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri> (Son erişim: 26 Nisan 2023).

65 Acar, S. ve S. Kızılkaya (2021). Türkiye'de Kömüre Dayalı İstihdamın ve Ekonominin Analizi. Avrupa İklim Eylem Ağı (CAN Europe) Raporu. https://caneurope.org/content/uploads/2021/06/Komure-Dayali-Istihdam-ve-Ekonomi_CAN-Europe.pdf (Son erişim: 24 Nisan 2023).

62 Glynn, P. J. v.d. (2020). A.g.y.

Servet Dilber, CAN Europe, 2018

hedef alan adil geçiş eylemlerine yer verilmiyor.⁶⁶ Belgede, adil dönüşüm kavramının, AB'nin AYM kapsamında üçüncü ülkelere "adil" davranması, yeşil finansman kaynaklarına erişim gibi konularla ilişkilendirilerek kullanıldığı gözlemleniyor.⁶⁷ Adil geçiş konusu, Yeşil Mutabakat Eylem Planı çalışmalarına çok geç aşamada eklendi. Eylem planı, öncelikle enerji ve sanayideki karbonsuzlaşma, karbon fiyatlaması vb. konular için çalışma grupları kurduktan sonra "Adil Dönüşüm İhtisas Çalışma Grubu" oluşturuldu. Aynı zamanda, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) bünyesinde adil geçiş konusunda çalışmalar yürütmek üzere Yeşil ve Sosyal Ekonomi Dönüşümü Şubesi kuruldu. Henüz somut bir çerçeve ya da politika üretmemiş olan son dönemde gerçekleşen bu kurumsal düzenlemelerin yanı sıra 21-25 Şubat 2022 tarih-

lerinde düzenlenen İklim Şurası'nın altında akademisyenleri, STK'ları ve diğer kurum ve kuruluşları bir araya getiren "İklim Göçü, Adil Dönüşüm ve Diğer Sosyal Politikalar Komisyonu" toplandı.⁶⁸

Özetle, Türkiye iklim mücadelesinde olduğu gibi kömürden çıkış ve adil geçiş konusunda da yetersiz ve gecikmiş bir hâlde. Bununla birlikte kömür madenciliğinin yapıldığı ve kömürlü termik santrallerinin bulunduğu bölgelerde kömür endüstrisinin yarattığı çok boyutlu ekolojik, sosyal ve ekonomik sorunlar/maliyetler işçileri ve buralarda yaşayan toplulukları artan seviyede tehdit ediyor. Kömüre bağlı çevresel ve sosyo-ekonomik adaletsizliklerin yaşandığı yerlerin arasında Milas ve çevresi de bulunuyor. Bu nedenlerle, Milas'ta adil geçiş çerçevesinde kömürden çıkmak büyük önem taşıyor.

BÖLÜM 2

KÖMÜRÜN GÖLGESİNDE MİLAS

Kemerköy TES, 30; Yeniköy TES, 37; Yatağan TES, 41 yıldır çalışıyor. Kömür madenleri ise sürekli genişleyerek faaliyetlerine devam ediyor. Milas ve Yatağan'daki termik santraller ve kömür madenleri çalıştıkları süre boyunca atmosfere önemli miktarda sera gazı salmalarının yanı sıra büyük ve kapsamlı

bir ekolojik tahribata neden oldu ve olmaya devam ediyor. Kömür endüstrisinin yarattığı ekolojik yıkım yöredeki tüm canlıları tehdit ediyor. Aynı zamanda kamu sağlığı sorunları, geçimlik kaynaklarının kaybı, yerinden edilmeler ve yoksullaşma gibi iç içe geçmiş birçok sosyal ve ekonomik adaletsizliğe yol açıyor.

66 Ticaret Bakanlığı (2021). Yeşil Mutabakat Eylem Planı 2021.

<https://ticaret.gov.tr/data/60f1200013b876eb28421b23/MUTABAKAT%20YE%C5%9E%C4%B0L.pdf> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

67 Özenci, B. (2022). Enerji Dönüşümünde Ana Eksen: Adil Dönüşüm Tanımlar, Prensipler, Uygulamalar ve Türkiye'deki Durum. SHURA Raporu.

<https://bit.ly/3ApVJNW> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

68 Özenci, B. (2022). A.g.y.

Servet Dilber, CAN Europe, 2018

Milas'ta kömür sektörünün tarihçesi

Milas ve çevresinde kömür 40 seneyi aşkın süredir ekolojik ve sosyal yıkıma neden oluyor. Bölgedeki kömür faaliyetlerinin başlangıcı 1970'lerin sonuna dayanıyor. Milas'a komşu Yatağan'daki Yatağan Termik Santrali'nin (TES) temeli 1977'de atıldı. Toplam 630 MW kurulu güce sahip Yatağan TES'in ilk ünitesi 1982'de, ikinci ünitesi 1983'te, üçüncü ünitesi de 1984'te devreye girdi. Milas'ta ise Yeniköy Termik Santrali'nin kurulma süreci 1980'de Polonya Hükümeti'yle imzalanan iş birliği anlaşmasıyla başladı. Toplam 420 MW kurulu güce sahip santralin ilk ünitesi 1986'da, ikinci ünitesi 1987'de tamamlandı. Yapımına 1983'te karar verilen Milas'taki Kemerköy Termik Santrali'nin temeli de 1986'da atıldı. Toplam 630 MW kurulu gücü bulunan santralin birinci ve ikinci üniteleri 1994'te, üçüncü ünitesi ise 1995'te işletmeye alındı. Termik santrallerle beraber bölgede linyit kömürü madenleri de 1970'lerin sonundan itibaren faaliyete geçmeye başladı. Termik santrallerin kömür ihtiyacını karşılamak amacıyla Yatağan'da Eskihisar ve Milas'ta Sekköy linyit kömürü maden ocakları 1979'da açıldı. Yıllar içerisinde sürekli genişleyen ve yenileri

açılan linyit maden ocakları için Milas ve Yatağan'da bugüne kadar toplam 7.800 futbol sahası büyüklüğüne denk gelen yaklaşık 5 bin hektar alan kullanıldı. Linyit maden ocağı ruhsat alanı olarak ilan edilen alan Yatağan'da 23.360 hektar, Milas'ta 23.340 hektar olmak üzere toplamda 46.700 hektar civarında.

Bölgedeki termik santraller ve kömür maden ocakları kamu işletmesi olarak kuruldu ve uzun yıllar boyunca devlet tarafından işletildi. Bu işletmeler enerji sektörüne yönelik uygulanan liberalleştirme politikalarının kapsamında 2014'te özelleştirildi. Bunun sonucunda Yatağan Termik Santrali ve bağlı madenler Bereket Enerji A.Ş.'ye ait Yatağan Termik Enerji Üretim A.Ş. tarafından işletilirken Yeniköy ve Kemerköy Termik Santralleri, ilgili madenler ve Kemerköy İskelesi ise YK Enerji Üretim A.Ş. altında IC İçtaş- Limak A.Ş. ortaklığı tarafından satın alındı.⁶⁹ Böylelikle termik santrallerin yaşam döngüleri en az 30 yıl daha uzatıldı. Buna bağlı olarak, santrallerdeki enerji üretimi için bölgedeki linyit maden sahaları da giderek genişliyor.

Kömürün Milas ekosistemine etkisi

Kömür madenleri ve kömürlü termik santraller Milas'ın havası, suyu, toprağı üzerinde muazzam bir tahribat bırakıyor. Kömürün bölgeye etkisi aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Topografya değişimi: Bugüne kadar Milas ve Yatağan'da açık ocak linyit kömürü madencilği yapılan yaklaşık 5.000 hektar alanda yaşanan topografya değişimi ve toprak tahribatı, ekosistemi ve biyolojik çeşitliliği doğrudan olumsuz yönde etkilemekte. Bu değişim, tarımsal üretim için gerekli olan verimli toprak katmanlarını ortadan kaldırıyor ve erozyon, susuzluk gibi riskleri beraberinde getiriyor. Açık ocak maden sahalarının açılması için ormanlık alanlarda ağaçlar kesiliyor, üst toprak katmanları sıyrılıyor, patlayıcı kullanımıyla kayalar parçalanıyor. Parçalanmış kaya ve molozlar belirli bölgelerde tepeler oluşturacak şekilde yığılıyor veya akarsu yataklarına boşaltılıyor. Bunun sonucunda hem toprak hem de yer altı ve yer üstü suları niteliksel ve niceliksel olarak tahrip oluyor. Ağaçların ve bitki örtüsünün dışında mantarlar, bakteriler, virüsler, memeliler, sürüngenler, kuşlar gibi flora ve faunanın tüm unsurları kısmen ya da tamamen yok oluyor. Toprak su tutma işlevini kaybediyor ve erozyona açık hale geliyor.⁷⁰

Suların kirlenmesi ve azalması: TES'ler ve kömür madenleri Milas'ta yer altı ve yer üstü sularının hem nitelik bakımından bozulmasına hem de nicelik bakımından azalmasına neden oluyor. Öncelikli olarak dev çukurların açılması, maden atıklarının ve örtü toprağının tepeler oluşturulacak biçimde yığılması, pasa adı verilen kazılarda ortaya çıkan kaya-toprak karışımının vadilere akarsuları örtecek şekilde dökülmesi su rejimini doğrudan etkileyecek biçimde değiştiriyor.⁷¹ Örneğin, bölgedeki Işıkdere Çayı'nın Yeniköy maden sahasında kalan bölümünün yatağı değiştirilmiş ve kanal içerisine alınmış durumda. Bu

da, Işıkdere Çayı'nı tarım ve hayvancılık faaliyetleri için kullanan İkizköy ve Ekizköy Ovası'ndaki 11 köyü olumsuz yönde etkiliyor.

Kömür madenleri için yapılan kazılar sonucunda yer altı sularının çekilmesi söz konusu. Bunun yanında bitki örtüsünün kaldırılması ve toprağın ağır iş makineleriyle sıkıştırılması sonucunda su topraktan sızamıyor, yüzeyde hızla akıyor ve sonucunda yer altı suları beslenemiyor.⁷²

Diğer yandan, TES'ler ve kömür madenleri oldukça yüksek miktarda su tüketiyor. Yeniköy Santrali'nde üretim sırasında bölgedeki tatlı su kaynakları kullanılıyor. Geyik Barajı ve Dereköy'den Yeniköy TES için temin edilen su miktarının Milas'taki toplam su tüketiminin yaklaşık 2,5 katı olduğu hesaplanıyor.⁷³

Kömürün güvenli çıkarımı için kömür maden sahalarındaki yer altı suları tamamen boşaltılıyor. Susuzlaştırma adı verilen bu işlemin, madenin bulunduğu geniş bir bölgede su döngüsünün bozulması, akifer adı verilen büyük miktarlarda suyun toplandığı yer altı su sahalarında suyun kalitesinin ve miktarının zarar görmesi gibi hidrolojik sistemleri tahrip edici etkileri bulunuyor. Suların azalmasına, küçük su kaynaklarının ve kuyuların kurumasına yol açan bu değişimlerin yaşamı tehdit eden olumsuz etkileri oluyor. Bu bölgelerdeki tüm canlıların içme suyuna erişimi zorlaşıyor; ayrıca insanlar tarım, hayvancılık gibi faaliyetlerini yeterli su olmaması nedeniyle yürütmüyor. Kamu kaynaklarına yük bindiren başka bir maliyet de susuzlaştırma yapılırken şirketlerden herhangi bir bedel alınmaması. Oysa yer altı suyu başka sektörlerdeki şirketlere belirli bazı bedeller karşılığında tahsis ediliyor.

TES'ler ve kömür madenlerinin buldukları bölgelerdeki yer altı ve yer üstü suları üzerindeki olumsuz etkilerinden biri de suları ağır metallerle kirlenmeleridir. Su kaynakları Milas'ta da yaygın biçimde

70 Gümüsel, D. ve E. Gündüzyeli (2019). Kömürün Gerçek Bedeli – Muğla Raporu. CAN Europe. <https://world.350.org/turkiye/files/2019/07/Mugla-report-final-TR.pdf> (Son erişim: 24 Nisan 2023)

71 Kırmızıtaş H. (2022, 28 Şubat). Yeniköy Termik Santrali, Kül Depolama Sahası Ve İkizköy Açık Kömür Ocaklarının Su Kaynaklarına Etkilerinin Değerlendirme Raporu. <https://bit.ly/3L14cMp> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

72 Gümüsel, D. ve E. Gündüzyeli (2019). A.g.y.

73 Gümüsel, D. ve E. Gündüzyeli (2019). A.g.y.

69 <https://www.yatagantermik.com.tr/teknik-ozellikler> (son erişim 24 Nisan 2023); Gacal, F. (2022). Kronik Kömürü İyileştirmek: 2030 Kömürden Çıkışın Türkiye İçin Sağlık Faydaları. Kömürün Ötesinde Avrupa (EBC), Sağlık ve Çevre Birliği (HEAL) ve Avrupa İklim Eylem Ağı'na (CAN-Europe) Raporu. <https://bit.ly/3Hafkq> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

kömür madenleri ve TES'ler tarafından kirletiliyor. Yeniköy Termik Santrali ve kül depolama sahası ile İzikköy ve Sekköy kömür sahalarının etki alanındaki su kaynaklarında yapılan incelemeler, bu kömür işletme ve alanlarının, suları, canlı sağlığını doğrudan tehdit eden ağır metallerle zehirlediğini gösteriyor.⁷⁴ Buna göre;

- Sekköy maden ocağı nedeniyle Başkuyu ve Kanlıgöl derelerinde sülfat konsantrasyonlarının havza Doğal Arka Plan (DAP) seviyesinin 11 ila 15 kat üzerinde olduğu,
- İzikköy kömür ocağının Kocaman Deresi'ne deşarj edilen sularının III. Sınıf (kirlenmiş su) kalitesinde olduğu ve sülfat içeriğinin havzadaki yer üstü sularının DAP değerinin 18 kat üzerine çıktığı,
- İzikköy kömür ocaklarının etkisiyle Değirmen Deresi'nde nikel, kobalt ve manganez gibi ağır metallerin havza DAP değerlerinin sırasıyla yaklaşık 19, 8 ve 9 kat üzerinde olduğu ve derenin suyunun III. Sınıf (kirlenmiş su) kalitesinde olduğu,
- Doğrudan ormanın içerisine deşarj edilen kül depolama sahası içindeki kuşaklama kanalının suyunun içerdiği sülfat değerinin havza sülfat DAP değerinin yaklaşık 26 kat üzerine çıktığı ve deşarj suyunun selenyum ve kadmiyum açısından da IV. Sınıf (çok kirlenmiş-zayıf kalite su) su kalitesine sahip olduğu,
- Kocaçay Deresi'nin sülfat konsantrasyonunun havza DAP değerinin yaklaşık 4 kat üzerinde bulunduğu tespit edilmiş durumda.⁷⁵

Ormanların tahribatı ve yok olması: Milas, ormanlık alanların yoğun, biyolojik çeşitliliğin zengin olduğu bir yöre. Milas'ın toplam arazisinin %49,35'i (114.299 hektar) ormanlarla kaplı.⁷⁶ Milas'ın sınırları içerisinde Sırtlandağ Halep Çamı Tabiatı Koruma Alanı bulunuyor.⁷⁷ 2021'de "kesin korunacak

hassas alan" olarak tescil edilen Bargilya Tuzla Sulak Alanı (Tuzla Gölü) ve Çevresi Doğal Sit Alanı birçok kuş türünün habitatu durumunda.⁷⁸ Yine farklı kuş türlerinin yaşam alanı olan Bafa Sulak Alanı, Milas'ta milli park olarak korunma altına alınmış durumda.⁷⁹ Bir kısmı koruma altındaki Milas ve çevresindeki ormanlık alanlar bölgedeki ekolojik dengenin temel unsurunu oluştururken yerel halk için de ekonomik, sosyal ve kültürel öneme sahip. Ancak kömür endüstrisi nedeniyle Milas ve çevresinde giderek artan miktarda ormanlık alan hasar görüyor ya da ortadan kalkıyor. Milas ve Yatağan'da bugüne kadar maden ocaklarının işletildiği yaklaşık 5.000 hektar alanının yarısından fazlasının ormanlık alan olduğu hesap ediliyor. Yatağan'da toplam 21 bin hektar, Milas'ta da toplam 23 bin hektar alan linyit maden ocağı ruhsat alanı olarak tahsis edilmiş durumda. 2019'da yayınlanan "Kömürün Gerçek Bedeli: Muğla" raporuna göre; önümüzdeki 30 yıllık süreçte maden ruhsat alanlarının tamamının işletmeye alınması durumunda yaklaşık 30 bin futbol sahasına eşit büyüklükte olan Milas'taki 11200 hektar, Yatağan'daki 7250 hektar ormanlık alanda ağaçlar kesilecek ve ekosistem tahrip olacak. Madenlerin yanı sıra termik santraller de orman alanlarına ve ekosisteme büyük miktarda hasar veriyor. Santrallerden salınan gaz ve partiküller nedeniyle ağaçların sağlığı risk altında bulunuyor. Kemerköy, Yeniköy ve Yatağan termik santrallerinin tehlikeli atık sınıfında yer alan katı ve sıvı atıklarının biriktirildiği kül barajları da toplam 300 hektarlık (470 futbol sahası) ormanlık alanı işgal ediyor.⁸⁰

Kömür madenciligi, bölgede İzikköy ile iç içe geçmiş olan Akbelen Ormanı'nı da doğrudan tehdit ediyor. Ekolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan yaşamın temel unsurlarından olan Akbelen Ormanı, 2019'dan beri YK Enerji tarafından Yeniköy Linyit Madeni'nin parçası yapılmak isteniyor. Madencilik

faaliyetleri nedeniyle büyük oranda tahrip olma riskiyle karşı karşıya olan orman, yerel yaşamın ekonomik, sosyal ve kültürel olarak ayrılmaz bir parçası. Köylüler mantar türleri, dağ çileği ve çeşitli otlar gibi orman ürünlerini gıda olarak ve tıbbi amaçlarla kullanıyor. Ekosistem hizmetlerinin yanı sıra Akbelen Ormanı buluşma, sosyalleşme ve dinleme yeri olma bakımından sosyal ve kültürel öneme sahip. Akbelen Ormanı, civarındaki bölgenin yer üstü ve yer altı su kaynakları için de oldukça kritik bir öneme sahip bir su toplama alanı.

Hava kirliliği: Bölgedeki kömür faaliyetleri oldukça önemli miktarda gaz ve partikül salımına yol açıyor. Bu da iklim değişikliğine katkı verirken aynı zamanda bölgede yaşamı doğrudan tehdit eden yüksek seviyelerde hava kirliliğine neden oluyor. Milas'taki (ve Yatağan'daki) termik santraller büyük miktarda karbondioksitin atmosfere salınmasına kaynaklık ediyor. Kemerköy, Yeniköy ve Yatağan termik santrallerinin 1983 - 2017 arasında saldırdığı toplam karbondioksit miktarının 360 milyon ton civarında olduğu hesap ediliyor. Bölgedeki üç termik santralin 2043'e kadar çalışmaya devam etmeleri hâlinde atmosfere ek olarak 328 milyon ton daha karbondioksit salacağı öngörülüyor.⁸¹

Sera gazlarının yanı sıra termik santraller saldırdıkları kirlenici gaz ve partiküllerle yüksek düzeyde hava kirliliğine neden oluyor. Bölgedeki tüm canlıların sağlığını ve canını doğrudan tehdit eden termik santral kaynaklı 4 ana kirlenici madde bulunuyor:

- Farklı büyüklüklerde bulunan -10 mikro (PM10) ve 2,5 ve altı (PM2,5)- **partikül maddeler** (PM) bu kirlenici maddelerin başında geliyor. Bölgedeki termik santrallerin yıllık PM salımları Kemerköy termik santralinde 336 ton, Yeniköy termik santralinde 278 ton ve Yatağan TES'de 1.176 ton olarak gerçekleşiyor. Milas'ın yakı-

nında bulunan Yatağan TES Türkiye'de en fazla partikül madde salan termik santraller arasında yedinci sırada yer alıyor.⁸²

- Termik santrallerin havaya saldığı **kükürt (sülfür) dioksit (SO₂)** hem doğrudan hem de atmosferdeyken girdiği tepkime sonucunda "ikincil PM" adı verilen partikül oluşumu yoluyla dolaylı olarak havayı kirletiyor. Yıllık olarak, Kemerköy TES 10.020 ton, Yeniköy TES 8.488 ton ve Milas'ın yakınında bulunan Yatağan TES de 10.146 ton SO₂ salıyor. Türkiye genelinde, SO₂ salımları bakımından Yatağan TES 8., Kemerköy TES ise 9. en kirlenici santral konumundalar.⁸³
- Bölgedeki termik santraller de oldukça önemli miktarda Azot (nitrojen) oksitler NO_x salımına kaynaklık ediyor. Yıllık NO_x salımları, Kemerköy TES'in 7.896 ton, Yeniköy TES'in 6.214 ton ve Yatağan TES'in 18.405 ton olarak gerçekleşiyor. 2019 verilerine göre, Yatağan, Türkiye'de en fazla miktarda NO_x salan termik santral iken Türkiye'de en fazla NO_x salımı yapan termik santraller sıralamasında Kemerköy TES 4., Yeniköy TES 5. sırada bulunuyor.⁸⁴ Avrupa'da atmosfere en fazla NO_x salan kömür işletmeleri arasında Yatağan Termik Santrali 3., Kemerköy termik santrali 20. ve Yeniköy termik santrali 26. sırada yer alıyor.⁸⁵
- Bunlarla birlikte termik santrallerin ortaya çıkardığı canlı hayatını tehdit eden toksik maddeler arasında cıva (HG) da yer alıyor. Ancak veri eksikliğinden dolayı Milas ve Yatağan'daki üç termik santralin cıva salım miktarları tam olarak bilinmiyor.

Milas ve Yatağan'daki üç TES uzun yıllar boyunca herhangi bir filtre sistemi olmadan çalıştırıldı. Emisyonu azaltım kontrol sistemleri Yatağan'da

74 Kırmızıtaş H. (2022, 28 Şubat). A.g.y.

75 Kırmızıtaş H. (2022, 28 Şubat). A.g.y.

76 Milas Belediyesi (2020). Milas Belediyesi Stratejik Planı 2020 - 2024. <https://bit.ly/3HboMc1> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

77 T.C. Milas Kaynaklığı (t.y.). Milas'ın Tarihi. <http://www.milas.gov.tr/milas-in-tarihi> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

78 Resmi Gazete (2021, 26 Haziran). Sayı 31523, 26 Haziran.

79 T.C. Milas Kaynaklığı (t.y.) A.g.y.

80 <https://350turkiye.org/komurbelasi/> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

81 <https://350turkiye.org/komurbelasi/> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

82 Sağlık ve Çevre Birliği (HEAL-Health and Environment Alliance) (2021, Ocak). Türkiye'de kronik kömür kirliliği. Kömürün sağlık yükü ve kömür bağımlılığını sonlandırmak. <https://www.env-health.org/wp-content/uploads/2021/02/Chronic-Coal-Pollution-Turkey-TR.pdf> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

83 HEAL (2021, Ocak). A.g.y.

84 HEAL (2021, Ocak). A.g.y.

85 <https://ember-climate.org/insights/research/coal-power-air-pollution/>

2008'de, Yeniköy'de 2007'de ve Kemerköy'de 2003-2005 yılları arasında kuruldu.⁸⁶ DeSOX filtre sistemi bulunan üç TES ile ilgili verilerin şeffaf biçimde kamuoyu ile paylaşılmaması nedeniyle bu filtrelerin çalıştırılma süreleri, bakımları ve yeterlilikleri konusunda sağlıklı ve net bilgiye ulaşılamıyor.⁸⁷ Öte yandan, kömür sektörünün iddialarının aksine filtreler TESlerin iklim değişikliğine katkısını herhangi bir şekilde azaltmadığı gibi hava kirliliğine de çözüm olmuyor.

Kömürü "temizlemeyen" filtreler

Termik santrallerin toksik gaz ve madde salımlarına karşı kömür endüstrisinin öne sürdüğü önlemlerin başında baca filtreleri geliyor. Kömür endüstrisi ve destekçileri, termik santrallerin bacalarına yerleştirilecek filtrelerin ortaya çıkan partikül maddeleri, sülfür oksiti ve azot oksitleri tutacağını ve böylelikle termik santrallerin hava kirliliğine katkısının önüne geçilebileceğini iddia ediyor. Ancak ileri sürülenin aksine filtreler kömürün yarattığı hava kirliliğine çözüm olmuyor. Baca filtreleri toksik gaz ve madde salımlarının sadece belirli bir kısmını engelleyebiliyor. Filtrelerin zaman içerisinde verimlilik kaybına uğraması nedeniyle tutabildikleri kısıtlı gaz ve partikül madde miktarı giderek daha da düşüyor. Diğer yandan, gaz salımlarında ve hava kirliliğinin dağılımında kullanılan kömürün türü ve enerji içeriği, kazan teknolojisi, baca çapı, yüksekliği ve tasarımı gibi baca filtrelerinin etkisi dışındaki farklı birçok faktör de rol oynuyor. Özetle filtreler kronik hava kirliliğine çözüm olmuyor. İklim değişikliği ile mücadele bakımından ise baca filtreleri tamamen etkisiz. Zira TES'lerin bacalarına takılan hiçbir filtre türü atmosfere salınan CO2'yi tutmuyor.

TES'ler dışında kömür madenleri de hava kirliliğine neden oluyor. Kömürün çıkarılması ve nakliyesi sırasında da oldukça önemli miktarda kirletici madde ve sera gazı atmosfere salınıyor. Kömür madenlerinde kömür damarlarına erişebilmek için gerçekleştirilen patlatmalar sonucunda toz ve partiküllerin oluşması, yer altında hapsolmuş metan gazının atmosfere salınması, kömürün işleme tesislerine ve termik santrallere nakliyesi esnasında ağır vasıtaların yüksek miktarda toz ve emisyonları hava kirliliğini artıran etkenler arasında yer alıyor. Verilerin yetkiler ve şirketler tarafından şeffaf biçimde paylaşılmamasından dolayı kömür madenciliğinin Milas'ta hava kirliliğine olan katkısı tam olarak bilinmiyor. Ancak benzer kömür madeni bölgeleriyle yapılan karşılaştırmalı tahminlere göre Milas'taki günlük toz konsantrasyonu AB ülkeleri, Dünya Sağlık Örgütü ve Türkiye'nin koyduğu sınır değerlerinin çok üzerinde seyrediyor.⁸⁸

⁸⁶ Gacal, F., R. Gierens, G. Jensen, L. Myllyvyrta, A. Stauffer ve E. Zander (2022, Ocak). Kronik kömür kirliliği: Muğla Özel Dosyası. Sağlık ve Çevre Birliği (HEAL) Bilgi Notu. https://www.env-health.org/wp-content/uploads/2022/01/CC_Briefing-Turkey_Mugla_TR.pdf (Son erişim: 24 Nisan 2023).
⁸⁷ HEAL (2021, Ocak). A.g.y.
⁸⁸ CAN Europe'un Kütahya'daki benzer bir linyit açık maden ocağı alanının açıklanan verilerini temel alarak yaptığı modelleme sonucunda günlük toz konsantrasyonunun AB ülkeleri, Dünya Sağlık Örgütü ve Türkiye'nin koyduğu sınır değerlerinin 2000 katına, yıllık toz konsantrasyonunun da yasal değerlerin yaklaşık 250 katına çıktığını gösteriyor. Modellemede kullanılan Kütahya'daki linyit maden alanına ait veriler açık ocaklar için toplam 5 milyon ton/yıl, kapalı ocak madenleri için toplam 11 milyon ton/yıl kapasiteye göre hesaplanmış durumda. Milas'taki TES'lerde yıllık toplam 18 milyon ton kömür yakıldığı ve bu kömürün Milas'taki madenler tarafından sağlandığı düşünüldüğünde Milas'ta günlük toz konsantrasyon değerlerinin çok daha yüksek seviyelerde olabileceği anlaşılıyor. Detaylı bilgi için bkz.: Gümüsel, D. ve E. Gündüzyeli (2019). A.g.y.

Selen Çatalyüreklî, 2021, Muğla

Sağlık etkileri:

Termik santrallerin başta hava kirliliği olmak üzere yarattığı tahribat yörede kamu sağlığını birçok yönden tehlike altında bırakıyor. Partikül maddeler akciğer ve kalp rahatsızlıkları, felç, çocukların sağlıksız gelişimi, alzheimer, obezite gibi bir dizi ciddi rahatsızlığın oluşumunda ve gelişmesinde etkili oluyor. Termik santrallerin havaya saldığı **kükürt (sülfür) dioksit (SO₂)** hayati tehlike arz eden akciğer rahatsızlıklarına ve astım gibi kronik rahatsızlıklara neden oluyor. Termik santrallerin atmosfere bıraktığı toksik gazlardan biri olan **azot (nitrojen) oksitler (NO_x)** de solunum yollarında yangı (enfamasyon), normal hücre mekanizma-

larının bozulması, dokularda hasar ve sonucunda bağışıklık mekanizmasının zayıflaması gibi ciddi sağlık risklerine yol açıyor.

Açıldıkları tarihten 2020'ye kadar toplam olarak Yağın TES'in 33.319, Yeniköy TES'in 23.595 ve Kemerköy'ün 11.600 erken ölüme yol açtığı hesaplanıyor. Ayrıca, kronik akciğer ve kalp rahatsızlıkları, erken doğum ve diğer bir dizi ciddi rahatsızlığa yol açması nedeniyle de termik santraller kamu sağlığını tehdit ediyor. Öte yandan dışsallaştırılan -ve ekonomik anlamda karşılığı olmayan- insan hayatı maliyetinin yanı sıra sağlık nedeniyle iş günü kayıpları ve kamu bütçesine binen yükler de TES'in yarattığı büyük maliyetler arasında bulunuyor.

	Kemerköy Termik Santrali	Yeniköy Termik Santrali	Yatağan Termik Santrali
İşletmeye alındığı yıl	1993	1986	1982
Kurulu güç (MW)	630	420	630
Erken ölüm	11.600	23.595	33.129
Erken doğum	7.528	15.192	21.004
Bronşit vakası (çocukta)	78.297	154.343	223.098
Bronşit vakası (yetişkinde)	7.229	13.569	19.197
Hastaneye başvuru	13.956	26.646	36.427
Astım ve bronşit semptomu gösterilen gün (astım hastası çocuklarda)	704.453	1.388.489	2.007.101
İş günü kaybı	4.407.395	8.457.424	11.416.336
Hasta geçirilen gün	28.675.610	54.798.780	74.578.868
Sağlık maliyeti (milyar Euro, üst tahmin değeri)	17,36	33,87	47,26
Sağlık maliyeti (milyar TL, üst tahmin değeri)	260,44	508,04	708,90

Tablo 1: Kemerköy, Yeniköy ve Yatağan termik santrallerinin işletmeye alındıkları tarihten itibaren neden olduğu kümülatif sağlık etkisi ve maliyeti⁸⁹

Kömürden çıkışla beraber kömür madenlerinin de kapatılması daha fazla sayıda erken ölümün engellenmesini sağlayacak. HEAL raporuna göre, mevcut işletme ruhsatının bitiş tarihi olan 2063'e kadar Yeniköy termik santralının 7137, Kemerköy termik santralının 6368 erken ölüme neden olacağı hesaplanıyor. Aynı çalışmadaki 2030 kömürden çıkış senaryosuna göre, Yeniköy termik santrali nedenli erken ölümler 928'e, Kemerköy termik santraline bağlı erken ölümler de 828'e iniyor. Buna göre, Yeniköy ve Kemerköy termik santrallerinin kapatılmasıyla 11.749 erken ölüm engellenebilecek. Milas'ın komşu ilçesi Yatağan'daki Yatağan termik santralının de kapatılmasıyla her yıl gerçekleşen 100 erken ölümden 88'i engellenebilecek. Bu santrallerin kapatılması sonucunda kamunun sağlık harcamalarında %84 oranında düşüş olacağı ve sağlık harcamalarının 21,5 milyar dolardan 3,6 milyara ineceği hesaplanıyor.⁹⁰

89 HEAL tarafından hazırlanan "Kronik Kömür Kirliliği - Türkiye: Kümülatif sağlık etkileri 30 santralin 1965-2020 arasında neden olduğu kümülatif sağlık etkisi ve maliyeti" çalışmasında kullanılan verilere dayanarak hazırlanmıştır.

Detaylı bilgi için: <https://www.env-health.org/wp-content/uploads/2022/01/Table-data-CC-turkey.pdf> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

90 Gacal, F. (2022). A.g.y.

Kömür kaynaklı yerinden edilmeler:

Kömür sektörünün bulunduğu bölgeler üzerindeki yıkıcı etkileri ekoloji ile sınırlı değil. Kömür madenleri ve TES'ler buldukları bölgede sosyal ve ekonomik olarak da bir dizi adaletsizliğe ve eşitsizliğe neden oluyor. Yerinden edilmeler, kömür madenciligi nedeniyle yaşanan çevre adaletsizliklerinin başında geliyor. Dünya genelinde kömür madenciliginin yapıldığı hemen hemen her bölgede yerel topluluklar zorla yaşam alanlarından koparılıyor. Kömür madenciligi kaynaklı yerinden edilmeler hem Hindistan, Brezilya, Güney Afrika gibi Küresel Güney ülkelerinde hem de en son 2023'te meydana gelen Almanya'nın Lützerathl örneğinde görüldüğü gibi Küresel Kuzey ülkelerinde gerçekleşiyor.⁹¹ Üstelik maden kaynaklı yerinden edilmeler bir defaya mahsus olarak sadece madenlerin ilk kuruluşu esnasında meydana gelmiyor. Özellikle

açık ocak madenciligi yapılan yerlerde maden sahaları yeni kömür damarlarına erişebilmek için sürekli genişliyor. Maden sahaları genişledikçe daha fazla miktarda yerleşim yerini, tarım arazisini, otlağı ve ormanı ortadan kaldırıyor. Madenler yerel toplulukları sadece fiziksel olarak yerlerinden etmiyor. Yarattıkları ekolojik tahribat sonucunda yerel toplulukların yaşamsal ihtiyaçlarını karşıladıkları, geçimlerini sağladıkları tarım arazilerini ve orman, mera ve akarsular gibi müşterek alanlarını kirletiyor ve tahrip ediyor. Bu da kömür madenleri etrafındaki geniş bir alanda yerel toplulukların geçim faaliyetlerini yapamaz hâle getiriyor. Böylelikle kömür madenleri dolaylı biçimde ekonomik yerinden edilmelere de yol açıyor. Bu durumdan en olumsuz etkilenenlerin başında da köylüler, kadınlar, çocuklar, yerli halklar ve diğer dezavantajlı konumlara itilmiş olanlar geliyor.⁹² Özetle, kömür madenleri, civarındaki bölgelerde yaşayanların barınma, gıda

91 Nolting, I. B. (2023, 24 Ocak). The eviction of Lützerath: the village being destroyed for a coalmine – a photo essay. Guardian <https://www.theguardian.com/artanddesign/2023/jan/24/eviction-lutzerath-village-destroyed-coalmine-a-photo-essay> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

92 Uncu, B. A. (2022). Çevre ve İklim Adaleti Çerçevesinde Yerinden Edilme: Kavramlar, Tartışmalar, Vakalar. Mekanda Adalet Derneği, İstanbul, https://mekandaadalet.org/wp-content/uploads/2023/01/MADrapor_yerindenedilme_082022.pdf (Son erişim: 24 Nisan 2023).

ve su gibi temel ihtiyaçlara erişim haklarını çiğniyor, geçinme imkânlarını engelliyor, kültürel varlıklarını devam ettirmelerine izin vermiyor.

Milas'ta da kömür madenleri kaynaklı yerinden edilmeler uzun zamandır yaşanmakta. Kömür madenleri işletmeye açıldığından bu yana Yatağan ve Milas'ta toplam 10 köy yerinden edildi. Kömür madenleri kamu işletmesiyken kamulaştırma yoluyla köylüler, evlerini ve arazilerini terk etmek zorunda bırakılıyordu. Santraller özelleştirildikten sonra ise önce şirketler yöre halkının evlerini ve arazilerini satmaya zorlamaya başladı, başarılı olmadıkları takdirde kamulaştırma yöntemi devreye sokuldu, sokulmaya devam ediyor. Milas'ta ilk maden kaynaklı kamulaştırma 1980'lerde Sekköy'de gerçekleşti. Bunu, yıllar içerisinde Hüsamlar, Alatepe, Çakıralan, Karacağaç ve Işıkdere Mevkii-İkizköy'deki evlerin ve arazilerin maden sahasına dahil edilmek için kamulaştırılması izledi. Bugün, İkizköy'ün diğer mevkileri ve köy ile iç içe geçmiş ve köylülerin müşterek alanı olan Akbelen Ormanı'nın maden sahası olarak kullanılması için girişimler bulunuyor. Aynı zamanda Milas'ın yanı sıra başındaki Yatağan'a bağlı Turgut'ta da arazilerin işletme ruhsatı verilen maden sahasının içerisinde kaldığı gerekçesiyle kamulaştırılması söz konusu.⁹³

Yapılan hesaplamalara göre Milas ve Yatağan'da yeni kömür madeni projelerinin hayata geçmesi yaklaşık 30 bin kişinin geçimlik kaynaklarını ve/veya barınma yerlerini dolayısıyla sosyal, kültürel ve ekonomik varlıklarını doğrudan etkileyecek.⁹⁴ Kömür madenlerinin faaliyet alanlarını genişletmesi nedeniyle Yatağan'da 27, Milas'ta 21 köyün zeytinlik alanlarının tahrip olacağı veya yok olacağı da ileri sürülen tahminler arasında yer alıyor.⁹⁵

Kamulaştırma süreçleri bir dizi adaletsizliğe yol açıyor. Bunların başında bölgede kömür faaliyetlerinin hiçbir aşamasında katılımcılık prensibinin uygulanmaması ve yeterli bilgi paylaşımının olmaması geliyor. Kömür madenlerinin genişleme girişimleri çoğunlukla ÇED muafiyeti koruması altına alınıyor. Bu da bölgede kömür madenlerinin açılması ve genişletilmesi ile ilgili olarak halkın katılım toplantılarının düzenlenmemesi, kararlara yöre halkının katılmaması ve kararların önceden bildirilmemesi gibi katılımcılık prensibini çiğneyen uygulamalarla sonuçlanıyor. Bununla birlikte arazilerin ve evlerin bedelinin ederinden düşük tutulması, yerinden edilenleri yeniden yerleştirme (iskan) programları çerçevesinde yeni yerleşim alanlarına yerleştirilmemesi, kamulaştırma çerçevesinde ödenen tazminatların kapsamının dar tutulması gibi adaletsizliği derinleştiren birçok uygulama da bulunuyor. Sonuçta evleri ve arazileri ellerinden alınan köylüler yerleştikleri yeni yerlerde barınma sorunları yaşıyor, gelirleri kayboluyor, geçimlik faaliyetlerini yürütmeleri zorlaşıyor. Diğer bir deyişle, kömür madenleri nedeniyle yerlerinden edilenler katılım, bölüşüm ve tanınma boyutlarının her birinde çevre adaletsizliğine maruz kalıyor. Karar alma süreçlerinden dışlanıyorlar; barınma, suya erişim, sağlıklı çevrede yaşamak gibi temel hakları tanınmıyor. Mülksüzleştirilirken gelir ve geçim kaybına uğruyorlar ve kömür madenlerinin dışsallaştırılan birçok maliyetini yüklenmek zorunda kalıyorlar. Aynı zamanda, yerinden edilenler sosyal ve kültürel bakımdan da birçok kayba uğruyor. Köylerin madenler tarafından ortadan kaldırılması topluluk bağlarının zayıflaması/kaybolması, mevcut sosyal ağların ortadan kalkması ve kimliğin önemli bir parçası olan mekâna aidiyetin zarar görmesiyle sonuçlanıyor.⁹⁶

Kömüre direnen İkizköy

Milas'ta kömür madenleri kaynaklı yerinden edilme riskini yaşayan son yer İkizköy. 1980'lerin başında açılan Yeniköy Linyit Madeni'ni 2014'te satın alan IC Enerji ve Limak Enerji şirketlerinin ortaklığındaki YK Enerji, İkizköy'ü ve Akbelen Ormanı'nı maden sahasına katmak istiyor. Açık maden ocağının genişletilmesi çalışmaları 2017'de başlatıldı. Maden şirketi ilk olarak İkizköy'ün merkez mevkii Işıkdere'deki ev ve arazilerin bir kısmını satın aldı. Geriye kalan ev ve araziler kamulaştırıldı ve Işıkdere Mevkii 2019'da boşaltıldı. Yöre halkının kamulaştırılma süreciyle ilgili şikayetlerinin arasında, şeffaf bilgi paylaşımının olmaması, kararlarda kendilerine danışılmaması ve fikirlerinin alınmaması oldu. Katılım mekanizmalarının işletilmemesinin dışında evlerin ve tarım arazilerinin piyasa değerinin altında bedeller karşılığında kamulaştırılması da şikayet edilen konular arasında yer aldı. Sonuç olarak, yerlerinden edilen İkizköylüler yeni yerleşim yeri, ev ve iş bulmakta oldukça büyük

zorluklar çekti. Ağırlıklı olarak civardaki kent merkezlerine göç eden İkizköylüler geçim sıkıntıları ve yoksullaşmanın yanı sıra geleneksel sosyal bağ ve ilişkilerinden de koptular.

Yeniköy madenini genişletme girişimleri Işıkdere mevkii ile sınırlı kalmadı. Şirket, 2019'dan beri İkizköy'ün diğer mevkileri olan Karadam, Ova ve Akbelen'deki yaşam yerlerini, tarım arazilerini, zeytinlikleri ve Akbelen Ormanı'nı maden sahasının içine katmak için çaba gösteriyor. Ancak daha önce Işıkdere'de tanınan çevre adaletsizliklerini yaşamak istemeyen İkizköylüler köylerinden, zeytinliklerinden ve müşterek olarak kullandıkları ormanlarından vazgeçmiyor. Hukuki alanda açtıkları davalarla verdikleri mücadelenin yanı sıra protestolar ve Akbelen Ormanı'nda nöbet tutmak gibi doğrudan eylemlerle yaşam alanlarını savunuyorlar.

93 Uncu B. A. (2022). A.g.y.

94 Gümüşel, D. ve E. Gündüzyeli (2019). A.g.y.

95 Muğla Büyükşehir Belediyesi (2019). Madencilik Konuşuyoruz. Muğla Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 19, Muğla.

<https://bit.ly/3L5eH19> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

96 Muğla Büyükşehir Belediyesi (2019). A.g.y.

BÖLÜM 3

MİLAS'TA KİMSENİN GERİDE KALMADIĞI BİR KÖMÜRDEN ÇIKIŞ⁹⁷

Milas'ta yöre halkı kömürü hayatında istemiyor

Uzun yıllar boyunca Milas ve çevresinde yaşam, termik santraller ve kömür madenlerinin etrafında şekillenmeye zorlansa da Milas'ta kömür sektörüne sosyal ve kültürel bağlılık olmadığı, aksine kömürün toplumsal ve ekolojik zararlarından dolayı istenilmediği görülüyor. Bunun yanında Milaslıların kömürsüz bir Milas'a dair tek çekincesi madenler ve termik santrallerin kapatılmasıyla oluşabilecek istihdam açığı.

Yöre halkıyla yapılan görüşmeler sonucunda kömür sektörüne dair olumlu olarak altı çizilen tek konu, kömür sektöründeki işlerin "itibarlı" görülmesi ve

"avantajlı" bir geçim kaynağı olarak değerlendirilmesi. Buna göre, özellikle termik santraller, gençler tarafından sabit gelir kaynağı olarak görülüyor. Bununla birlikte ödenen ücretlerin de genellikle asgari ücretin üzerinde ve yöredeki diğer işlere göre daha yüksek olduğu kaydediliyor.

Termik santrallerdeki işlerin olumlu bulunan bir başka yönü, emeklilik ve işsizlik sigortası gibi sosyal hak ve güvencelerin sağlanması. Özellikle termik santraller kamu işletmesiyken emekli olanların bugüne kıyasla daha yüksek emekli maaşlarına sahip olmaları yöre halkının gözünde örnek teşkil ediyor ve kömür sektöründe istihdamı bu yönüyle cazip bulmalarına yol açıyor.

⁹⁷ Bu bölümde Milaslıların kömürle ilgili algı ve beklentilerini inceleyen "Milas'ta Kömürden Adil Çıkış: Algı, Yaklaşım ve İhtiyaçlar" başlıklı raporun temel bulguları derlenmiştir. Avrupa İklim Ağı (Climate Action Network-Europe, CAN-E) ve İklim İçin 350 Derneği'nin raporu, Eylül 2021 – Ocak 2022 tarihleri arasında Milas ve çevresinde yürütülen saha araştırmasında elde edilen bulguların analizini içermektedir. Daha detaylı bilgi için bkz.: Avrupa İklim Ağı (Climate Action Network-Europe, CAN-E) ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). Milas'ta Kömürden Adil Çıkış: Algı, Yaklaşım ve İhtiyaçlar. (Haz: C. Peker, D. Taşkan, D. Genç, E. Taşdemir ve S. V. Alkurt).

Milas köylerinde yaşayan termik santral çalışanlarının olumlu olarak işaret ettiği bir durum da işlerine ulaşımın kolay olması. Termik santrallerin ve kömür madenlerinin yaşam alanlarına yakınlığı, Bodrum ve Bodrum Havaalanı gibi yerlerdeki tarım dışı işlere göre daha kolay ve çabuk ulaşımın imkânını sağlıyor.

Kömür sektörünün yerel istihdama etkisi

Milas'ta kömür sektörü zeytincilik, arıcılık gibi birçok yerel ekonomik faaliyetin gelişimini özellikle yarattığı ekolojik tahribat nedeniyle engelliyor. Diğer yandan, bölgedeki düzenli ve sigortalı işlerin kaynağı haline getirilmiş durumda. SGK Ağustos 2020 verilerine göre Milas'taki elektrik enerjisi faaliyetleri alanında toplam 1230 sigortalı işçi çalışıyor. Aynı dönem temel alındığında, bölgedeki az sayıdaki rüzgâr ve güneş enerjisi santrallerinde toplam 10-20 civarında kişinin istihdam edildiği varsayılırsa yörede elektrik enerjisi üretim alanında çalışanların neredeyse tamamına yakınının Yeniköy ve Kemerköy termik santrallerinde çalıştığı anlaşılıyor. Termik santrallerden edinilen bilgiye göre, taşeronlar ve kamyonculuk gibi nakliye işleri de eklendiğinde iki termik santralde toplam yaklaşık 3100 kişi çalışıyor. Kömür ve linyit çıkarılması alanında ise, yine SGK'nın Ağustos 2020 verileri, toplam 816 sigortalı çalışanın istihdam edildiğini gösteriyor. Kömür madenlerinin ve termik santrallerinin Milas'taki yerel halka sağladığı istihdam olanakları ise sınırlı. Termik santrallerdeki teknik ekibin %70-80'ini Milas dışından gelenlerin oluşturduğu tahmin ediliyor. Milas köylerinden işçiler ise vasıfsız düz işçi veya kamyon şoförü olarak istihdam ediliyor. Bu da termik santrallerde çalışanların ancak beşte biri kadarının yerel halktan olduğunu gösteriyor. Kömür madenlerinde ise teknik elemanlara ihtiyaç daha az ve işler genellikle vasıf gerektirmiyor. Madenlerdeki işlerde yerel halkın daha yüksek oranlarda çalıştığı söylenebilir. Milas'taki kömür madenlerinde işlerin %30-40'ının teknisyenlik, mühendislik, yöneticilik gibi vasıf gerektiren işlerden oluştuğu, yarıdan fazlasının ağırlıklı olarak yerel halkın istihdam edildiği vasıf gerektirmeyen işlerden meydana geldiği varsayılabilir. Saha görüşmelerinde yerel halkın ve paydaşların görüşleri de kömür sektöründeki toplam işlerde çalışanların yarısı kadarının yerel halktan olduğu yönünde.

Yöre halkı arasında kömürle istihdam dışında bir bağ kurulmuyor. Kömüre dair olumlu görüşler sadece istihdam konusunda. Kömür sektörünün düzenli gelir getiren, yüksek maaşlı, güvenceli istihdam sağlaması yöre halkının gözünde tek artısı. Kömür sektöründe çalışmak bu artılar sebebiyle avantajlı görülen ve tercih edilen bir istihdam seçeneği olsa da çalışma saatlerinin uzunluğu, işçilerde sıklıkla görülen hastalıklar gibi sorunlar da vurgulanıyor. Özellikle santrallerde ve madenlerde niteliksiz işlerde çalışanların, toz, kötü koku, zehirli gaz soluma gibi uzun vadede hastalıklara yakalanma riskini artıracak sorunlara maruz kalması çalışanlar ve ailelerinden endişeye sebep oluyor. Tüm bu eksilerine rağmen düzenli gelir garantisi için tercih edilen sektörde işe girmenin ise kolay olmadığı, az sayıda kontenjanın torpille doldurulduğu yöre halkı tarafından dile getirilen olumsuzluklardan.

Bu durumun nedenleri arasında özellikle 1980'den önce toplumsal hayatın kömür faaliyetlerinin etrafında şekillenmesini sağlayan sosyal devlet politikalarının bulunmaması, yer altı madencilikine göre niteliksiz işlerin fazlalığı ve buna bağlı olarak madencilik bir meslek olarak gelişmemesi ve sendikal örgütlenmenin işçilerin sınıf kimliğinin oluşumuna katkıda bulunmaması sayılabilir.

Kömür sektörünün istihdam dışında bölgesel ekonomiye katkısı olmadığı yöre halkı tarafından belirtiliyor. Bu da kömür sektörü tarafından sağlanan, düzenli gelir getiren, sosyal güvenceli işler ikame edildiği takdirde - yani kömürden adil bir çıkış sağlandığında - Milaslıların bu geçişi destekleyeceğini gösteriyor.

Milas adil geçiş istiyor:

Genel olarak, Milas'ta kömürden adil bir çıkış olumlu bulunuyor ve talep ediliyor. Bu genel görüşü paydaşlar ve yöre halkı olarak iki ana kategori altında incelemek mümkün.

Akademi, enerji ve maden sektörü ve sendika temsilcilerinin yanı sıra farklı sivil toplum aktörlerinin yer aldığı paydaşlar arasında adil geçiş genel olarak bilinen

ve kabul gören bir kavram. İklim krizi ile ilgili olarak tüm paydaşlar acil önlemlerin alınmasının önemi ve gerekliliği konusunda hemfikir. Adil geçişin ise uzun vadeye yayılan, çok boyutlu, çok paydaşlı, kapsamlı ve ayrıntılı bir planlama ile mümkün olabileceği görüşü hâkim. Bununla birlikte adil geçiş süreciyle ilgili olarak siyasi ve ekonomik zorluklar, engeller ve risklerden dolayı bazı çekinceler de bulunuyor. İfade edilen zorluk ve engellerin başında hükümetin kömürden çıkış ve adil geçiş konusunda irade ortaya koymaması geliyor. Şu ana kadar adil geçiş kapsayacak enerji politikalarının oluşturulup, yürürlüğe konulmaması bunun bir göstergesi olarak görülüyor.

Bununla bağlantılı ikinci engel olarak Türkiye'de politika yapım ve uygulama süreçlerinin merkeziliği ve devletin aldığı başat rol gösteriliyor. Yukarıdan aşağı karar verme mekanizmalarının hakim olduğu düşünülürken tabandan başlayıp yukarı doğru ilerleyen bir dönüşümün gerçekleşebilmesinin zorluğuna vurgu yapılıyor. Özel sektörün sürece müdahale ve yönlendirme ihtimali de geçişin adil olması önünde olası bir engel olarak görülüyor. Özel sektörün kâr etme amacıyla adil geçiş sürecinde aktif rol alabileceğini ancak bu durumun süreci özel sektörün kendi çıkarları doğrultusunda kontrol etmeye çalışması ve kömürden çıkış sürecinde hedeflenen adil geçişin temel prensiplerinden uzaklaşmasıyla sonuçlanması riskler arasında sayılıyor.

Paydaşlara göre Milas, bu geçişin adil şekilde gerçekleştirilmesi için avantajları ve potansiyeli olan bir bölge. İlk olarak Milas'ta kömürden çıkışla beraber gelir ve iş kayıplarının önüne geçilmesi bölgede var olan ekonomik sektörlerin canlandırılmasıyla mümkün. Kömürden çıkışla beraber ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşabileceği zeytincilik, tarım, turizm gibi yeniden canlandırılacak ve gelişim potansiyeli olan sektörler mevcut. Milas'ta yöre halkının toprak ile ilişkisinin kopmamış olması da adil geçişin gerçekleşebilmesi için önemli bir avantaj. Milas'taki birçok hanenin bir miktar arazisi, çiftlik hayvanı ve/veya zeytin ağacı bulunuyor. Hanelerin çoğunda en azından geçime katkı sağlayacak, kendi tüketimlerine yönelik tarımsal üretim sürüyor. Bu durum termik santrallerde ve madenlerde çalış-

şanlar için de geçerli ve bu kişiler de zaman zaman tarım faaliyetlerine katılıyor. Tüm bunlar yörede yaşayanların genel olarak halihazırda kömüre alternatif olarak yürütülebilecek tarımsal işler için gerekli bilgi ve deneyime sahip olduğunu gösteriyor.

Paydaşlar Milas'ta adil geçişin hayata geçirilebilmesinin en önemli şartlarını şöyle sıralıyor:

- Planlamadan uygulamaya kadar adil geçişin tüm aşamalarında demokratik ve katılımcı bir modelin uygulanması ve yerel halkın kararlara doğrudan katılımını sağlayacak mekanizmaların oluşturulması,
- Yerel halk ile bağları güçlü olan ve etki yaratma gücü yüksek olarak tarif edilen yerel yönetimlerin planlama ve yürütme aşamalarında etkin ve aktif roller üstlenmesi,
- Bölgede kömüre alternatif oluşturan her sektörde dayanışmacı, sürdürülebilir, yenilikçi, teknolojiye ve bilime açık yerel ekonomik örgütlenmelerin ön plana çıkarılması,
- Kömüre alternatif olarak öne çıkan tarım sektöründe üretimin halıcılık, yenilenebilir enerji gibi diğer sektörlerle entegre olacak biçimde planlanması ve örgütlenmesi,

Yerel halk ise kömür madencilikinin ve kömürden elektrik üretiminin olmadığı bir Milas'ı oldukça olumlu bir yer olarak tahayyül ediyor. Kömürsüz bir gelecekte en çok "tarımsal verimin artacağı" ve "zeytin ve zeytinyağının bölgeye geri döneceği" düşünülüyor. Termik santrallerin ve kömür madenlerinin kapatılmasıyla ortadan kalkması beklenen sorunların başında kömür ile doğrudan ilişkisi kurulan "hava kirliliği" geliyor. Buna bağlı olarak insan sağlığının düzeleceği öngörüsü de ifade ediliyor. Milas'ın kömürsüz hale gelmesiyle olumlu gelişmelerin beklendiği konular/alanlar ifade edilme sıklığına göre; "Hayvancılık / Besicilik", "Hava Kalitesi / Güzelliği", "Su Kaynakları", "Çevre / Doğa", "Arıcılık", "Tarih / Kültürel Miras / Turizm", "İyi Olma Durumu", "İklim" ve "Orman Örtüsü" olarak sıralanıyor. Kömürün olmadığı bir gelecekte Milas'ta "Çevre Kirliliği", "Balık Ölümleri", "Ses Kirliliği", "Duman", ve

Selen Çatalyürekli, 2021, Muğla

“Köylerin Tahribatı”nın azalacağına ya da ortadan kalkacağına yönelik bir beklenti mevcut.

Diğer yandan, daha az kuvvetli olmakla beraber yöre halkı kömürden çıkışa bağlı olarak oluşabilecek iki olumsuz sonuçtan endişe ediyor. Bunların başında “işsizlik/istihdam kaybı” geliyor. Kömürden çıkışın “işsizlik/istihdam kaybı” yaratacağı, yöre halkının öngörülmesi arasında ilk iki sırada bulunan tarımsal verimin artması ve zeytin ve zeytinyağının geri dönmesinden hemen sonra geliyor. Bununla bağlantılı olarak “geçim sıkıntısı” da kömürsüz Milas’ı bekleyen olumsuz sonuçlardan ikincisi olarak belirtiliyor.

Bu sonuçlar Milaslıların yaşadıkları birçok sorunu kömüre bağladığını, bunların kömürden çıkışla ortadan kalkacağını düşündüklerini gösteriyor. Ancak işsizlik/istihdam kaybına ve geçim sıkıntısına dair kaygılar adil geçişin, yani kömürden adil bir çıkışın bir ihtiyaç ve istek olduğuna işaret ediyor.

Dezavantajlı gruplar:

Milas’ta kömürden çıkış planlanmadığı, maddi ve manevi destekler verilmediği takdirde kömür sektöründeki işlerini kaybedecek olanlar arasında bazı sosyal grupların diğerlerine göre daha dezavantajlı konumda kalacağı söylenebilir. Bu grupların başında tarımsal üretim araçlarına sahip olmayan çalışanlar, orta yaş ve üzerindeki çalışanlar, tarımsal üretim becerisi olmayan işçiler geliyor.

Tarımsal üretim araçlarına sahip olmak: Kömür işletmelerinde çalışanların bir bölümü hayvan, tarla, ağaç, arı, kuyu gibi tarımsal üretim araçlarına sahip ve hanelerinde tarımsal üretim yapıyor. Bu kişiler işlerini kaybetmeleri durumunda ihtiyaçlarını hanelerindeki sürmekte olan tarımsal üretim nedeniyle daha rahat biçimde karşılayabilir. Aynı zamanda kaybettikleri işleri yerine tarımsal üretim yaparak çalışmaya başlamaları ve böylelikle kaybettikleri gelirlerinin yerine yenisini koymaları daha kolay. Buna karşılık halihazırda tarımsal üretim araçlarına sahip olmayan veya hanelerinde tarımsal üretim yapılmayan işçilerin kömür dışında çalışabilecekleri daha sınırlı sayıda sektör bulunuyor.

Tarımsal üretim becerisine sahip olmak: Bölgede maden ve santrallerde çalışanların çoğunluğu tarımsal üretim için gerekli bilgi ve beceriye sahip. Tarım faaliyetleri ile ilgili bilgi ve beceriden yoksun olan çalışanların mevcut işlerini kaybetmeleri hâlinde bölgede en önemli ekonomik alternatif olduğu belirlenen tarım sektöründe iş bulmaları oldukça zor.

Orta yaş ve üzeri çalışanlar: Maden ve santrallerde çalışan 30 yaş altı gençlerin turizm, havaalanı gibi bölgede önemli bir alternatif olan hizmet sektöründe iş bulma olasılıkları daha yüksek. Orta yaş ve üzerindeki işçilerin ise alışkanlık, deneyim ve bilgi birikimi sahibi oldukları sektörün dışına çıkmaları, yeni beceri ve bilgi gerektiren alanlara kaymaları daha güç olabilir.

Selen Çatalyürekli, 2021, Muğla

2030 kömürsüz bir Milas hayalinde dönüşüm fırsatları

ZEYTİNCİLİK

Zeytincilik, Milas’ta kömürden adil çıkış için başvurulacak alternatiflerin başında geliyor. Milas her yönüyle gerçek anlamda bir zeytin bölgesi olageldi. M.Ö. 2000’lerden itibaren Milas’ı mekân edinen farklı uygarlık ve topluluklar yaşamı zeytin etrafında şekillendirdi.⁹⁸ Zeytin, Milas’taki yaşamsal önemini bugün de sürdürüyor ve yaşamın hâlâ merkezinde yer alıyor. Ancak yaklaşık 50 yıldır kömüre teslim olmaya zorlanan bölgede zeytincilik büyük bir tehdit altında. Kömür madenleri ve kömür termik santralleri büyük ve kapsamlı bir ekolojik yıkım yaratırken aynı zamanda kömür maden sahalarının genişlemesi sonucunda zeytinlikler gittikçe yok oluyor. Üretim ve örgütlenme ile ilgili diğer sorunlar da eklenince yöredeki zeytin ve zeytinyağı üretimi hem miktar hem de kalite olarak potansiyelinin altında kalıyor.

Milas ve çevresinde, zeytinin kömürden adil çıkışla arasında iki yönlü bir ilişki kurulabilir. Ekonomik olduğu kadar sosyo-kültürel bakımdan da kritik bir öneme sahip olan zeytin, bölgede kömürsüz bir yaşama geçişle beraber uğramakta olduğu ekolojik anlamdaki tahribattan kurtulabilecek. Zeytin aynı zamanda Mi-

las’ın kömürden kurtuluşunun en önemli imkânlarından birini sağlıyor. Milas’ta yeni, temiz ve insan onuruna yakışır işleri yaratmanın en olası yollarından biri zeytinciliği geliştirmekten geçiyor. Barındırdığı potansiyeli ve yöre halkı tarafından tercih edilmesi nedeniyle zeytincilik, Milas’ta ekonomik anlamda kömürün yerine geçecek ilk alternatif. Üstelik Milas zeytinyağının AB tarafından tescil edilen Türkiye’nin ilk zeytinyağı olması da bölgede zeytincilik için önemli bir fırsat olarak karşımıza çıkıyor. Özetle, kömürden çıkışla uğradığı ekolojik tahribattan büyük oranda kurtulacak olan zeytincilik alanında yeni yatırımların yapılması, desteklerin verilmesi, modern üretim teknik ve yöntemlerin uygulanması ve örgütlenme biçimlerinin geliştirilmesiyle bölge ekonomisine katkı sağlayan yeni işlerin yaratılması mümkün. Zaten, kömür ile bağları zayıf olan ve kömürün yarattığı hasarlardan kurtulmak isteyen yöre halkı için de zeytin en büyük umut.

Milas zeytinciliğinin mevcut durumu:

Öncelikli olarak sahip olduğu coğrafi, jeolojik ve mikroiklim koşulları ve özellikleri nedeniyle Milas tam bir zeytin yöresi. Yoğunlukla dar ve derin vadilerden ve kalkerli arazilerden oluşan Milas’ta tarım alanlarının sınırlı olmasının yanı sıra dağlık alan ve yamaçların varlığı zeytincilik için uygun bir ortam sağlıyor. Alüvyonlu toprakların yanı sıra suyu tutan ve zeytin

⁹⁸ Milas’ta ana tarımsal ve geçimlik faaliyeti olagelen zeytinin tarihteki izlerine bugün de rastlamak mümkün. Milas-Bodrum arasında bulunan Sarıçay yatağındaki Pilavtepe’de yer alan M.Ö. 2000’e ait olduğu düşünülen pres yatağı, bugünkü Milas yöresini de içine alan Menteşe Sancağı’ndaki zeytin değirmenlerinden ve yağhanelerden söz eden 16. ve 17. yüzyıllara ait Osmanlı İmparatorluğu kayıtları, zeytinin ve zeytinyağının bölgenin tarihindeki önemini belgeleyen kanıtlar.

ağaçlarının daha güçlü kökler oluşturmaya imkân veren killi-kumlu toprak yapısı, zeytin ağaçlarından daha yüksek verim alınmasını ve elde edilen yağın asitlik derecesinin düşük seviyede olmasını sağlıyor. Milas'ta zeytin yetiştiriciliğine uygun koşullar sağlayan tipik Akdeniz iklimi hüküm sürüyor. Bu da uygun sıcaklıkların yanı sıra sulamaya ihtiyaç duyulmadan zeytin yetiştiriciliği yapılabilmesine imkân tanıyor. Milas'ta yetişen Güney Ege'ye has küçük taneli Memecik zeytini doğada yağmur sularıyla olgunlaşıyor.⁹⁹

Doğanın sağladığı tüm bu uygun koşullar sayesinde tarih boyunca zeytin yöresi olan Milas bugün de oldukça önemli miktarda zeytin ağacı stokuna sahip. Milas'taki toplam 81.189 hektar tarım arazisinin 52.900 hektarı zeytin ağaçları ile kaplı. Bununla birlikte zeytin ağaçlarının toplam sayısı tam olarak bilinmiyor. Ancak farklı kaynaklardan elde edilen bilgiler, Milas ve civarında yaklaşık 9 milyon adet zeytin ağacı bulunduğu işaret ediyor. Milas yöresindeki zeytin ağaçlarının 7.785.000 adedi meyve veren ve 37.490 adedi meyve vermeyen olarak kayıtlı. Bunlara ek olarak yaklaşık 1 milyon kayıt altına alınmamış zeytin ağacının bulunduğu tahmin ediliyor. Milas'taki zeytin ağaçları, Türkiye genelindeki 187 milyon civarındaki toplam zeytin ağacı stokunun yaklaşık %5'ini meydana getiriyor.¹⁰⁰

Tüm uygun iklim koşullarına, coğrafi ve toprak yapısına ve sahip olduğu zeytin ağacı stokuna rağmen, Milas ve çevresinde zeytin ve zeytinyağı üretimi potansiyelinin oldukça altında gerçekleşiyor. Genel olarak, Akdeniz ülkesi olsa da Türkiye'nin toplam zeytin üretimi diğer zeytin ülkeleriyle karşılaştırıldığında düşük seviyelerde kalıyor. Zeytin verimi İtalya ve İspanya'da ağaç başına 45-50 kg iken Türkiye'de 15-17

kg civarında olduğu kaydediliyor. Milas'ta elde edilen zeytin miktarı ise zaten düşük olan Türkiye genelindeki toplam ürün miktarının küçük bir bölümünü oluşturuyor. 2019 verilerine göre Türkiye genelinde toplam 1,53 milyon ton zeytin üretildi.¹⁰¹ Milas'ta ise zeytinin var yılında 95-110 bin ton, yok yılında ise 10 bin ton tane üretimi gerçekleştiği kaydediliyor.

Milas'ta kömürün gölgesinde kalan zeytin:

Zeytin bölgesi olma özelliklerinin hepsine sahip olmasına karşın üretimin düşük seviyelerde olmasının nedenlerinden biri Milas'ta yer alan kömür madenleri ve termik santrallerinin yarattığı ekolojik tahribat.¹⁰² Bölgede yürütülen kömür faaliyetlerinin yöredeki zeytincilik üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı olarak hasar verici birçok etkisi bulunuyor.

Doğrudan etkilerin başında kömür madenlerine tahsis edilen arazilere dâhil olan zeytinliklerdeki ağaçların kesilmesi geliyor. Bugüne kadar Milas ve Yatağan'da toplam yaklaşık 5.000 hektar (7.800 futbol sahası büyüklüğünde) alanda açık ocak linyit işletmeciliği yapıldığı hesaplanıyor. Bu alanların büyük kısmını oluşturan ormanlık alanların yanı sıra çok sayıda zeytinlik ve tarım alanı da yok edildi. Maden ruhsat alanlarının tamamının kullanılması hâlinde içerisinde zeytin ağaçlarının da bulunduğu Milas'ta 11.200 hektar, Yatağan'da 7.250 hektar olmak üzere toplam 20.752 hektar (yaklaşık 30.000 futbol sahası büyüklüğünde) ormanlık alanın daha tahrip olacağı tahmin ediliyor.¹⁰³ Köylerin maden sahalarının genişletilmesi sonucunda yerinden edilmesi de zeytinciliğe darbe vuruyor. Zeytinlikleri istimlak yoluyla ellerinden alınan köylüler, üretim araçlarından

mahrum olurken giderek zeytin üretiminden uzaklaşmak zorunda kalıyor.¹⁰⁴

Zeytinliklerin yok edilmesinin dışında, hem kömür termik santrallerinin hem de kömür madenlerinin bölgede yarattığı ekolojik kırım da zeytinciliği tehdit ediyor. Açık ocak olarak işletilen kömür madenleri; yörenin arazi topografyasını, jeolojik yapısını, yer altı ve yer üstü su rejimini, yerel iklimi, flora ve fauna ile peyzajını bütünüyle değiştirip bozuyor. Böylece zeytinliklerin ve içinde buldukları ekosistemin hasar görmesine neden oluyor.¹⁰⁵

Kömür faaliyetlerinin yarattığı diğer önemli ekolojik tahribat ise kömür termik santrallerinin yol açtığı hava kirliliği. Santrallerin havaya saldığı kül ve tozları zeytin ağaçlarının yapraklarını kaplıyor. Yapraklarının üzeri toz ve külden oluşan bir katman kaplanan ağaçlar güneş ışınlarını yeterince alamadığından sentezlenme sağlıklı ve yeterli bir biçimde gerçekleşmiyor. Aynı zamanda, havaya salınan ağır metaller içeren kül ve tozun yanı sıra kükürtdioksit ağaçların çiçeklerine hasar veriyor. Bunların sonucunda meyve oluşumunu sağlayan süreçlerine zarar veriyor; böylelikle meyve verimliliği düşüyor. Sonuç olarak zeytin ağaçlarının meyve oluşumu olumsuz yönde etkileniyor ve yörede yetişen zeytin meyveleri nitelik ve verim kaybına uğruyor.¹⁰⁶

Yöredeki zeytin üreticisi köylüler ve diğer paydaşlar da yıllar içerisinde gözlem ve deneyimlerine dayanarak kömürün zeytin üzerindeki olumsuz etkilerin altını çiziyor. Ortak kanaat, kömür termik santrallerinin yarattığı hava kirliliğinin zeytin verimliliğini yıllar içerisinde büyük oranda düşürdüğü yönünde:

"Zeytin burada eskiden bir sene verir, bir sene vermezdi. Verdiği senede ağacına göre aşağı yukarı on tenekeye kadar zeytin olurdu. Birkaç senedir olmuyor. Yiyeceğimiz yağı, zeytini dahi kazandığımızla başka yerden alıyoruz."¹⁰⁷

Benim kız Karacahisar'da oturuyor. Zeytin ekti, ama herhalde kirliliyor kömür, zeytin buz gibi çiçek açıyor. Her yeri çirkin, yaprağı çirkin, kökü, sayısı belirsiz. (...) Santrallerin zararı olmasa zeytinler tutardı, şimdi tutmuyor."¹⁰⁸

İklim krizi ve ekolojik tahribatın zeytinciliğe etkisi

Kömürün zeytinlikler üzerindeki dolaylı etkilerinden de bahsetmek mümkün. Zeytincilik, başlıca nedenleri arasında diğer fosil yakıtların yanı sıra kömür kullanımının da olduğu iklim değişikliğine bağlı olaylardan olumsuz biçimde etkileniyor. Yağışların düzensizleşmesi ve sıcaklıklardaki artış oldukça dayanıklı zeytin ağaçlarının verimliliğinin -diğer zeytin bölgelerinde olduğu gibi- düşmesine neden oluyor.¹⁰⁹ Ayrıca sıklığı ve kapsamı giderek artan kontrol dışı yangınlar da zeytinlikler için risk oluşturuyor. 28 Temmuz - 10 Ağustos 2021 arasında Türkiye genelinde çıkan 250 civarında kontrol dışı yangının en çok zarar verdiği yerlerin başında Muğla geliyor. Türkiye tarihinin en büyüğü olarak kaydedilen bu yangınlarda ormanların yanı sıra Milas'ın özellikle yüksek bölgelerindeki hem yetiştirme hem de doğal zeytinliklerin -büyük bir alanı kaplamamakla beraber- bir kısmı hasar gördü.¹¹⁰

Kömür madenleri ve termik santraller dışında Milas ve çevresindeki zeytinlikleri tehdit eden ekolojik

99 Gökova, Ü. ve M. Terzioğlu (2022, Nisan). Yerel Ekonomi İçin Dönüşüm Fırsatı: Milas'ta Zeytincilik, CAN Europe, İklim İçin 350 Derneği ve Milas Kent Konseyi Raporu. https://world.350.org/turkiye/files/2022/04/Milasta_Zeytincilik_Nisan2022.pdf?_ga=2.26526712.414928732.1682325386-1923545833.1681389907 (Son erişim: 24 Nisan 2023).

100 Gökova, Ü. ve M. Terzioğlu (2022). A.g.y.; GEKA (2014, 25 Kasım). Milas'ta Sürdürülebilir Organik Zeytin Yetiştiriciliği Yapılabilecek Alanların Belirlenmesi. Güney Ege Kalkınma Ajansı Raporu. https://geka.gov.tr/uploads/pages_v/milasta-surdurulebilir-organik-zeytin-yetiştiriciliği-yapılabilecek-alanların-belirlenmesi-2014.pdf (Son erişim: 24 Nisan 2023).

101 FAO (2021). Crops and livestock products. <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

102 Kantracı, D. M. (2022, Kasım). Zeytinlikler ile Yakın Çevresinde Kömür Ocağı Açılabilmesi için Yayınlanan 1.3.2022 Tarihli Yönetmelik Değişikliği Ve Açık Kömür Ocakları İle Termik Santrallerin Orman Ve Zeytin Ağaçlarına Etkileri Üzerine Ekolojik Değerlendirmeler. Haklar ve Araştırmalar Derneği Raporu. <https://www.cevrehukuku.org/wp-content/uploads/2022/12/Zeytinlikler-ile-Yakın-Cevresinde-Komur-Ocağı-Acılabilmesi.pdf> (Son erişim: 26 Nisan 2023).

103 Gümüşel, D. ve E. Gündüzyeli (2019). A.g.y.

104 Gümüşel, D. ve E. Gündüzyeli (2019). A.g.y.; Uncu, B. A. (2022). A.g.y.

105 Gümüşel, D. ve E. Gündüzyeli (2019). A.g.y.

106 Kantarcı, M. D. (2018). Güneybatı Anadolu'da (Muğla) Açık Kömür Ocakları ve Termik Santrallerden Atmosfere Salınan Tozların Arıcılık ve Zeytinciliğe Etkileri Üzerine Ekolojik Bir Değerlendirme. <https://mucep.org/wp-content/uploads/2022/12/1.gb-anaolu-toz-aricilik-zeytincilik-kantarci-2018-1-1.pdf> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

107 CAN-E ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). Milas'ta Kömürden Adil Çıkış: Algı, Yaklaşım ve İhtiyaçlar.

(Haz: C. Peker, D. Taşkan, D. Genç, E. Taşdemir ve S. V. Alkurt), s. 48.

108 CAN-E ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). A.g.y. s. 48.

109 Alonso, I. O. (2022, 25 Temmuz). How Will a Changing Climate Affect Olive Trees? FoodUnfolded.

<https://www.foodunfolded.com/article/how-will-a-changing-climate-affect-olive-trees> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

110 WWF-Türkiye (Doğal Hayatı Koruma Vakfı) ve NATURA Doğa ve Kültür Koruma Derneği (2022). Akdeniz Bölgesi'ndeki Büyük Orman Yangınlarının Ekolojik ve Sosyo-ekonomik Etkileri. <https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/ormanyanginlarformakucuk.pdf>. (Son erişim: 23 Nisan 2023).

tahribatı yaratan başka unsurlar da bulunuyor. Bölgedeki kömür dışındaki diğer madencilik faaliyetleri de kirliliğe ve ekosistemin bozulmasına yol açan etkenler arasında yer alıyor. Örnek olarak zultanit taşının çıkarılması ve beyaz kumun elde edilmesi sırasında ortaya çıkan toz nedeniyle zeytin ağaçları zarar görüyor. Aynı zamanda Milas, Muğla'da mermer ocaklarının en yoğun olduğu ilçelerden bir tanesi. Açık ocak olarak işletilen mermer üretim tesislerinin örtü toprağın alınmasıyla toprağın fiziksel yapısının bozulması, (atıkların karışık olarak yakılması, çevreye atılması ve toprağa gömülmesi nedeniyle oluşan) toprak kirliliği, artan toz emisyonlarının yol açtığı hava kirliliği, yer altı ve yer üstü sularının tahrip edilmesi ve kirlenmesi gibi zeytin ağaçlarını doğrudan olumsuz yönde etkileyen ekolojik sorunlar yaratıyor.¹¹¹

Zeytinciliği etkileyen diğer etkenler:

Yukarıda sayılan etkenlerin yanında zeytin, zeytinyağı ve zeytin temelli ürünlerin üretimini olumsuz yönde etkileyen bir dizi etken daha bulunuyor. Tedarik zincirinin üretimden pazarlamaya kadar farklı aşamalarında yaşanan bu durum Milas'taki genel olarak zeytincilikten elde edilen ekonomik değerlerin düşük olmasına yol açıyor. Uygun üretim, işleme, saklama ve nakliye yöntemlerinin uygulanması, yatırımların yapılması ve üreticilerin söz sahibi olabileceği örgütlenme biçimlerinin geliştirilmesiyle giderilebilecek sorunlar şöyle sıralanıyor¹¹²:

- Milas'ta zeytin verimliliğinin düşük olmasının bir nedeni de zeytinliklerin bakımlarının gerektiği gibi yapılmaması ve zeytin toplama yöntemlerinin yeterli olmamasından kaynaklanıyor. Bölgedeki üreticilerin ve paydaşların altını çizdiği üzere, uygun yöntemlerin kullanılmaması ve ağaç bakımının yapılmaması zeytin (ve zeytinyağı) üretiminin, potansiyelin altında kalmasına neden oluyor.
- Milas'ta kömür nedeniyle zeytindeki genel ve-

rim düşüklüğünün yanı sıra zeytinin var yılları (ortalama 95-110 bin ton) ve yok yıllarında (ortalama 10 bin ton) büyük bir hasat farkı bulunuyor. Bu da zeytincilikten elde edilen ekonomik kazanç, gelir ve işlerin yeterliliği ve sürekliliği bakımından sorun yaratıyor.

- Milas'ta üretilen ortalama 100 bin ton zeytinin tahmini olarak yaklaşık %20'si, diğer bir deyişle 20 bin tonu, işlenmeden diğer illerdeki üreticilere satılıyor. Üretilen zeytinin önemli bir miktarının katma değer sağlayacak bir ürüne dönüştürülmeden bölge dışına satılması, bölge ekonomisi ve istihdam bakımından önemli bir kayıp oluşturuyor.
- Milas'ta üretilen zeytinin %10'u sofralık, %90'ı ise yağlık olarak ayrılıyor. Sofralık zeytinin çok büyük bölümü piyasaya sürülmeden üreticilerin kendi tüketimi için kullanılıyor. Bölgede sofralık zeytin paketleme tesisi bulunmuyor. Bu da bölge ekonomisi için önemli bir gelir kaynağının kullanılmadığına işaret ediyor.

Milas'ta zeytinyağı üretimi de potansiyelinin altında seyrediyor. Milas'ta, zeytinin var yılında yıllık ortalama 20-22 bin ton zeytinyağı üretiliyor. Dünyanın önemli zeytin bölgelerindeki üretim ile karşılaştırıldığında arada oldukça büyük bir fark bulunuyor. Örnek olarak, İtalya-Toskana'da yılda ortalama 273 bin ton zeytinyağı üretiliyor ve Milas'taki yıllık üretimin on katından fazla. İspanya'nın Sierra de Segura bölgesinde yıllık ortalama 18 bin ton zeytinyağı üretiliyor. Oysa, Milas'ta tane zeytin işleme kapasitesi 400 bin ton, yıllık zeytinyağı üretim kapasitesi de 80 bin ton olarak hesaplanıyor. Bölgede bulunan 33 tanesi eski sisteme, 60 tanesi yeni sisteme (kontinü) sahip toplam 93 zeytinyağı üretim tesisi bulunuyor. Bunlardan sadece 31 tanesinin gıda sicili ve çalışma izni bulunurken şu an bu işletmelerin 70 tanesi aktif olarak üretim yapıyor. Özetle, Milas yöresindeki yağhane/zeytinyağı fabrikaları kapasitesinin altında çalışıyor.

111 Gedik, İ. Ö. (2019). Muğla Mermer Ocaklarının (Blok Mermer Üretim Faaliyetinin) Çevreye Olan Etkileri, Çözüm Önerileri ve Çevre Mevzuatı Gereği Yapılması Gerekenler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
112 Gökova, Ü. ve M. Terzioğlu (2022). A.g.y

İtalya-Toskana ve İspanya-Sierra de Segura'da zeytinyağı örgütlenmeleri¹¹³

Önemli zeytin ve zeytinyağı üreticilerinden İtalya ve İspanya'da zeytincilik sektörünün temel örgütlenmelerini üreticilerin kurduğu üretici birlikleri ve kooperatifler oluşturuyor. İtalya'nın Toskana Bölgesi'nde AB Cİ tescil belgesine sahip Toskana zeytinyağını korumak için kurulan konsorsiyum bugün de aktif durumda. Toplam 9 bin civarında üyesi bulunan konsorsiyum menşei belirleme, ürün geliştirme, bilgilendirme, eğitim, ürün tanıtımı ve reklam gibi birçok faaliyeti yürütüyor. İspanya genelinde 1.700 civarında yağ üretim tesisi bulunuyor. Bu üretim tesislerinin %55 ile yarıdan fazlası kooperatif ya da tarımsal ortaklık örgütlenmelerine ait. Zeytinyağının %70'i kooperatifler ve tarımsal ortaklıklar tarafından üretiliyor. Sierra de Segura Bölgesi'nde 4500 civarında küçük çiftçinin bir araya gelerek oluşturduğu Olivar de Segura Kooperatifi 1989 yılından beri faaliyet gösteriyor. Kooperatif, zeytinyağı üretiminde kullanılan 12 değirmenin yanı sıra yağın Cİ uyumunun sağlanması ve diğer tüm fiziksel ve kimyasal analizler için kullanılan bir laboratuvara da sahip. Olivar de Segura, ürünlerin ticarileşmesi, üretimde koordinasyon, üyelerin temsil edilmesi, eğitim faaliyetleri, teknik değerlendirme, kalite yönetimi, diğer kurumlarla iş birliği kurma gibi birçok hizmet ve çalışmayı yürütüyor.

Diğer yandan, Milas'ta üretilen zeytinyağı oldukça önemli bir niteliğe sahip: Türkiye'nin AB tarafından tescil edilen ilk ve tek zeytinyağı. Milas zeytinyağı, Türkiye'de 2016 yılında tescil edildikten sonra 2017'de Avrupa Birliği'ne (AB) yapılan başvuru sonucunda 2020'de menşei olarak koruma altına alındı. Böylelikle Milas zeytinyağı Milas'ta yetişen Memecik çeşidi zeytinlerden özel olarak üretilen natürel sızma zeytinyağı olarak tescil edildi. Genel olarak, AB Cİ tescil belgesi sayesinde üretilen zeytinyağı satış hacmi, piyasa payı, talep, ihracat ve fiyat bakımından diğer ürünlere göre daha avantajlı

113 Gökova, Ü. ve M. Terzioğlu (2022). A.g.y
114 Gökova, Ü. ve M. Terzioğlu (2022). A.g.y, s.63.
115 Gökova, Ü. ve M. Terzioğlu (2022). A.g.y, s.63.

hâle geliyor. Bu da Milas için oldukça önemli bir fırsat oluşturuyor.

Ancak Milas'ta üretilen zeytinyağının Türkiye'de AB Cİ tescil damgasına sahip ilk ve tek zeytinyağı olmasına rağmen mevcut durumda elde edilebilecek ekonomik faydalardan yararlanılamıyor. 2020'de Milas'ta üretilen toplam 20 bin ton zeytinyağının sadece 100 tonu, diğer deyişle %1'i, Cİ tescil kriterlerine uygun olarak üretildiği kaydediliyor.¹¹⁴ Bu oran İtalya'da %4 düzeyinde. Oysa, AB Cİ tescilinin alınmasıyla Milas'taki zeytinyağı firmalarının marka tescillerinde hızlı bir artış yaşandı. Daha önce 30 civarında olan marka tescilli sayısı AB tescilinden kısa bir süre sonra 60'a çıktı. Bu sayı şu anda 80 civarında bulunuyor. Ancak 2022 tespitlerine göre Milas'ta sadece 19 firma Cİ logosu kullanarak satış yapıyor.¹¹⁵

Cİ tescilli zeytinyağı, üretimi ve satışında bir dizi toplama, nakliye, sıkım ve saklama kriterlerinin uygulanmasını gerektiriyor. Milas'ta zeytinin toplanması, taşınması ve toplama ile sıkım arasında geçen süre üretilen zeytinyağının kalitesini ve asit oranını doğrudan etkiliyor. Cİ tescil kriterlerinin karşılanabilmesi için aynı zamanda modern tesislerde sıkım yapılması önem taşıyor. Bölgede daha maliyetli ancak satış fiyatı da yüksek natürel sızma/çok erken hasat zeytinyağı üretiminin payı oldukça düşük (%8). Bu da elde edilebilecek katma değer az olmasına yol açıyor. Milas'ta akredite bir laboratuvarının olmaması nedeniyle zeytinyağının Cİ uygunluğunun analizi için Aydın'a gönderilmesi de bölgedeki üreticiler için maliyetleri artıran bir etken. Üretim miktarının ve ihracat payının yanı sıra Cİ tescilli Milas zeytinyağının piyasalardaki bilinirliği ve marka değeri de düşük seviyelerde. Cİ tescil belgesine sahip Toskana (İtalya) zeytinyağı, piyasalarda Cİ logolu Milas zeytinyağının yaklaşık 1,5 misli fiyata alıcı buluyor. Tüm bu nedenlerle Milas bölge ekonomisine büyük katkı yapacak bir fırsatı değerlendiremiyor.

Selen Çatalyürekli, 2021, Muğla

Milas için henüz yeterince değerlendirilmeyen bir diğer fırsat da organik zeytinyağı üretimi. Genel olarak karşılaştırıldığında, Cİ tescilli zeytinyağı ürününün litresi ortalama 45 TL iken organik zeytinyağı 200 TL gibi oldukça yüksek bir fiyata alıcı buluyor (2021 yılı fiyatlarıyla). Milas'ta da zeytinciliğin kimyasal ilaç kullanılmadan yapılıyor oluşu organik ürün sertifikası alınmasının önünü açıyor. Milas'taki toplam zeytinlik alanların yaklaşık %40.1'inin organik zeytin yetiştiriciliği için uygun olduğu belirlenmiş durumda.¹¹⁶ Ancak organik zeytinyağı üretimi olanaklarından da yeterince yararlandığı söylenemez. 2020'de Milas'tan ihraç edilen toplam zeytinyağının % 30'unun organik ürün olduğu kaydediliyor. Bölgeden ihraç edilen toplam zeytinyağı miktarının düşük olduğu göz önüne alındığında organik zeytinyağı üretiminin henüz yeterli miktarda olmadığı anlaşılıyor.

Bununla birlikte zeytin işleme fabrikalarının pirina işleme kapasitesi 170 bin ton civarında. Ek olarak, karasu çıkarma kapasitesi var yılında 180 bin ton civarına ulaşıyor.¹¹⁷ Zeytin sıkıldıktan sonra elde edilen pirina; yakıt, gübre, yem ve pirina yağı olarak kullanılan ve ekonomik olarak katma değer sağlayan bir ürün. Milas'ta zeytinyağı için kullanılan yaklaşık 80 bin tondan 3 fazlı sisteme göre 44 bin ton, 2 fazlı sisteme göre 60 bin ton pirina ortaya çıktığı hesaplanıyor. Milas'ta 2 fazlı ve 3 fazlı olmak üzere faaliyet gösteren 3 pirina üretim tesisi bulunuyor. Bu tesislerin yıllık toplam kapasitesi 30 bin ton civarında. Bu pirina gibi farklı sektörlerin de gelişmesine katkı yapan, istihdam ve gelir bakımından yöre halkı için kaynak teşkil eden, bu nedenlerle ekono-

mik döngüye katılması gereken bir üründen tam kapasite faydalanılmadığını gösteriyor. Milas'ta zeytinyağı üretiminde ortaya çıkan pirinanın dörtte bir ila yarısı arasında bir bölümü işlenemiyor.

Zeytin işlenmesi ve zeytinyağı üretimi dışında, zeytine bağlı yan sektörlerde de Milas'ın potansiyelinin oldukça gerisinde kaldığı görülüyor. Milas'ta bölgedekilerin sabun ve şampuan üretimi köylüler tarafından kendi kullanımları için yapılıyor. Ayrıca az sayıda zeytinyağı üretim tesisi de yan ürün olarak dışında yörede doğrudan sabun ve şampuan üretimi yapan tesisi bulunmuyor.

Zeytin, zeytinyağı ve zeytine bağlı ürünlerin üretimi ile ilgili sorunların yanı sıra Milas'ta yöre halkının en çok dile getirdiği şikayetlerin arasında "üreticilerinin piyasada savunmasız olması" bulunuyor. Bu durum Milas'ta zeytin ve zeytinyağı örgütlenmelerinin yetersiz kalmasıyla açıklanabilir. Zira Milas'ta Tariş, S.S. Milas Anatolie Kadın Girişimi ve İşletme Kooperatifi gibi bazı zeytincilik örgütlenmeleri bulunuyor. Ancak saha görüşmelerinde üreticilerin çok, alıcıların (yağhane/fabrika işletmeleri) az sayıda olması nedeniyle üreticilerin zeytin fiyatlarını belirleme gücünün sınırlı olduğu ve gelirlerinin düşük kaldığı kaydediliyor. Bu da üreticilerin haklarının kolektif olarak savunulmasında zeytincilik örgütlenmelerinin genel olarak yetersiz kaldığına ve üreticilerin gelirlerinin olması gerekenden aşağıda kaldığına işaret ediyor.

Milas'ta zeytin örgütlenmeleri

Milas yöresinde toplam 1000 civarında üyesi olan Tariş'e ait 4 yağ üretim ünitesi bulunuyor. Bunların 3 tanesi üreticilerin getirdiği ürünleri işlemek, 1 tanesi ise pirina yağ işlemek amacıyla kullanılıyor. Tariş'in yöredeki toplam zeytin işleme kapasitesi 245 ton, zeytinyağı stoklama kapasitesi ise 1.500 ton olarak gözüküyor. Tariş üreticilerden iki yöntemle zeytin alıyor: Üreticiler Tariş'in ortağı ise ve tesislere ürünlerini kendileri getirirse zeytinyağının %5'i Tariş'e kalıyor. Zeytini üreticiden Tariş'in gidip alması durumunda ise bu oran %7 oluyor. Milas'taki bir başka zeytin üretimi örgütlenmesi de S.S. Milas Anatolie Kadın Girişimi ve İşletme Kooperatifi. 2020'de kurulan kooperatifin tüm üyeleri kadınlardan oluşuyor. Kooperatifin ana amacı köylerdeki kadın üreticilerin ürünlerinin Muğla'da bulunan tüketici kooperatiflerine iletilmesi ve buralarda değerlendirilmesi. Kooperatif, Muğla Büyükşehir Belediyesi'nin tahsis ettiği zeytinlikten elde edilen zeytinler için paketleme tesisi kurma ve zeytinyağı elde edip paketleyerek satma girişimlerini sürdürüyor. Kooperatif, kendi web sitesinden satış yaparken Aynı zamanda ulusal alışveriş web sitelerinde de ürünlerini tüketicilerle buluşturuyor.¹¹⁸

Benzer bir kadın kooperatifi de 2022'de Milas'a bağlı Bafa mahallesinde S.S.Bafa Çevre Yaşam Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi adıyla kuruldu. Kadın üreticilerin zeytin ve zeytinyağı ürünlerinin değerlendirildiği kooperatifte ayrıca Bafalı kadınların ürettiği el işleri de tüketicilerle buluşturulurken kekik, kekik suyu, narpuz suyu gibi geleneksel halk sağlığı bitkilerinin üretiminin de yapılması hedefleniyor.¹¹⁹

Milaslıların zeytin ile ilişkisi

Kömür faaliyetlerinin tahribatı olmak üzere zeytincilik ile ilgili tüm sorun ve olumsuzluklara rağmen yöre halkı zeytin ile iç içe geçmiş bir yaşam sürdürmeye devam ediyor. Her ne kadar zeytincilik

yörede potansiyelinin altında kalsa da zeytin yine de yöredeki toplam 114 köy için önemli bir geçim kaynağı durumunda.¹²⁰ Geçimlerini zeytincilik dışındaki ekonomik faaliyetlerden elde eden köylülerin bile kendi tüketimleri için ortalama 3-4 dönüm büyüklükteki arazilere diktikleri zeytin ağaçları bulunuyor. Zeytin ekonomik öneminin dışında yöredeki sosyal ve kültürel yaşamın da önemli bir unsuru. Milas'ta 2014 yılından beri Zeytin Hasat Şenliği düzenleniyor. Kömür karşıtı yerel mücadele için zeytin, kömürün verdiği tüm ekolojik ve sosyal hasarın karşısında yaşamı simgeleyen bir sembol.

"İnsanın yaşamı ile bu kadar iç içe... Sabah evinde zeytinyağını çökelek peynire koyuyor, zeytine katık ediyor, kahvaltı yapıyor. Öğlen yemeğini zeytinyağı ile pişiriyor. Akşam yemeğinin yanına salatasını yine zeytinyağı ile yapıyor. Zeytinyağı hayatın her alanında. Zeytin-den vazgeçmek bu toplum için mümkün değil, çünkü doğanın Milaslılara sunduğu veya bu bölgeye sunmuş olduğu bir hediye. O sürekli burada var olacak, yeter ki insanlar ona baksınlar."¹²¹

Yaşamın ayrılmaz bir parçası olan zeytin hakkında Milas genelindeki hakim görüş yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen kömüre bir alternatif olabileceği yönünde. Buna göre, bölgede kömür üretimi ve kullanımının durmasının zeytincilik üzerinde olumlu etkileri olacağı ve zeytinciliğin gelişeceği yönünde genel bir kanaat bulunuyor. Yöre halkının gözünde "Kömürsüz Milas" en çok "tarımsal verimliliğin arttığı" ve "zeytin ve zeytinyağı üretiminin geri geldiği" bir gelecek ile eş değer tutuluyor. Yörede ağırlıklı olarak kömür madenlerinin ve kömür termik santrallerinin kapatılması hâlinde zeytinciliğin en önemli ekonomik alternatif olduğu düşünülüyor. Köylülerden meslek odaları ve uzmanlara kadar birçok aktör, zeytinciliğin ekonomik, sosyal, kültürel ve ekolojik bakımdan Milas'taki yaşamın temel unsuru olduğunu, zeytincilik ve zeytinyağı üretiminin en önemli geçim ve gelir kaynağı olduğunu,

118 S.S. Milas Anatolie Kadın Girişimi ve İşletme Kooperatifi hakkında bilgi için bkz: <https://www.milasanatolie.com/> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

119 Cumhuriyet (2022, 31 Ağustos) Milas'ta Üçüncü Kadınlar Kooperatifi Kuruldu.

<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/milasta-ucuncu-kadınlar-kooperatifi-kuruldu-1975744> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

120 Milas'ta bulunan 114 köy 2012'de geçen 6360 sayılı Büyükşehir Yasası'ndan sonra mahalle statüsüne geçmiştir.

121 CAN-E ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). A.g.y. s. 47.

116 GEKA (2014, 25 Kasım). A.g.y.

117 GEKA (2014, 25 Kasım). A.g.y.

bu nedenle kömür üretiminin başlıca alternatifinin zeytincilik olduğunu savunuyor:

"Ben olsaydım [kömüre alternatif olarak] zeytin ve zeytinyağını seçerdim çünkü gerçekten belki ilerleyen dönemlerde bölgeye gelirsiniz özellikle Milas'ın neresine bakarsanız bakın zeytin ağaçlarını göreceksiniz. Hem geçim kaynağı olarak hem de doğal güzellik olarak. Ege'nin zaten en büyük kültürü, ağaçları hiçbir zaman kesmezler. Özellikle Yunan kültüründe vardır ama bizim kültürde de hâkimdir. Kesmezler ve kendi kendilerine yaşamlarını idame etmesine burakırlar."¹²²

Milas köylerinde hemen herkes zeytinin toplanması, silkmesi gibi zeytin hasadı ile ilgili gerekli bilgi ve becerilere sahip. Bu da kömürden çıkarken zeytinciliğe geçilebilmesi, kömürdeki işgücünün -en azından bir kısmının- zeytinciliğe yönlenebilmesi için uygun bir zemin yaratıyor.

Zeytincilik genelde değer verilen ve özlem duyulan bir ekonomik faaliyet olsa da temkinli yaklaşımlara da rastlanıyor. Yöre halkı arasında zeytinciliği ana gelir kaynağı olarak görmeyenler de bulunuyor. Genel olarak zeytinciliğin düşüşte olduğunu ileri sürenler bunun nedeni olarak başta termik santrallerin ve madenlerin yarattığı tahribatının yol açtığı verim kaybını gösteriyor. Yöre halkı kömürün zeytine doğrudan ve dolaylı olarak çeşitli yollarla zarar verdiğini düşünüyor.

İlk olarak, kömür faaliyetlerinin yarattığı **hava kirliliği gibi ekolojik yaşama verdiği doğrudan hasarlardan** dolayı zeytin ağaçlarının olumsuz etkilendiği ve zeytin hasadının hem kalite hem de miktar olarak düşüş gösterdiğine işaret ediliyor. Kömür üretiminin ve kullanımının durmasıyla beraber bu etkilerin ortadan kalkacağı, zeytinin eskisi gibi yeniden verimli hâle geleceği düşünülüyor.

Kömür madenlerinin genişlemesi ve istismak süreçleri nedeniyle zeytinlik alanların daralmasının da zeytin üretimini olumsuz yönde etkilediği düşünülüyor.

luyor. Sürekli olarak maruz kalınan istismak tehdidinin yarattığı endişe nedeniyle zeytincilik, köylülerin gözünde güvenilir bir gelir kaynağı olmaktan uzaklaşıyor.

"Üç seneden beri elde edilen zayıf tonlarca. Artık zeytine bakmıyoruz gidecek diye. Son zamanda bir de acil kamulaştırma çıktı. Para ödemedi kamulaştırılmaya geçilecekti."¹²³

Genel olarak iklim değişikliğinin etkileri de zeytin üretiminin önündeki engellerden biri olarak sayılıyor. Sıcaklıkların artması ve yağışların azalmasıyla zeytin veriminin düştüğü ve hatta zeytin ağaçlarının kuruduğu, yöre halkının aktardığı gözlemler arasında yer alıyor.

Diğer yandan tarım girdi fiyatlarının yüksek olması gibi genel tarımsal üretime bağlı zorluk ve engeller de Milas'ta zeytinciliği olumsuz yönde etkileyen etkenler arasında sayılıyor.

"Alternatif zeytincilik olmalı ama eskiden mesela adamın geçim kaynağıydı zeytin ama şu anda ona güvenip de adım atılmıyor. Onun yerine gençlerin hepsi Bodrum'da, santralde, Milas'ta falan çalışıyor."¹²⁴

Bu görüşe sahip olanlar herkesin ancak kendi tüketeceği kadar zeytin üretimi yapabildiğini, zeytinyağı üretip satanların verim kaybından çok fazla etkilendiği iddia ediliyor:

"O boşluğu dolduramaz. Çünkü köylünün söylediği kadarıyla yağın getirisinin az olması, mazot giderlerinin fazla olması ve artan yevmiyeler... Bugün insanları 100 ya da 150 lira yevmiye ile zeytinliğe ya da tarlaya götürmek çok zor. Yani zeytincilik derken ben bunu Milas'ın simgesi olduğu için söyledim ama istihdam olarak kömürün yerini alamaz, doldurulamaz."¹²⁵

Özetle, bazı olumsuz olarak değerlendirilebilecek görüşler bulunsada genel olarak Milas'ta yöre

Selen Çatalyürekli, 2021, Muğla

halkının ve diğer paydaşların çoğunluğu zeytinciliği kömürden çıkılmasıyla oluşabilecek istihdam ve gelir kayıplarını giderecek başlıca ekonomik faaliyet olarak görüyor. Olumsuz yönde görüş bildirenlerin de zeytinciliği tamamen dışlamadıkları söylenebilir. Zira, bu görüşe sahip olanların özellikle kömürün yol açtığı verimlilik kayıplarına vurgu yapması dikkat çekiyor. Kömürden çıkışla ekolojik hasarın azalması ve zaman içerisinde yok olması sonucunda zeytin üretimindeki olası verim artışı bu kaygıları ortadan kaldıracaktır. Bunun yanı sıra adil geçiş sürecinde öngörülen, kömüre verilen teşvik ve yardımların zeytincilik alanına kaydırılması, yeni yatırımların yapılması ve yeni tesislerin açılması da zeytinciliğin bölgede gelir kaynağı sağlayan ana ekonomik faaliyet olarak görülmesine katkı sağlayacaktır.

Zeytincilik sektörünün yerel ekonomiye ve istihdama olası katkıları¹²⁶:

Milas; zeytin işleme, zeytinyağı üretimi, pirina, sabun-şampuan üretimi, zeytin turizmi gibi farklı alanlarda faaliyet gösterecek yeni tesislerin açılması potansiyeline sahip. Böylelikle yörede önemli miktarda istihdam yaratılırken, kömür madenleri ve termik santrallerinin kapatılması sonucunda işlerini kaybedenlerin ortaya çıkan bu yeni işlere geçişi sağlanabilir. Örnek olarak yıllık ortalama 200 ton zeytinyağı üretim kapasitesine sahip bir işletmede zeytinlerin taşınması ve makinelere dökülmesi, şişelenmesi ve

etiketlenmesi, tesisin temizliği ve mutfak işleri gibi nitelik gerektirmeyen işlerde ortalama 4 kişi, tesisin muhasebesinin tutulması ve ürünlerin satışı, tesisdeki üretim ünitesinin kullanımı ile zeytin tedariki ve yönetici kadroları gibi nitelik gerektiren işlerde ortalama 3 kişi istihdam ediliyor. 2021 verilerine göre, ortalama olarak 7 kişinin istihdam edildiği zeytinyağı üretim tesisinde çalışanlara ödenen toplam aylık ücret yaklaşık olarak 32.000 TL'nin üzerinde. Yine 2021 verileri temel alındığında, çalışanların tümü sezonluk veya 6 aylık istihdam edilirse 195.910,80 TL, tam zamanlı istihdam edildiğinde yıllık ortalama 391.821,60 TL ücret ödeniyor.

Yıllık ortalama 100 bin ton üretim yapan bir zeytin işleme işletmesinde ise nitelik gerektirmeyen işlerde ortalama 7 kişi, nitelik gerektiren işlerde ise ortalama 3 kişi istihdam edilmekte. 2021 verilerine göre toplamda 10 kişinin çalıştığı bir zeytin işleme tesisinde çalışanlara aylık olarak ortalama 38.629,50 TL toplam ücret ödeniyor. Ortalamada yıllık toplam ücret tüm çalışanlar sezonluk veya 6 aylık istihdam edilirse 231.777 TL, tam zamanlı istihdam edilirse 463.554 TL.

Zeytin ve zeytinyağı üretimi dışında 20 odalı bir konaklama tesisinde toplam 20 kişiye, 10 bin ton üretim kapasitesine sahip bir pirina üretim tesisinde toplam 10 kişiye, toplam 100 ton kapasiteli bir sabun ve üretim tesisinde toplam 16 kişiye iş sağlanabiliyor.

126 Gökova, Ü. ve M. Terzioğlu (2022). A.g.y.

122 CAN-E ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). A.g.y. s. 48.
123 CAN-E ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). A.g.y. s. 49.
124 CAN-E ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). A.g.y. s. 48.
125 CAN-E ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). A.g.y., s. 48.

	Zeytinyağı üretim tesisi (Yıllık ortalama 200 ton) ¹²⁷	Zeytin üretim tesisi (yıllık ortalama 100 ton) ¹²⁸	Sabun ve şampuan üretim tesisi (yıllık ortalama 100 ton zeytinyağı kullanan) ¹²⁹	Pirina üretim (yıllık ortalama 10 bin ton) ¹³⁰	Konaklama tesisi (20 odalı) ¹³¹
Nitelik gerektirmeyen işlerde istihdam (kişi)	4	7	12	7	17
Nitelikli işlerde istihdam (kişi)	3	3	4	3	3
Toplam istihdam (kişi)	7	10	16	10	20
Ödenen toplam ücret (TL) (kişi başı/aylık)	32.651,80	38.629,50	57.084,90	40.651,80	65.540,30
Ödenen ücret (TL) (6 aylık)	195.910,80	231.777,00		243.910,80	393.241,80
Ödenen toplam ücret (TL) (yıllık)	391.821,60	463.554,00	685.018,80	487.821,60	786.483,60 TL

Tablo 2: Zeytincilik sektöründeki farklı alanlara yer alan bir işletmede ortalama çalışan sayıları ve ücretler (2021 yılı temel alınarak)¹³²

127 Bir zeytin işleme işletmesinde niteliksiz işler zeytinlerin taşınması ve makinelerle dökülmesi, şişelenmesi ve etiketlenmesi, tesisin temizliği ve mutfak işlerinden, nitelikli işler ise muhasebesinin tutulması ve ürünlerin satışı, tesisteki üretim ünitesinin kullanımı ile zeytin tedariki ve yönetici faaliyetlerinden oluşmaktadır.

128 Bir zeytinyağı üretim tesisindeki niteliksiz işler zeytinlerin taşınması ve makinelere dökülmesi, paketlenmesi ile tesis temizliği ve mutfak işlerinden, nitelikli işler ise muhasebesinin tutulması ve ürünlerin satışı, tesisteki işleme ünitelerinin kullanımı ile zeytin tedariki ve yöneticilik faaliyetlerinden meydana gelir.

129 Bir sabun-şampuan üretim tesisinde niteliksiz işler zeytinyağının taşınması ve makinelere dökülmesi, üretilen sabunların işlenmesi ve paketlenmesi ile tesis temizliği ve mutfak işlerinden, nitelikli işler ise üretim için gerekli analiz ve kombinasyonların yapılması, tesisteki üretim ünitelerinin kullanımı, zeytin tedariki ve yöneticilik faaliyetlerinden oluşur.

130 Bir pirina tesisinde nitelik gerektirmeyen işler pirinaların taşınması ve makinelere dökülmesi, temizlik ve mutfak işlerinden oluşurken, nitelik gerektiren işler muhasebe, pirina tedariki, yöneticilik faaliyetleri olarak sıralanmaktadır.

131 Bir konaklama tesisinde oda servisi, temizlik, belboy ve garsonluk niteliksiz işleri, aşçıbaşı, müşteri ilişkileri ve yöneticilik faaliyetleri de nitelikli işleri meydana getirir.

132 "Yerel Ekonomi İçin Dönüşüm Fırsatı: Milas'ta Zeytincilik" başlıklı raporda (CAN Europe, İklim İçin 350 Derneği ve Milas Kent Konseyi, 2022) yer alan veriler temel alınarak hazırlanmıştır.

Kurulacak her yeni üretim tesisinin yöre halkının istihdamına ve gelirlerine doğrudan etkilerini şöyle özetlenebilir:

- Yeni istihdam olanaklarının yaratılması,
- Çalışanlarla birlikte zeytinyağı üreticilerinin ve zeytin çiftçilerinin gelirlerinin artması,
- Zeytinyağı üretimi ve toplanan, temin edilen zeytinlerle beraber zeytin toplama ve zeytin ağacı bakımı gibi alanlarda yeni işler ve gelir kaynakları ortaya çıkması,

Zeytincilik ile ilgili yeni işletmelerin açılmasının etkisi sadece bu işletmelerde yeni işlerin oluşması ve çalışanların gelir elde etmeleri ile sınırlı kalmıyor. Yöre halkının yeni işlerinde elde ettikleri geliri harcaması sonucunda bölge genelindeki toplam harcamaya düzeyini de artırıyor. Çarpın etkisiyle bölge ekonomisinde harcanan gelirlerin üzerinde bir miktar genişleme yaşanıyor. Milas'ta açılacak zeytincilik ile ilgili her tesisin bölge ekonomisine sağladığı toplam gelirin yaklaşık 2,285 katı girdi sağlayacağı hesap ediliyor. Örneğin 2021 verilerine göre, 7 çalışanlı bir zeytinyağı üretim tesisinde yıllık toplam gelirler/harcamalar 391.821,60 TL iken yerel ekonomiye katkısı çarpın etkisiyle 895.592,23 TL'ye ulaşıyor.

Milas'ta yeni zeytincilik tesisi potansiyeli ve istihdama olası etkisi¹³³:

Milas'ta zeytin verimliliğinin mevcut düzeyinde bir değişiklik olmaması durumunda bile yeni tesisler kurarak yeni işler yaratmak mümkün. Yapılan hesaplamalara göre, Milas'ta üretilen ve işlenmeden bölge dışına satılan 20 bin ton zeytinin bölgede değerlendirilmesi hâlinde yıllık ortalama kapasitesi 100 ton olan 50 adet zeytin işleme tesisi ve yıllık ortalama üretimi 200 ton olan 15 adet zeytinyağı üretim tesisi kurulabilecek.¹³⁴ Zeytin ve zeytinyağı dışında zeytine bağlı ürün ve hizmetlere yatırım ya-

pılması da istihdam sağlanmasına yol açacak.

Milas'ta yıllık toplam 44-60 bin ton civarında pirina üretildiği ve mevcut 3 tesisin toplam 30 bin ton işleme kapasitesine sahip olduğu göz önüne alındığında, bölgede yıllık 10 bin ton üretim kapasiteli 3 adet tesisin kurulması olasılıklar arasında. Daha yüksek miktarda iş gücü kullanılan sabun-şampuan üretiminin yaygınlaştırılması istihdam, gelir, harcamalar ve vergi gelirleri bakımından bölge ekonomisine doğrudan katkıda bulunacak. Milas'ta üretilen zeytinyağından 500 tonluk bölümün sabun-şampuan üretiminde değerlendirilmesiyle toplam 100 ton zeytinyağı girdisi kullanılan toplam 5 sabun-şampuan üretim tesisi kurulabilir. Yörede gelişme potansiyeli bulunan zeytin ve zeytinyağı temelli agroturizmle bağlı olarak her biri 20 odalı 2 konaklama tesisinin yapılması olasılıklar arasında bulunuyor.

Kurulması olasılık dahilinde olan toplam 75 yeni üretim ve hizmet tesisi Milas ve çevresinde toplam 755 yeni işin yaratılması potansiyelini taşıyor. Yeni kurulacak 15 zeytinyağı tesisinde toplam 105, 50 zeytin işleme tesisinde toplam 500, 5 sabun-şampuan üretim tesisinde toplam 80, 3 pirina tesisinde toplam 30, 2 konaklama tesisinde 40 toplam kişiye iş imkânı sağlanabilecek.

Çarpın etkisi sayesinde yeni tesislerin bölge ekonomisine buralarda çalışacak olanların kazandığı toplam gelirin ötesinde bir katkı sağlaması söz konusu. 2021 verilerine göre, yeni işlerde çalışanların 6 aylık toplam gelirlerinin/harcamalarının 17,75 milyon TL, yıllık toplam gelirlerinin/harcamalarının 35,5 milyon TL civarında olması muhtemel. Çarpın etkisi hesaba katıldığında, bölgedeki gelir artışının yaklaşık olarak 6 aylık için toplam 40,6 milyon TL, yıllık olarak toplam 81,2 milyon TL olacağı hesaplanmaktadır.

133 Gökovalı, Ü. ve M. Terzioğlu (2022). A.g.y.

134 Hesaplama 20 ton işlenmeden bölge dışına satılan zeytinin 5 bin tonluk kısmının zeytin işleme, 15 bin tonluk kısmının zeytinyağı üretiminde kullanılması varsayımına dayanılarak yapılmıştır.

Tesis türü	Tesis sayısı	Çalışan sayısı	6 aylık toplam	Çarpan etkisi	12 aylık toplam	Çarpan etkisi
Zeytinyağı	15	105	2.938.662,00	6.716.941,72	5.877.324,00	13.433.883,43
Zeytin işleme	50	500	11.588.850,00	26.488.800,00	23.177.700,00	52.977.600,00
Sabun ve şampuan	5	80	1.712.547,00	3.914.393,14	3.425.094,00	7.828.786,29
Pirina	3	30	731.732,40	1.672.008,53	1.463.464,80	3.344.017,07
Butik otel	2	40	786.483,60	1.797.115,03	1.572.967,20	3.594.230,06
Toplam	75	755	17.758.275,00	40.589.258,43	35.516.550,00	81.178.516,85

Tablo 3: Bölgenin zeytin varlığı doğrultusunda kurulması mümkün olan tesislerin istihdam sayıları, istihdam edilen iş gücü tarafından yapılan harcamalar ve çarpan etkisi

Yapılan hesaplamalara göre, bölgede kömür işletmelerine verilen bir yıllık teşvik miktarının zeytin ile ilgili tesislerin kurulmasına harcanması durumunda kömür madenlerinde istihdam edilen bölge halkının çoğunluğuna yeni, temiz, iklim dostu ve insan onuruna yakışır işler yaratılması mümkün. Buna göre, toplam 685 kişiye iş imkânı sağlayacak 70 yeni zeytin işleme, zeytinyağı ve sabun-şampuan yapımı tesisinin kurulması için gereken toplam yatırım -2021 yılı verilerine göre- 240 milyon TL civarında bulunuyor. Milas'ta yer alan Yeniköy ve Kemerköy termik santrallerine 2021 yılında sadece kapasite mekanizması kapsamında yıllık 260 milyon TL destek verildi. Bu da bölgedeki termik santrallere verilen bir yıllık desteğin daha altında bir miktar yatırımın sadece tek bir alternatif sektörde

yapılması karşılığında kömür madenlerindeki toplam 800 kişilik işin yerine yenilerinin yaratılabileceğini gösteriyor.

Öte yandan, işlenmeden bölge dışına gönderilen yıllık 20 bin ton zeytin üretiminin bölgede değerlendirilmesi kısa vadede yeni tesislerin açılmasına yol açmayabilir. Zira bölgedeki zeytinyağı üretim tesisleri âtil kapasite ile çalıştığı tespit edilmiş durumda. Bu nedenle bölgede değerlendirilecek yıllık 20 bin ton zeytin öncelikle mevcut üretim tesislerinde kullanılabilir ve yeni tesislerin açılmasının uzun vadede gerçekleşmesi beklenebilir. Ancak, mevcut tesislerin tam kapasite ile ya da kapasite artırarak üretim yapmasının da istihdamı artırıcı etkisinin olacağı da göz ardı edilmemelidir.

Selen Çatalyürekli, 2021, Muğla

Zeytinciliğin kadın istihdamını artırıcı etkisi

Kadınlar iklim değişikliğinden en olumsuz yönde etkilenen toplumsal grupların başında geliyor. Özellikle kırsal alanlarda yaşayan kadınlar var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine bağlı olarak iklim değişikliğinin yıkıcı sosyal ve ekonomik etkilerine daha çok maruz kalıyor, uğradıkları kayıp ve hasarları gideremiyor.¹³⁵ Aynı zamanda kadınlar kömür madenlerinin ve termik santrallerin yarattığı sosyal, ekonomik ve ekolojik hasarların sonuçlarından da erkeklere göre daha olumsuz etkileniyor. Mülkiyet haklarından mahrum olmaları, karar alma mekanizmalarına katılmamaları kadınların kömür madenciliği ile ilgili olumsuz gelişmelerde veya uğradıkları kayıp-zararların giderilmesinde söz sahibi olmamalarına neden oluyor. Kömür madenciliğinin yol açtığı yerinden edilmeler sonucunda da kadınlar; yoksulluk, şiddete uğrama, depresyon gibi sosyal, ekonomik ve sağlıkla ilgili bir dizi sorunla daha sık ve yoğun biçimde karşılaşılıyor.¹³⁶ Milas'ta yoğunlukla tarım faaliyetlerinde bulunan kadınlar, üretimde aldıkları roller sayesinde hane içinde söz sahibi olabiliyor. Ancak kömür madenlerinin genişlemesi nedeniyle arazilerinin ellerinden alınması kadınların tarımsal üretimdeki

faaliyetlerini devam ettirememelerine neden oluyor ve sonucunda erkeklere daha çok bağımlı hâle geliyorlar. Yerinden edilmeler sonucunda çok sayıda Milaslı kadının ekonomik zorlukların yanı sıra fiziksel ve ruhsal sağlık sorunu yaşadığı kaydediliyor.¹³⁷

Bu nedenlerle bir adil geçiş programında toplumsal cinsiyet eşitliği önem verilmesi gereken konuların başında geliyor. Kömür madenciliği, iklim değişikliği gibi nedenlerle toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine bağlı sosyal ve ekonomik adaletsizlikleri yeniden üretmemek için kadınların istihdamdaki oranını artırmak, kadınların temiz ve insan onuruna yakışır işlere erişimini artırmak önemli adımlardan bir tanesi. Milas'ta kurulması öngörülen yeni zeytin ve zeytine bağlı üretim tesisleri bölgede kadın istihdamının artmasına katkı sağlama potansiyelini taşıyor. Genel olarak bakıldığında söz konusu tipteki işletmelerde kadınların istihdama katılım oranı genel ortalamasının üzerinde seyrediyor. Örneğin, zeytin işleme tesislerinde çalışanların yarısı kadın iken, sabun-şampuan ve turizm konaklama tesislerinde bu oran üçte ikiye çıkıyor. Bu verilere dayanarak kurulması öngörülen tesisler sayesinde bölgede daha çok sayıda kadının istihdamının sağlanmasının imkânını yaratıyor.¹³⁸

135 Gioli, G. ve A. Milan (2018). Gender, migration and (global) environmental change. (Der. R. McLeman ve F. Gemenne) Routledge Handbook of Environmental Displacement and Migration (s. 135-150) içinde. Routledge.

136 Uncu, B. A. (2022). A.g.y.

137 Uncu, B. A. (2022). A.g.y.

138 CAN Europe, İklim İçin 350 Derneği ve Milas Kent Konseyi (2022, Nisan). A.g.y.

Milas'ta zeytinciliğin geliştirilmesi için yapılması gerekenler:

Zeytincilik, Milas ve çevresinde kömürden adil biçimde çıkabilmek için önemli bir imkân sunuyor. Gerek coğrafi ve iklim şartları, gerek zeytin ağaçlarının varlığı, gerekse yöre halkının olumlu yaklaşımı ve zeytinin toplumsal yaşamdaki merkezi konumu göz önüne alındığında zeytincilik, bölge ekonomisi için en önemli alternatif gelir ve istihdam kaynaklarından biri. Bu potansiyelin kullanılabilmesi zeytin, zeytinyağı ve zeytine bağlı ürünlerin üretiminden satışına kadar tedarik zincirinin tüm aşamalarını kapsayacak bir dizi uygulama, düzenleme ve örgütlenmenin hayata geçirilmesi ile mümkün olacak. Bölgede zeytinciliğin geliştirilmesi için atılması gereken adımlar şöyle özetlenebilir¹³⁹:

Yeni zeytin, zeytinyağı ve zeytin temelli ürün ve hizmet işletmelerinin kurulması: Yukarıda ele alındığı üzere Milas'ta üretilen ancak işlenmeden bölge dışına satılan yıllık yaklaşık 20 bin ton zeytinin bölgedeki imalat sanayinde değerlendirilmesi, toplam 685 kişinin istihdam edilmesi potansiyelini taşıyan 70 yeni zeytine dayalı tesisin kurulmasına imkân tanıyacak. Kurulması olası 3 pirina işleme tesisi ve 2 konaklama tesisine 70 kişiye daha yeni iş yaratılabilecek.

Zeytin verimliliğinin artırılması: Bölgede hem genel verimliliği artırmak hem de var ve yok yılları arasındaki üretim miktarı farkının en aza indirilebilmesinin etkin yollarından biri zeytin ağaçlarının bakımının uygun biçimde yapılması. Her ne kadar genel anlamda zeytincilik konusunda bilgi sahibi olsalar da Milaslı üreticilerin ağaç bakımı konusunda diğer bölgelerdeki üreticilere göre daha az eğitilmiş olduğu gözlemleniyor. Bu nedenle Milaslı üreticilere ağaç bakımı üzerine eğitimlerin verilmesi önemli. Bu çerçevede verilecek eğitim programlarının kalıcı, düzenli, ve koordineli biçimde gerçekleşmesi için bölgede yer alan eğitim ve araştırma kurumlarıyla ortak çalışmalar yürütülmeli. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Zeytincilik Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin aktif bir hâle getirilerek eğitim veren

ve üreticilerle sürekli iş birliği içerisinde olacak biçimde dönüştürülmesi, zeytinciliğin geliştirilmesi için ihtiyaç duyulan kurumsal düzenlemelerden bir tanesi. Aynı zamanda uygun ağaç budama tekniklerinin belirlenmesi ve uygulanması, yaşlı ağaçların kademeli olarak gençleştirilmesi, zeytin ağaçlarının makinali hasada uygun hâle getirilmesi de Milas'ta zeytin veriminin artırılması için gerekli adımlar arasında yer alıyor.

Âtıl durumdaki zeytinlik alanların değerlendirilmesi: Bölgede, belediyeye ait ancak mevcut durumda kullanılmayan yaklaşık 750 bin metrekare büyüklüğünde zeytinlik bulunuyor. Âtıl durumdaki bu zeytinliğin yöre halkına satışı veya kiralanması yoluyla üretime açılması bölgedeki zeytin hasadının artışına, yöre halkının da daha fazla gelir ve iş imkânına sahip olmasına katkı yapacak.

Karasu sorununun çözülmesi: Üretimde ortaya çıkan karasuyun çevreye olan olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için uygun tesislerin kurulması gerekiyor. Bunun için mevcut 3 faz çalışan tesislerin 2 faza dönüştürülerek oluşan sulu pirinanın işlenmesine yönelik bir pirina entegre tesisi kurulması ya da tesislerin 3 faz çalışmaya devam ederek meydana gelen pirinanın entegre tesisinde işlenip, oluşan karasuyunu buharlaştırma havuzlarında buharlaştırma yöntemleri izlenebilir. Bunların dışında karasu, kurulacak arıtma tesisinde arıtılabilir ve sıvı/katı gübre gibi farklı ürünlere dönüştürülebilir. Pirina tesisinin -uluslararası ticaret için talep edilecek çevre belge ve kriterlerini dikkate alarak- kurulması planlanan organize sanayi bölgesi (OSB) içine dahil edilmesi zeytinin ekonomik katkılarını arttırabilir.

AB Cİ tescilli zeytinyağı üretimine ağırlık verilmesi: AB Cİ tescil belgesine uygun üretim, zeytinyağının marka değerini yükseltip satış fiyatlarının artmasını sağlıyor. AB Cİ tescilli üretimin payının artırılması ve satış fiyatının dünyadaki muadil ürünlerin fiyatına yaklaşması sayesinde bölge ekonomisine daha fazla girdi sağlamak mümkün. Örneğin, AB Cİ tescil belgeli üretimin payının İtalya-Toskana'daki gibi

Mevcut Cİ tescilli zeytinyağı üretimi	100 ton	Hedeflenen Cİ tescilli zeytinyağı üretimi	800 ton
Mevcut ortalama fiyat (litre)	45 TL	Hedeflenen ortalama fiyat (litre)	75 TL
Mevcut gelir	4,5 milyon TL	Hedeflenen gelir	60 milyon TL

Tablo 4: Milas'ta Cİ tescilli zeytinyağı üretimi, fiyatı ve yaratılan gelirin mevcut durumu ve uluslararası düzeye yükselmesiyle ortaya çıkabilecek durum

%4'e çıkması ile toplam üretim miktarının 800 tona çıkacağı hesaplanıyor. Satış fiyatının da İtalya-Toskana zeytinyağının fiyatına yakın seviyelere gelmesi durumunda Milas'ın AB Cİ tescilli zeytinyağının ürettiği değer mevcut 10 katından fazlasına çıkacağı öngörülüyor. Bunun için zeytin toplama, taşıma ve zeytin toplama-sıkma sürelerine dair Cİ tescilli kural ve standartların uygulanması, üretilen zeytinyağının kalitesini koruyabilmesi için azot korumalı paslanmaz çelik tank depolanmasının desteklenmesi ve yaygınlaştırılması, uygun marka değeri, güvenilirlik ve reklam-pazarlama stratejilerinin oluşturularak uygulamaya konulması gibi adımların atılması gerekiyor.

Üreticilerin iş birliği: Milas ve çevresindeki ulusal ve uluslararası ödül almış zeytinyağı üreticilerinin/markalarının kümelenme modeliyle bir araya gelecek tanıtıma yönelik iş birliği yapması ve ortak hareket etmesi, Türkiye-Milas'ın İtalya-Toskana örneğinde olduğu gibi önde gelen zeytinyağı bölgelerinden biri olduğuna dair bilinirliğin/algının oluşmasına katkı yapacaktır.

Farklı dış pazarların hedeflenmesi: AB, Türkiye genelinde ambalajlı ve markalı zeytinyağı ihracatının ana pazarı konumunda. Ancak AB'nin Türkiye'ye yönelik olarak belirli bir kotanın aşılması hâlinde uyguladığı yüksek gümrük vergileri gibi yaptırımlar nedeniyle zeytinyağı ihracatının katma değeri düşük kalıyor. Bu nedenle, AB'nin yanı sıra zeytinyağı talebinin giderek yükseldiği Asya, Ortadoğu ve Kuzey Amerika ülkelerinin yanı sıra Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Japonya ve Türk Cumhuriyetleri fırsat vaat eden pazarlar olarak görüp, bu pazarların

da hedeflenmesi, yaratılacak ekonomik değer artırılması bakımından önemli.

Zeytinyağı denetim mekanizma ve süreçlerinin geliştirilmesi: Milas zeytinyağının ününün, imajının ve marka değerinin korunması için adımlar atılmalı. Bunların başında bazı üreticilerin ürettikleri yağın içeriğini değiştirmesinin ve farklı ürünlerle karıştırmasının önüne geçilmesi geliyor. Bu da depolanmadan şişelenmeye kadar tüm üretim ve tedarik aşamalarında bir denetim mekanizmasının uygulanması ile mümkün. Zeytinyağı numunelerinin düzenli analizinin yanı sıra natürel sızma zeytinyağı üretimi yapan tüm firmaların ürünlerinin tadım panelinden geçtiğini belirten ibareyi kullanmaları ve böylelikle duyusal analiz şartnamesini yerine getirdiklerini belirtmeleri gerekiyor. Ayrıca Ulusal Zeytin ve Zeytinyağı Konseyi'nin (UZZK) ulusal ve uluslararası zeytinyağı standartlarına uyulmasını zorunlu tutmak için oluşturduğu iç denetim sistemine dahil olan firmaların sayısının artırılması da Milas zeytinyağının marka değerine ve güvenilirliğine katkı yapabilir.

Zeytin ve zeytinyağı turizminin geliştirilmesi: Zeytin hasadından satışına kadar tedarik zincirini tüm aşamalarında zeytin ve zeytinyağına dayalı turizm faaliyetlerinin düzenlenmesi bölge ekonomisine katkı yapacak ve istihdam yaratacak önemli bir fırsat. Zeytine bağlı agroturizm faaliyetleri; zeytin bahçeleri ve zeytinyağı üretim tesisleri turları ile, zeytin hasadını ve zeytinyağı yapım sürecini deneyimleme programlarının düzenlenmesi, zeytin ve zeytinyağı tadımı, zeytinyağlı yemek yapımı ve sabun yapımı kurslarının açılması, zeytin ve zeytinyağı müzelerinin

139 Gökovalı, Ü. ve M. Terzioğlu (2022). A.g.y, s.63.

Selen Çatalyürekli, 2021, Muğla

açılması olarak sıralanıyor. Bu faaliyetlerinin Milas'ta ve yakınlarındaki turizm faaliyetleri ile bütünlük düşünülmesi ve planlanması, orta ve uzun vadede konaklama, dinlenme, spor, yeme-içme gibi alanları kapsayan yeni tesislerin oluşturulmasına yol açacaktır. Bunlara bağlı olarak ulaşım gibi yan faaliyetlerin artması da bölge ekonomisinin canlanmasına katkı yapacaktır.

Sektörler ve politikalar arası bütünlük, kapsayıcı ve katılımcı yaklaşım: Zeytin ve zeytinyağı üretimi alanındaki yatırım ve uygulamaların Milas'taki diğer sektörlerle birbirini tamamlayan ve destekleyen biçimde tasarlanması ve örgütlenmesi, elde edilecek ekonomik faydaların artmasına katkı sağlayacaktır. Örnek olarak Milas'ta tüm sanayi dallarını kapsayan bir organize sanayi bölgesinin (OSB) oluşturulması plan aşamasında bulunuyor. Paketleme/etiketleme tesislerinin, zeytinyağı ile ilgili bir yan sektör olan sabun üretme tesislerinin ve zeytincilik ile ilgili diğer yan sektör tesislerinin kurulacak OSB'nin içinde yer alması farklı alanların arasında geçiş ve ortaklaşa çalışmaların önünü açabilir. Ayrıca bölgedeki zeytincilik ve diğer ekonomik sektörleri ilgilendiren farklı ölçeklerdeki plan ve politikaların birbirini tamamlaması, farklı alanlardaki proje, uygulama ve politikaların bütün-

leşik biçimde ele alınması, zeytinciliğin belirli bir plan ve strateji çerçevesinde geliştirilebilmesi için büyük bir öneme sahip. Böylesine bir bütünlük yaklaşım için merkezi hükümet, belediye, üniversiteler, kalkınma ajansları, STK'lar, sendikalar, özel sektör gibi farklı paydaşların bir arada hareket etmesi gerekiyor. Oluşturulacak plana ve uygulamaya yönelik karar alma mekanizmalarının merkezinde ise yöre halkının olması, enerji geçişinin iklim adaleti ilkelerine uygun olarak katılımcı ve kapsayıcı biçimde gerçekleşmesini sağlayacaktır.

Üretici birlikleri ve kooperatiflerin oluşturulması, güçlendirilmesi: Genel olarak Milas'ta zeytinciliğin gelişebilmesinin en önemli unsurlarından biri uygun örgütlenme yapılarının oluşturulması. Var olan yapıların güçlendirilmesinin yanı sıra dünyadaki örneklerle benzer katılımcı ve kapsayıcı biçimde örgütlenmiş üretici birliklerine ve kooperatiflere ihtiyaç bulunuyor. Üretici örgütlenmelerinin üreticilerin haklarını korumak, üretimden denetime tedarik zincirinin çeşitli aşamalarındaki faaliyetleri düzenlemek ve koordine etmek, farklı paydaşlarla iş birlikleri ve ortak çalışmalar yürütmek ve ürün pazarlama stratejileri geliştirmek gibi üstleneceği temel roller sayesinde, üreticilerin işleri ve gelirleri artırılabilir ve güvence altına alınabilir.

ARICILIK

Muğla Türkiye'nin en önemli arıcılık bölgelerinden bir tanesi. Dünya genelinde toplam bal üretiminin %1,31'i, Türkiye'nin toplam bal üretiminin % 22,17'si Muğla'daki arıcılar tarafından sağlanıyor. Türkiye'nin toplam bal üretiminin oldukça önemli bir payına sahip olması dışında ağırlıklı olarak çam balı üretiminin yapılması, Muğla'yı ayrıcalıklı bir arıcılık bölgesi yapıyor. Çam balı dünyada sadece Türkiye ve Yunanistan'da üretiliyor. Küresel ölçekte toplam çam balı üretiminin %92'si Türkiye'de gerçekleşiyor ve Türkiye'deki çam balı üretiminin de yaklaşık %75-80'i Muğla'da yapılıyor.¹⁴⁰ Milas, Muğla sınırları içerisinde yer alan en önemli arıcılık merkezlerinden biri. Muğla'nın diğer ilçeleri ile karşılaştırıldığında, en çok sayıda kayıtlı arıcı Milas'ta bulunuyor. 2022 yılı verilerine göre, Milas'ta toplam 1450 kayıtlı arıcı var. Milas, Muğla genelindeki toplam bal üretiminin %18'ini gerçekleştiriyor ve Muğla'nın en yüksek paya sahip ilçesi.¹⁴¹ Arıcılık ve arılar yöredeki biyoçeşitliliğin ve ekolojik dengenin korunmasında kritik bir rol üstleniyor. Ayrıca arıcılık, yörenin ana geçim ve istihdam kaynaklarından biri olması nedeniyle de sosyoekonomik açıdan önem taşıyor. Arıcılık Milaslıların yüzyıllardır sürdürdüğü geleneksel bir faaliyet. Etrafında şekillenen ilişkiler arıcılığı Milas'ın kültürel hayatının içine işlemiş durumda. Tüm

bunlar arıcılığın Milas'ta yaşamın birçok yönden vazgeçilmez bir parçası olduğunu gösteriyor.

Muğla'nın diğer yerlerinde olduğu gibi Milas'ta da değerli bir arıcılık ürünü olan ve yerel floranın kullanımını ve farklı fauna türlerinin rol aldığı çam balı üretim süreci şöyle işliyor: "Basra böceği" ya da "çam pamuklu koşnili" olarak bilinen ağırlıklı olarak kızılçam, daha az oranda da Halep ve fıstık çamlarında yaşayan böcek türü (*Marchalina hellenica*), protein ihtiyacını gidermek amacıyla ağaçlardan emdiği yüksek miktardaki özsuyunun şeker ve minerallerden oluşan kısmını yan ürün olarak çıkarıyor. "Balçığı" olarak da adlandırılan salgı, bir nevi çam balının ham maddesini oluşturuyor. Arılar bu salgıyı emiyor, fermente ederek bala dönüştürüyor ve depoluyor. Aslında kendileri için ürettikleri ve depoladıkları çam balı da kovanlardan üreticiler tarafından toplanıyor. Çam balı üretimi Temmuz ayında başlıyor, yoğunluklu olarak Ağustos ayının ikinci yarısından Ekim ortasına kadar gerçekleşiyor. Yerli floradan (kızılçam) yararlanamadıkları dönemlerde Milaslı arıcılar geleneksel olarak "taşımali/gezginci" arıcılık yapıyor. Mart-Nisan aylarında Milas dışındaki bölgelere -ağırlıklı olarak İç Ege ve İç Anadolu kovanlarını taşıyan Milaslı arıcılar bu bölgelerdeki çiçekli bitkilerden faydalanarak bal üretimi yapıyor. Muğla genelinde olduğu gibi Milas'ta da arıcılık aile

140 Beştoy, Ş. (2021). Agroekolojik Arıcılık. (Der. T. Özkaya, M. Y. Yıldız, F. Özden ve U. Kocagöz) Agroekoloji: Başka Bir Tarım Mümkün içinde, Metis.
141 GEKA (2018, Temmuz). Muğla Tarım ve Hayvancılık Sektör Yatırım Raporu. (Haz. M. Y. Kartal) Muğla Yatırım Destek Ofisi.
https://geka.gov.tr/uploads/pages_v/mugla-tarim-ve-hayvancilik-sektor-yatirim-raporu.pdf (Son erişim: 24 Nisan 2023).

işletmesi olarak yürütülüyor. Arıcılıkla uğraşan hanelerdeki bireyler üretim süreçlerine dâhil oluyor. Arıcılığa dair bilgi ve deneyimler de genellikle aile içerisinde aktarımlar yoluyla gerçekleşiyor.

Arıcılık, kömürden çıkışla beraber kömür madenlerinde ve termik santrallerde kaybolacak işlerin yerine yeni ve temiz işlerin yaratılabileceği sektörlerin arasında yer alıyor. Yapılan saha görüşmelerinde yöre halkının genelde arıcılık hakkında oldukça olumlu görüşlere sahip olduğu gözlemleniyor. Arıcılık ana geçimlik faaliyeti olarak yürütülmediği durumlarda bile haneler için ek bir gelir kaynağı olarak değerli bulunuyor. Yöredeki gençler de arıcılık ile giderek daha az uğraşsa da arıcılığı gelir getiren bir faaliyet olarak görüyorlar. Bununla birlikte gençlerin arıcılık hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı da görülüyor.¹⁴²

"Şu anda balın çok iyi olduğunu duydum. Şu anda bir teneke bala bir milyar almış amca. Olur mu olur, ama ben arıcılıkla ilgili pek bir şey bilmiyorum." (KA02, Erkek, 32, Kömürle İlişkisiz)

142 CAN-E ve İklim İçin 350 Demeği (2021, Aralık). A.g.y., s. 50.

Milas'ta arıcılığın sorunları:

Öte yandan, yerel ekonomi ve sosyal yaşam için önemine, adil geçiş için istihdam ve yeni işler bakımından barındırdığı potansiyele rağmen Milas'ta arıcılık iç içe geçmiş ve çok katmanlı birçok sorunla karşı karşıya. Yörede, çam balı üretimi ve verimliliği düşerken üreticiler geçimlerini arıcılıktan sağlayamaz hâle geliyor. Yöre halkı, eskiden yörede 20-30 kamyonu dolduracak kadar arı kovana varken son senelerde bu rakamın ve verimliliğin hızla düştüğünden şikâyet ediyor. Gençlerin arıcılığa olan ilgisi kaybolurken, kömür sektöründeki işlerinden çıkması olası işçiler için de mevcut durumda arıcılık alternatif olmaktan uzaklaşıyor. Arıcılığın yeni ve temiz işler sunabilmesi, yeniden cazip bir ekonomik faaliyet hâline gelebilmesi için üstesinden gelinmesi gereken sorunlar şöyle sıralanıyor:

Milas'ta arıcılığın karşı karşıya olduğu risklerin başında iklim krizinin etkileri geliyor. Dünya genelinde arıcılık, iklim değişikliğine bağlı gelişen olaylardan doğrudan etkileniyor. Milas'ta da iklim krizinin yıkıcı

etkileri yerel şartlarla birleşerek arıcılık ve arıları çok büyük risklerle karşı karşıya bırakıyor. Bu risklerin olumsuz sonuçları şimdiden gözlemleniyor. İlk olarak, çam balı üretiminin temel unsuru olan çam pamuklu koşnili, iklim değişikliğine bağlı olarak artan sıcaklıklar nedeniyle yörenin dışına, kuzeye doğru çekiliyor. Bu da arıcılıkta verim kaybına neden oluyor.¹⁴³ İklim değişikliğinin arıcılığa yönelik tehdit oluşturan sonuçlarından biri de kontrol dışı yangınların sayısının ve kapsamının giderek artıyor oluşu. 2021'de Muğla'nın farklı bölgelerinde yaşanan kontrol edilemeyen yangınlardan Milas'taki arıcılık faaliyetleri Köyceğiz ve Marmaris'e göre daha az etkilendi. Ancak iklim değişikliğinin bugüne kadar yarattığı ve iklim değişikliği durdurulmadığı takdirde sayısı, sıklığı ve kapsamı hızla artacak yangınlar, Milas'ta çam balı üretiminin yapıldığı ormanlar için giderek büyüyen bir risk. Aynı zamanda, iklim değişikliğiyle birlikte artan kuraklığın arıcılığın üzerindeki olumsuz etkileri de yörede arıcılık yapanlar tarafından vurgulanıyor. Mevsimlerin kurak geçmesinin etkisiyle yeterince çiğ oluşmamasının arıların

143 Şamil Tuncay Beştoy ile mülakat, 28.Mart.2023.

144 CAN-E ve İklim İçin 350 Demeği (2021, Aralık). A.g.y., s. 50.

yeterli miktarda bal yapmamasını ya da yapılan balın yeterince şekerli olmamasına neden olduğunun altı çiziliyor.¹⁴⁴

"Arıcılık var, yeterince var, ama yangın falan olunca, zaten yağmurlar yağmıyor, arıcılık da bitti. Hiçbir sene şeker vermedi. Arsalar da yangına gitti. Yangın dolayısıyla arıcılık işi çok zor." (BE02, Erkek, 60, Kömürle İlişkisiz)

Kömür kaynaklı zehirli gaz emisyonları arıcılığa büyük bir tehdit oluşturuyor. Kömür madenleri ve termik santrallerden atmosfere karışan SO₂, NO_x ve CO₂ gibi gazlar kızılcım yapraklarında sülfürik asit ve nitrik asit oluşumuna neden oluyor. Bu duruma bağlı olarak ağaçlardaki klorofilli hücreler tahrip oluyor, karbonhidrat sentezi yeterince yapılamıyor ve çam pamuklu koşninin beslenmesi için yeterli miktar ve yoğunlukta şekerli su oluşmuyor. Kısaca çam balı üretimi için gerekli balsıra, yeterli düzeyde oluşmuyor ve dolayısıyla verim düşüyor. Ayrıca havadaki yüksek miktardaki SO₂ ve NO_x, çam pamuklu

Selen Çatalyürekli, 2021, Muğla

koşnilinin ve bal arılarının solunum yollarını etkileyerek ölümlerine yol açabiliyor.¹⁴⁵ Kömürün arıcılık üzerindeki olumsuz etkileri yöre halkı tarafından da sıklıkla dile getiriliyor.

"Bu çamlardan bal alınıyor. Çam balı. Kilosu 100 lira ama olmuyor işte. Kömür kesti bunları. Öteki mahalleyi zaten aldı bitirdi. Şimdi de bizim burayı almaya çalışıyor. Biz vermek istemiyoruz." (İK11, Kadın, 58, Kömürle İlişkisiz)

Milas'ta arıcılığın varlığını tehdit eden bir başka etken de arıcıların "yaşlanıyor" oluşu. Bu "yaşlanma" iki türlü gerçekleşiyor. Demografik olarak Milas'ta arıcılık yapanların çoğunluğu eskiden beri bu faaliyeti yürütmekte olan yaşlı nüfustan oluşuyor. Gençler ise arıcılığı mevcut durumda -başta yeterli gelir getirmemesi nedeniyle- tercih etmiyor. Arıcılığın yaşlanması aynı zamanda kullanılan yöntemlerin yenilenmemesi, değişmekte olan koşullara uyumlu hâle gelememesi anlamına da geliyor. Zira, iklim değişikliğinin yarattığı etkiler karşısında alışılmış, geleneksel yöntemlerin terk edilmemesi ve yenilenmemesi arıcılığın dirençli hâle gelmesinin

önüne geçiyor. Örneğin iklim değişikliği ile artan sıcaklıklar, düzensizleşen yağmurlar ve değişen mevsim döngüsü karşısında öteden beri uygulanan arıcılık takviminden vazgeçilmiyor. Üretimde verimliliğin düşmesi sonucunda aynı ürün miktarını sağlayabilmek amacıyla kovan sayısının artırılması ya da ürünlere şeker katılması Milaslı arıcılar tarafından sıklıkla kullanılan yöntemler oluyor. Ancak, bal üretimine yapılan bu müdahaleler beklenen aksine ürün kalitesinin düşmesi, verimliliğin daha da azalması gibi sonuçlar doğuruyor.¹⁴⁶

Son olarak üretimden tüketime uzanan mevcut tedarik zinciriyle ilgili sorunlar da Milas'taki arıcılık faaliyetlerini olumsuz yönde etkiliyor. Milaslı arıcılar, ürünlerini çok büyük bir oranda toptancılara satıyor. Bu durum Muğla geneli için de geçerli. Muğla'da üreticilerin beşte dördünün ürünlerini perakendecilik yerine doğrudan toptancılara sattığı kaydediliyor.¹⁴⁷ Milas'ta 1977'de kurulan S.S. Pınar ve Çevresi Tarımsal Kalkınma Kooperatifi (PİNKO) gibi bal üretim kooperatifleri bulunuyor. Ancak bu kooperatifler de kendilerinin pazarlaması yerine, balı doğrudan toptancılara satıyor. Sonuçta, ürün-

lerin toptancılar tarafından piyasa değerinin oldukça altında düşük ederler karşılığında satın alınması üreticilerin gelir kaybı ile sonuçlanıyor. Ayrıca, toptancılar tarafından alınan ürünlerin uygun olmayan şartlarda depolanması ve nakliyesi de Milas'ta üretilen balın tüketiciye ulaşana kadar kalitesini düşürüyor ve Milas balının marka değerine zarar veriyor. Bu durum, üreticilerin düşük fiyatlara alıcı bulmasına, gelir kaybı yaşamasına yol açıyor.

Arıcılığın yöre halkının geneli -ve adil geçiş bağlamında kömür sektöründe işlerini kaybedecekleri için cazip hâle gelebilmesinin en önemli koşulu arıcılıktan yeterli geçimin elde edilebilmesi. Diğer tüm sektörlerde olduğu gibi arıcılığın yerel halk tarafından yeni işler sunan alternatif bir ekonomik faaliyet alanı olarak kabulü arıcılık alanındaki işlerden yeterince kazanç elde edebilmeleri ve geçimlerini sağlayabilmelerine bağlı. Mevcut durumda gerek üretilen balın -yukarıda altı çizilen nedenlerden ötürü- düşük fiyata satılması gerek girdi fiyatlarının giderek artması nedeniyle arıcılık geçim sağlayacak bir ekonomik faaliyet olmaktan uzaklaşıyor.

Milas'ta arıcılığı geliştirmek için yapılması gerekenler

Hem iklim krizi gibi küresel hem de örgütlenme, kömüre bağlı ekolojik yıkım gibi yerel sorunlarla karşı karşıya olsa da arıcılık tekrar Milas yerel ekonomisinin önemli bir unsuru hâline gelme potansiyeline sahip. Yörede yaşayan paydaşlardan bir akademisyen, çam balının katma değer getiren bir ürün olduğuna işaret ediyor ve kömürün alternatifi olabileceğini ileri sürüyor¹⁴⁸:

"Türkiye'de şu an bir bal açığı var. Kömürden çıktığımızda arıcılık gelirsizliği ikame edebilir mi diye sorarsak bence edebilir. Çünkü bu ürünler katma değerli ürünler. Bu ürünler, üretim sürecinde planlama ve iyi bir organizasyon gerçekleştirilirse, hakikaten

piyasada karşılığı olan, rahatlıkla satılabilecek, paraya dönüştürülebilecek ürünler."

Bunun için üretimden başlayarak tedarik zincirinin tüm kademelerini kapsayan bir dizi dönüşüme ihtiyaç bulunuyor. Pazarlanabilir ve tüketilebilir ürün miktarını azamiye çıkarmayı odağı yapan endüstriyel arıcılığın ve ezberler üzerinden hareket ederken değişen şartlara uyum gösteremeyen geleneksel üretim biçimlerinin aşılması gerekiyor. Mevcut arıcılık yöntem ve pratikleri yerine "her bölgede kendi arı ırkına dayanan, yerel/bölgesel ve entegre bir arıcılık yöntemi" benimsenmeli.¹⁴⁹ Buna göre doğal yöntemleri bilimsel bulgu ve tekniklerle harmanlayan, sürdürülebilirliği ve ekolojik dengeyi korumayı esas alan, dirençliliği artırırken adaleti sağlamayı hedefleyen bir arıcılık anlayışı hayata geçirilmeli. Böylelikle, Milas'ta kömür işletmelerindeki işlerini kaybedecekleri de kapsayacak şekilde yöre halkı için yeni, ekolojik ve insanlık onuruna yakışır işler yaratılabilir. Bu yönde atılacak adımların bazıları şöyle özetlenebilir:

Bütüncül yaklaşım: Arıcılık, arıların morfolojisinden arıcılık bitkileri ve kovan yönetimine kadar çok katmanlı ve çok unsurlu bir alan. Bunun da ötesinde arıcılık hem geçim kaynağı hem de sosyal ve kültürel olarak önemi olan bir faaliyet. Bu nedenle disiplinler arası bir yaklaşımla farklı doğa ve sosyal bilim alanlarındaki ilgili çalışmaların bir araya getirilmesi, bilgi bakımından aradaki geçiş ve bağlantıların kurulması, arıcılığın sosyal ve ekonomik hayatın merkezinde önemli bir yer tutacak şekilde geliştirilmesi için gerekliliklerin başında yer alıyor.¹⁵⁰ Bununla birlikte, arıcılığın yöredeki bitkisel üretim gibi diğer alanlardaki faaliyetlerle entegre biçimde ele alınması da yerel ekonomik faaliyetlerinin gelişimi için önemli katkı sağlayacaktır.¹⁵¹

Ekolojik arıcılık anlayışı: Arıcılığın geliştirilmesine yönelik adımlar atılırken ekolojik dengenin bozul-

148 Avrupa İklim Eylem Ağı (CAN-E) ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). A.g.y.

149 Beştoy, Ş. T. (2021). A.g.y.

150 Kocagöz, U. (2021, 15 Ocak). Şamil Tuncay Beştoy ile söyleşi: Doğayla Uyumlu Arıcılık İçin Çevre ve Anı Koruma Derneği: Bütüncül Bakış, Kanaatkâr

Üretim., Bir+Bir. <https://birartibir.org/butuncul-bakis-kanaatkâr-uretim/>

151 CAN-E ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). A.g.y.

145 Kantarcı D. (2018, 18 Ekim). Güneybatı Anadolu'da Üç Termik Santralin Atmosfere Saldığı Kül+Toz İle So₂, No_x Gazları Ve Ekolojik Etkileri Üzerine

Bir Değerlendirme. 6. Uluslararası Muğla Arıcılık ve Çam Balı Kongresi Bildirisi.

146 Şamil Tuncay Beştoy ile mülakat, 28.Mart.2023.

147 Beştoy, Ş. T. (2021). A.g.y.

maması, yapılacak müdahalelerin doğada yaratacağı tahribatın önüne geçilmesi ya da en aza indirilmesi amaçlanmalı. Adil geçiş kapsamında yaratılacak işlerin ekolojik (ve karbon) ayak izinin düşük olması hedefine uygun olarak bu alandaki eylem ve girişimlerin de ekolojik arıcılık anlayışı esas alınarak yapılması gerekiyor. Buna bağlı olarak temelde arıların insanlardan korunması kadar diğer arı türlerinin bal arılarından korunmalarını, biyoçeşitliliği ve ekolojik dengeyi gözetilen yöntemlerin kullanılması doğal yaşama zarar vermeden sürdürülebilirliği sağlamak bakımından önem taşıyor.¹⁵²

İklim değişikliğine uyum sağlayacak yeni yöntemler: Kömür madenlerinin ve TES'lerin kapanmasıyla beraber kömürün arıcılık üzerindeki olumsuz etkileri sona erecek. Ancak sürmekte olan iklim değişikliğine bağlı olayların ve etkilerinin ise kısa ve orta vadede devam etmesi bekleniyor. Buna karşılık, iklim değişikliğinin etkilerine uyumu hedefleyen üretim yöntemlerinin hayata geçirilmesi ile yörede arıcılığın varlığını sürdürmesi ve adil geçiş kapsamında yeni işler yaratan bir alan hâline gelmesi sağlanabilir. Arıcılık alanında dayanıklılığı artıracak yeni üretim yöntemlerinin başında, iklim krizine bağlı mevsim döngülerindeki değişime uygun bir üretim takvimine göre hareket etmeyi de içeren esnek koloni yönetimi geliyor.

Arıcılık ürünlerinin çeşitlendirilmesi: Bal, arıcılık sektöründe üretilen ürünlerden sadece bir tanesi. Bunun dışında polen, perga, arı sütü, propolis, arı zehri, erkek arı larvası, ana arı larvası ve petek gibi katma değeri yüksek birçok farklı arıcılık ürünü bulunuyor. Muğla genelinde yapılan bir saha araştırmasının bulgularına göre, yöredeki arıcıların yalnızca dörtte birine yakın bir bölümü balın yanı sıra propolis, polen, arı sütü gibi diğer arıcılık ürünlerinin üretimini yapıyor. Muğla'daki arıcıların dörtte üçü civarındaki büyük çoğunluğunun sadece bal ürettiği olmasının temel nedenleri diğer arıcılık ürünleri hakkında bilgilerinin eksik oluşu ve bu ürünlerin pazar-

lanması konusunda çekincelerinin olması.¹⁵³

Milaslı arıcıların da neredeyse tamamı sadece bal üretiminde bulunuyor ve bal dışı ürünleri üretmiyor. Bu da katma değeri yüksek diğer arıcılık ürünlerinden elde edilebilecek kazançlardan mahrum kalmalarına yol açıyor. Yörede bal dışında farklı arıcılık ürünlerinin de üretilip pazarlanmasına yönelik atılacak adımlar, arıcılıktan elde edilen gelirlerin yükselmesine ve arıcılıktaki işlerin cazip hâle getirilmesine katkı sağlayabilir.¹⁵⁴ Yöre halkının ve sosyal ortakların da bu konuyla ilgili beklentileri, üniversitelerin ilgili bölümlerinin araştırma ve AR-GE çalışmaları yaparak bal dışı arıcılık ürünleri hakkında bilgi birikiminin artırılması yönünde.¹⁵⁵

Arıcılık eğitim programları: Arıcılığın uzun zamanlardır yaygın biçimde yapıldığı Milas'ta oldukça fazla sayıda arıcı bulunuyor. Bu da arıcılıkla geçimini sağlayan hanelerde geniş bir deneyim ve birikim olduğu anlamına geliyor. Ancak ağırlıklı olarak aile içinde nesilden nesile aktarılan arıcılığa dair bilgiler yoğunlukla gelenekselleşmiş ve ezberle dayalı konvansiyonel yöntemleri içeriyor. Bu da iklim değişikliği, ortaya çıkan yeni piyasa şartları gibi değişen durum ve koşullar karşısında arıcılık üzerine bölgede oluşan bilgi birikiminin yetersiz kalmasına yol açıyor. Bu durumun üstesinden gelebilmek için mevcut arıcıların bilgi ve becerilerinin acilen yenilenmesi gerekiyor. Diğer yandan, kömür madenleri ve termik santrallerdeki işlerini kaybedecek olanların arıcılık ile geçimlerini sağlayabilmeleri için bu alana geçiş yapmaları arıcılık üzerine bilgi ve beceri edinmelerine bağlı. Tüm bunlar Milas'ta arıcılık ile ilgili kapsamlı ve dinamik eğitimlerin verilmesi ihtiyacına işaret ediyor. Yörede, yerel düzeydeki şartları ve geleneksel bilgiyi küresel ölçekteki gelişmeler ve bilimsel modern tekniklerle harmanlayan arıcılık eğitim programlarına ihtiyaç bulunuyor. Bu eğitimlerde sürdürülebilirliği ve iklim dirençliliğini amaçlayan ekolojik üretime dayanan bilgi ve becerilerin aktarılması öncelikli hedefler arasında yer al-

malı. Teorik bilgilerin aktarımının yanı sıra bölgede kurulacak yerinde eğitim arılıklarında uygulamalı eğitimlerin verilmesi önemli. Eğitim programlarının hazırlanışında ve uygulanmasında bölgedeki Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi gibi akademik kurumlar, ekolojik ve iklimle uyumlu arıcılık yöntemleri üzerine araştırma ve çalışmalar yürüten STK'lar, belediye yönetimlerinin ilgili birimleri gibi farklı sosyal ortakların iş birliği içerisinde hareket etmelerine ihtiyaç bulunuyor.

Yeni kooperatifler ve örgütlenme: Milas'ta arıcılık alanında gelirlerin yükselmesi ve üretici haklarının korunması için yeni tip üretim örgütlenmelerine ihtiyaç bulunuyor. Katılımcılığı esas alan, tüketicilere doğrudan ulaşan, sosyal inovasyona açık, ürünlere katma değer sağlamayı hedefleyen ve aynı zamanda sosyal dayanışma, karşılıklılık pratiklerini içeren yeni tip kooperatif örgütlenmeleri vb. yapılar, üretici ve tüketici arasındaki tedarik zincirinin kademelelerini azaltıp boyunu kısaltırken, üreticinin doğrudan pazara ve tüketicilere erişimini mümkün hâle getirebilir.¹⁵⁶ Böylelikle üreticilerin hakları toptancılara ve tüccarlara karşı korunabilecek ve arıcılık üreticilerinin geçimlerini sağlayabileceği bir ekonomik faaliyet hâline gelebilecek.

Milas balının marka değerinin geliştirilmesi: Muğla çam balı, Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından 2018'de onaylanarak coğrafi işaret tescili aldı.¹⁵⁷ Bū-

yük oranda Muğla'da üretilen çam balının Türk çam balı olarak uluslararası Cİ tescili alması için Türkiye Arıcılar Birliği'nin Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ile başlattığı çalışmalar Ekim 2022'den beri sürüyor. Diğer yandan Milas, dünya genelinde çam balının üretildiği en önemli bölgelerden biri. Ancak pazarlama tekniklerinin Milas'ın çam balı için yeterince geliştirilmemiş olmasının yanı sıra üretim, depolama ve nakliye aşamalarındaki sorunlar ve yetersizlikler nedeniyle dünya genelinde tanınır bir marka değeri oluşmamış durumda. Özellikle dış pazarlardan elde edilen gelirlerin artırılması için balın üretim ve saklanması aşamalarında güçlü bir denetim sistemine ihtiyaç bulunuyor. Cİ'nin yanı sıra edinilecek diğer marka ve kalite sertifikalarının gerekliliklerinin yerine getirilmesiyle, Milas çam balının kalitesi, güvenilirliği ve dolayısıyla marka değerinin artmasına katkı sağlanabilir. Böylelikle çam balı üretiminde dışarıdan şeker katkısının önüne geçilebilir; hijyen kriterlerine uygun sağım merkezleri ve soğuk hava depoları yapıyla bal daha kaliteli hale getirilebilir.¹⁵⁸

Arıcılık teşvik ve finansman programları: Ekolojik temellere dayanan, iklim değişikliğine uyumlu ve dirençli bir arıcılığa geçişin yolu yörede gerçekleştirilecek bir dizi yapısal, ilişkisel ve bilişsel dönüşümden geçiyor. Öte yandan, bu dönüşümlerin gerçekleşmesi ve sonuç vermesi, belirli bir zamana yayılmak zorunda. Bu da arıcılıkta verim ve gelir

152 Kooperatifler, yerelde sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin giderilmesine, üreticilerin çeşitli haklarının korunmasına, sosyal refahın sağlanmasına imkân tanıyabilecek örgütlenme modellerinden bir tanesi. Yerelde toplulukların kendi kendilerine yetmeleri, dayanışma ve iş birliği içerisinde hareket etmeleri ve kararları doğrudan kendilerinin almaları ana hedefler arasında yer alıyor. Bununla birlikte, bünyelerinde yürütülecek eğitim, karşılıklı öğrenme, bilgi ve teknoloji paylaşımı gibi pratikler sayesinde kooperatifler, ekolojik olarak sürdürülebilir, doğaya uyumlu ve dirençli tarımsal yapıların oluşturulmasına katkı yapabilir. Kooperatifler ayrıca bir iş modeli olmasının ötesinde dayanışma ve karşılıklılık ilişkilerinin yerleşmesine ve yayılmasına destek verirken, kadınlar gibi güç ilişkileri içerisinde dezavantajlı konumlarda bulunan gruplara yönelik sosyal ekonomik adaletin yerine getirilmesinde işlev görebilir. Bu nedenlerle Milas gibi adil geçiş için tarımın önemli bir alternatif oluşturduğu bölgede kooperatifler önemli roller üstlenebilir. Ancak, bölgede mevcut durumda bulunan zeytinlik ve arıcılık üzerine kooperatif örgütlenmeleri, faaliyetlerini ağırlıklı olarak üreticilerin ürünlerini toptancılara/araçılara satılması ile sınırlı tutuyor. Bunların yerine bölgede ürün kalitesini, verimliliğini iyileştirmenin yanı sıra ürünlere katma değer sağlanması, üreticilere doğrudan erişim gibi gelir artırıcı işlevler yüklenen, üreticiler arasında sosyal dayanışma ve iş birliğini sağlayan, katılımcı demokrasi pratiklerini benimsemiş yeni kooperatif örgütlenmelerinin adil geçiş sürecinde sosyal ve ekonomik adaletin sağlanmasına katkı yapması beklenir. Böylesine katılımcı ve dayanışmacı kooperatiflerin bölgeye uygun biçimde hayata geçirilebilmesine yönelik olarak; siyasi, idari, ekonomik, sosyal ve kültürel koşul, olanak ve engellerin incelenmesi ve konunun yöre halkının merkezinde olduğu geniş kapsamlı bir tartışma zeminine oturtulmasına ihtiyaç bulunuyor. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz: Öz, C. (2019, 10 Nisan). Başka bir kooperatifçilik mümkün. Gazetedevar. <https://www.gazetedevar.com.tr/forum/2019/04/10/baska-bir-kooperatifcilik-mumkun> (Son erişim: 26 Nisan 2023); BM (2021, 2 Ağustos). The circular economy, cooperatives and the social and solidarity economy <https://www.un.org/development/desa/cooperatives/2021/08/02/the-circular-economy-cooperatives-and-the-social-and-solidarity-economy/> (Son erişim: 26 Nisan 2023).

157 <https://www.maybir.org.tr/mugla-cam-bali-cografi-isaret-tescili-bilgilendirme.html> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

158 Beştoy, Ş. T. (2021). A.g.y.

152 Ş. T. Beştoy ile mülakat, 28.Mart.2023; Kocagöz (2021, 15 Ocak). A.g.y.

153 Beştoy, Ş. T. (2021). A.g.y.

154 Ş. T. Beştoy ile mülakat, 28.Mart.2023; Kocagöz (2021, 15 ocak). A.g.y.

155 CAN-E ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). A.g.y.

artışının hemen gerçekleşemeyebileceğinin ön-görülmesine neden oluyor. Diğer yandan, mevcut durumda artan girdi fiyatları ve geçimi sağlayacak düzeyde olmayan gelirler nedeniyle yörede arıcılık yapanlar sosyal ve ekonomik bakımdan güçlükler çekiyor. Örneğin yılın belirli dönemlerinde kovan-larını Milas dışına taşıyarak arıcılık faaliyetinde bulunanların yüksek nakliye ve ulaşım masrafları nedeniyle toptancılara borçlanmak zorunda kaldığı kaydediliyor. Bunun sonucunda arıcılar ürünlerini toptancıya borçlarının karşılığında düşük ederle satmak zorunda kalıyorlar. Mevcut finansal siste-mi ise yetersiz kalıyor. Muğla bölgesinde hemen hemen tüm arıcılar Muğla İli Arı Yetiştiricileri Bir-liği'ne üye ve kovan başına verilen destek, banka kovan kredileri gibi imkânları kullanıyorlar. Ancak kovan desteği üreticilerin büyük çoğunluğu tara-fından yetersiz bulunuyor, üreticiler banka kredi-lerini ödemekte güçlük yaşıyor.¹⁵⁹ Kısaca, mevcut hâliyle arıcılık zaten gelir kayıplarının yaşandığı, üreticilerin birçok zorluğu bir arada yaşadığı bir alan. Konvansiyonel yöntemlerin devam ettirilme-si durumunda, arıcılığın kömürden çıkışla beraber yeni iş ihtiyacı içerisinde olacak kömür madenleri ve santral çalışanları tarafından çalışmak için ter-cih edilmeme olasılığı yüksek. Bu nedenlerle orta ve uzun vadede arıcılığın tekrardan ana geçim kay-nağı hâline gelebilmesi için kısa vadede yaşanacak gelir kayıplarının giderilmesi gerekiyor. Bunun için de finansal yardım ve destek programlarının oluş-turulması, çeşitli finansal araç ve mekanizmaların geliştirilmesi, temelde atılması gereken adımlar arasında bulunuyor. Böylelikle arıcılığın tekrar ver-imli, geçimi sağlayan ve ekolojik bir ekonomik fa-liyet olarak dönüştürülmesi sürecinde ilk etapta ortaya çıkabilecek ekonomik kayıplarının önüne geçilmesi mümkün olacak. Öte yandan, finans me-kanizmalarının ve araçlarının varlığı kadar tasarımı ve içeriği de önemli. Adil bir geçişin sağlanabilmesi için desteklerin ve primlerin kaliteli ürün ve ekip-mana verilmesi, kredilerin nakdi yerine ürün bazlı

verilmesi, gençlere, kadınlara ve kömür sektöründe işlerini kaybedenlere yönelik özel teşviklerin sağ-lanması gibi uygulamalar, oluşturulacak finansal destek programları aracılığıyla hayata geçirilmeli.¹⁶⁰

TURİZM

Turizm ile iklim değişikliği arasında oldukça karmaşık ve çok boyutlu bir ilişki bulunuyor. Başta ulaşım olmak üzere mevcut konvansiyonel turizm unsuru olan birçok faaliyet, iklim değişikliğine ciddi bir katkı verecek düzeyde emisyonlar içerisindedir. Turizmin küresel emisyonlar içerisindeki payı yaklaşık olarak %8 olarak hesaplanıyor.¹⁶¹ Diğer yandan turizm iklim değişikliğine bağlı olaylardan doğrudan etkilenen, kırılabilir bir sektör. Bu nedenle turizmi dirençli kılarak aynı zamanda iklim değişikliğine neden olmayacak biçimde yapılmasına yönelik yeni yaklaşımlara ihtiyaç bulunuyor. Bu da konvansiyonel turizm pratiklerinden vazgeçilmesi anlamına geliyor. Turizmin ekolojik olarak sürdürülebilir hâle getirilmesi; bilimsel verilere dayanan, farklı paydaşların iş birliği içerisinde hareket ettiği, karbonsuzlaşma hedefi ile ekosistemi, biyoçeşitliliği, gıda güvenliğini ve su kaynaklarını koruma hedefleri bulunan alternatif bir anlayışın yaygın ve hakim biçimde benim-senmesiyle mümkün olabilecektir.¹⁶²

Milas, turizm bakımından değerli bir bölgenin içe-risinde yer alıyor. Bodrum, Fethiye, Marmaris gibi Türkiye'nin önemli turizm merkezlerine komşu ko-numda. Turizm hâlihazırda yöre halkı için ana geçim kaynaklarından biri. Yakınlığı nedeniyle özellikle Bodrum olmak üzere civardaki turizm merkezleri Milas merkez ve civar köylerindeki gençlerin çalış-mayı tercih ettiği yerler. Turizm mevsiminin bölge-de 6-7 ay boyunca sürmesi nedeniyle gençler ağır-lıklı olarak yevmiyeli işlerde çalışıyor. Bunun dışında turizm merkezlerine yakın olunması ve buralara gelen ziyaretçilerin erişim kolaylığı Milas'ta turiz-min canlandırılabilmesi hedefi için kolaylık sağlıyor.

Servet Dilber, CAN Europe, 2018

Hâlihazırda gelişmiş bir turizm bölgesinde yer alma-sının sağladığı avantajların yanı sıra Milas; denize, tarih/kültüre ve zeytine bağlı yeni turizm faaliyetleri bakımından önemli bir potansiyeli barındırıyor. Kı-saca, turizm Milas'ta kömüre alternatif olabilecek dikkate değer ekonomik faaliyet alanlarından biri. Muğla genelinde iklim değişikliğine katkı veren ama aynı zamanda iklim değişikliğine karşı dirençsiz, konvansiyonel turizm anlayışının hüküm sürdüğü söylenebilir. Milas ise hem turizm konusunda işin başında olması, hem de sahip olduğu kaynak ve po-tansiyelin uygunluğu nedeniyle iklime zarar verme-yen ve iklim değişikliğine uyum sağlayan, ekolojik ayak izi düşük ve alternatif turizm anlayışını benim-seyen ekolojik turizmin (eko-turizm) uygulandığı bir yer olmaya aday.

İlk olarak zeytincilik yöresi olmasından ötürü Mi-las, dünya genelinde bilinirliği yüksek zeytine bağlı turizm merkezlerden biri olma potansiyeline sa-hip. Örneğin, Bafa-Kapıkırı'da zeytin yürüyüş ro-tası bulunuyor. Milas'ta ayrıca sahip olduğu anıt zeytin ağaçları sayesinde bir "Anıt Zeytin Ağaçla-rı Rotası"nın da oluşturulması olanağı var. Diğer yandan, Milas Zeytin Hasat Şenliği de ziyaretçile-rin hem zeytin üretiminin önemli bir aşaması olan zeytin hasadına tanıklık edebileceği, hem de yerel kültürel hayatı gözlemleme fırsatı bulacağı bir fa-liyet olarak 2014'ten beri her yıl ekim ayında dü-zenleniyor. Bu zeytin(yağı) turizmi ile ilgili mevcut faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve tanıtımı sayesin-de bu alanda gelişim kaydedilmesi birçok yeni işin

yaratılmasını da sağlayacak. Burada Türkiye'nin de içinde yer aldığı, Yunanistan'da 1999'da baş-layan, UNESCO tarafından 2003'de Kültürlerarası Diyalog ve Sürdürülebilir Kalkınma Uluslararası Kültür Rotası olarak ve 2005'te Avrupa Konseyi tarafından Avrupa Konseyi Kültür Rotası olarak ilan edilen Zeytin Ağacı Rotası iyi bir örnek olarak alınabilir. Türkiye'nin de ulusal zeytinyağı rotasını çizip Avrupa Komisyonu'nda sertifikalandırılma-sını sağlayarak uluslararası ölçekte bilinir kılması zeytin(yağı) turizmi potansiyelini değerlendirmesi bakımından önemli bir adım olacak.

Milas ve çevresinin Türkiye'nin zeytin(yağı) rota-sında yer alması, zeytin ve AB coğrafi işaretli Mi-las zeytinyağının dünya genelindeki bilinirliğinin artmasına katkı yapması ve aynı zamanda zey-tin(yağı) turizminden yüksek katma değer elde etmesine yol açacak. Bununla birlikte; zeytin ve zeytinyağı müzelerinin açılması, zeytin bahçe-lerine düzenlenecek ziyaretler, zeytin hasadına ve zeytinyağı yapım süreçlerine katılım, zeytin ve zeytinyağı tadım kursları, zeytinyağı yemek kursları, zeytinyağından sabun yapılması gibi gastronomi, kültür ve doğa faaliyetleriyle birlik-te bölgedeki zeytin turizminin çeşitlendirilme-si yeni iş kollarının oluşmasına ve yöreye olan ilginin artmasına destek olabilir. Kapsamlı ve bütünleşik bir yaklaşımla ele alınması gereken zeytin turizminin geliştirilmesine yönelik eylem-ler; zeytin üreticileri, yöre halkı, yerel yönetim-ler, turizm işletmecileri, bakanlıklar ve eğitim

159 Beştoy, Ş. T. (2021). A.g.y.

160 Beştoy, Ş. T. (2021). A.g.y.

161 Lenzen, M., Y. Sun, F. Faturay vd. (2018). The carbon footprint of global tourism. Nature Clim Change, 8: 522–528; World Tourism Organization (2023).

Climate Action in Tourism – An overview of methodologies and tools to measure greenhouse gas emissions, UNWTO, Madrid.

162 One Planet Sustainable Tourism Programme (2021). Glasgow Declaration: A commitment to a Decade of Climate Action.

<https://www.oneplanetnetwork.org/programmes/sustainable-tourism/glasgow-declaration> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

kurumlarının ortak çalışmasını ve iş birliğini gerektiriyor.¹⁶³

Milas'ta yer alan mineral değerleri yüksek jeotermal kaynakları, bölgede wellness turizmi yapabilmeyi imkânını sağlıyor. Bafa Gölü'nün yakınındaki Karahayıt Mahallesi jeotermal kaynakların bulunduğu yerlerden bir tanesi. Karia Yolu, Bafa Gölü Havzası, Herakleia Antik Kenti, Latmos/Beşparmak Dağları ve Yediler Manastırı gibi birçok tarihi ve doğal değerlerin yakınında konumlanmış olan Karahayıt Mahallesi'nde termomineral su kaynakları da bulunuyor. Güllük Körfezi'nde bulunan Kıyıkışlacık Mahallesi toplam 4.200 dönüm büyüklüğündeki Kıyıkışlacık Ekoturizm Alanı'nda bulunuyor. Çoğun-

luğu zeytin ağaçlarıyla kaplı bu alanda toplam 3 jeotermal kaynağı bulunuyor.

Oldukça köklü ve zengin bir tarihe sahip olan Milas'ın sınırları içerisinde birçok tarihi eser ve antik kent bulunuyor. Milas, UNESCO Dünya Mirası geçici listesine 2012'de alınan Hekatomnos Anıt Mezarı ve Kutsal Alanı ve Beçin Ortaçağ Kenti gibi önemli tarihi eserlere ev sahipliği yapıyor. Bunların yanı sıra; Euromos Antik Kenti, Herakleia- Latmos Antik Kenti ve Beçin Çomakdağ Köyü gibi kültür turizmi bakımından önem taşıyan kültür varlıkları da Milas'ta yer alıyor.¹⁶⁴

Milas coğrafi özellikleri, itibarıyla farklı birçok tu-

rizm türünü ve faaliyetini gerçekleştirme olasılığına sahip. Örneğin, Fesleğen ve Kalem yaylaları yayla turizmi, Ören Mahallesi yamaç paraşütü, Güllük Deltası Sulak Alanı ve Tuzla Sulak Alanı kuş gözlemciliği ve fotoğrafçılık için uygun şartlara sahip ve bu faaliyetler için çekim merkezi olabilecek yerler. Mağaracılık için Uykü Vadisi ve Gökçeler Mağarası uygun şartlara sahip. Ayrıca; kamp ve foto-safari gibi rotalar için Kıyıkışlacık, Kazıklı, Selimiye, Çomakdağ Kızılağaç, İkiztaş, Ketendere, Kapıkırı, Sakarkaya, ve Çukurköy de yürüyüş rotaları için uygun mekânlar.

Bunları yanı sıra, Milas deniz turizmi için de uygun özellikler sahip. Zira Milas 120 kilometre uzunluğunda bir kıyı şeridinde bulunuyor. Özellikle Güllük Körfezi'nin sahil şeridinde bulunan Kemerköy TES'in kapanmasıyla, konvansiyonel turizm anlayışına bağlı kalmadan turizm faaliyetlerinin planlanması mümkün.

Milas ekolojik ve kültürel turizm bakımından oldukça fazla destinasyona sahip olsa da, pratikte bu potansiyelin yöre halkının geçimini sağlayacak biçimde ve yeterli düzeyde değerlendirildiği söylenemez. Mevcut durumda Milas'taki turizm faaliyetleri, civardaki turizm merkezlerinden ziyaretçilerin günübirlik seyahatlerine bağlı olarak yürütülüyor. Ziyaretçilerin bölgede daha uzun süreler kalmasını ve Milas'ın başlı başına bir destinasyon olmasını sağlayacak konaklama imkânları oldukça sınırlı. 2019 verilerine göre, Milas'ta toplam 15 turizm belgeli konaklama tesisi (1.787 oda, 3.671 yatak) bulunuyor. Bu sayı Bodrum, Marmaris ve Fethiye gibi Muğla'nın turizm merkezi olan diğer ilçeleriyle karşılaştırıldığında düşük. Ekolojik turizme yönelik konaklama tesislerinin sayısı ise, 2016 verilerine göre, sadece 2 idi.¹⁶⁵ Diğer yandan alternatif/ekolojik turizm anlayışına uygun, ekolojik dengeli ve ekosistemi bozmayacak biçimde gerekli altyapının

163 CAN-E, 350.org ve Milas Kent Konseyi (2022, Nisan). Yerel Ekonomi İçin Dönüşüm Fırsatı: Milas'ta Zeytincilik. https://world.350.org/turkiye/files/2022/04/Milasta_Zeytincilik_Nisan2022.pdf?_ga=2.265457482.414928732.1682325386-1923545833.1681389907 (Son erişim: 24 Nisan 2023).
164 GEKA (2020, 19 Şubat). Muğla Alternatif Turizm Sektörü Yatırım Olanakları. (Haz. M. Y. Kartal) T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı. https://geka.gov.tr/uploads/pages_v/mugla-alternatif-turizm-sektoru-yatirim-olanaklari.pdf (Son erişim: 24 Nisan 2023).

165 GEKA (2020, 19 Şubat). A.g.y.

ve tesisleşmenin gerçekleştirilmesi bölgede yeni, temiz ve insanlık onuruna yakışır birçok işin yaratılmasına imkân tanıyacak.

Turizmin gelişimi ve gelir kaynağı olmasıyla ilgili olarak yöre halkının ve sosyal ortakların genel görüşü olumlu olsa da bazı çekinceleri de bulunuyor. Genel olarak, kömür madenlerinin ve termik santrallerin kapatılmasıyla ve bölgenin rehabilite edilmesiyle turizmin gelişimine uygun şartların oluşacağı ve bölgedeki ana geçim kaynaklarından biri olacağı düşünülüyor. Böylelikle halıcılık gibi ekonomik faaliyetlerin turizmi tamamlaması ve yeniden canlanması bekleniyor. Açılacak yeni tesislerin de özellikle gençler için istihdam yaratacağı düşünülüyor.¹⁶⁶ Zira santrallerde çalışmakta olan gençlerin santrallerin kapatılması durumunda çalışmayı en çok tercih ettikleri sektörlerin başında turizm geliyor.¹⁶⁷ Bunlara ek olarak, turizmin gıdaya ve meyve-sebzeye talebi artıracacağı, bunun sonucunda da yöredeki tarımsal ve bitkisel üretime talebin yükseleceği öngörülmüyor.¹⁶⁸

Diğer yandan konvansiyonel turizmin karbon ayak izinin ve su ayak izinin yüksek olması adil geçiş sürecinde turizmin alabileceği rolün sorgulanmasını da beraberinde getiriyor. Ancak Milas, yukarıda sayılan zeytin turizmi, yürüyüş rotaları, kuş gözlemciliği, fotoğrafçılık gibi alışıldık deniz-güneş turizminin dışında alternatif ve doğa dostu olabilecek turistik özelliklere sahip. Bu da uygun bir planlama ve yönetim ile iklim dostu bir ekoturizm merkezi hâline gelebileceğini gösteriyor.

Yöre halkının turizmin bölgede gelişimiyle ilgili en büyük çekincesi bu sektördeki faaliyet, iş ve yatırımların yaygınlık kazanmasıyla diğer ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinin zorlaşması ve engellenmesi ihtimali. Yörede, turizmin geliştiği bölgelerde tarım, hayvancılık gibi faaliyetleri engelleyebilecek yasal düzenlemelerin yapıldığına dair yaygın bir kanaat bulunuyor. Konuyla ilgili bir diğer endişe

gençlerin ağırlıklı olarak turizm sektöründeki işleri tercih edeceği ve bundan dolayı tarımın gerileyeceğine yönelik. Ayrıca bazı ekolojik kaygılar da dile getiriliyor. Turizmin hâlihazırda su sorunu yaşanan bölgede su varlığını daha da çok baskı altına alacağı, Bodrum gibi yerlerde olduğu gibi konvansiyonel turizmin uygulanması durumunda çevre kirliliğinin artacağı ve ekolojik dengenin bozulacağı da ifade edilen riskler arasında. Son olarak, yöre halkı arasında turizmle beraber sosyal ve kültürel yaşamın etkilenmesinden ve olumsuz yönde dönüşmesinden endişe duyanlar da bulunuyor.

"Aslında bu köyler bile turizm alanına giriyor. Ama bir hayvancılık ya da bir şey yapayım desen üretimle alakalı; burası turizm bölgesi hayvancılık yapılamaz ya da herhangi bir yatırım yapılamaz gibi kuralların kaldırılması lazım." (UL06, Erkek, 36, Kömürle İlişkiz)

Bunlar dışında, turizmin bölgede yeni işler sağlayacak biçimde geliştirilmesine bağlı olarak dikkat edilmesi gereken konulardan bir tanesi yaşa bağlı olarak ortaya çıkabilecek adaletsizlikler. Turizm sektöründe ağırlıklı olarak gençlerin istihdam edilmesi, santrallerin ve madenlerin kapanmasıyla beraber orta yaşlı çalışanların turizm sektöründe iş bulmalarını zorlaştırabilir.¹⁶⁹

Yöre halkının turizmin geliştirilmesine dair çekinceleri büyük oranda konvansiyonel turizmin doğurduğu sonuçlara bağlı olarak şekilleniyor. Diğer yandan Milas'ın çeşitli alanlardaki turizm potansiyeli doğa ve iklim ile barışık, ekolojik ayak izi düşük ve sosyal adaleti önceleyen alternatif bir yaklaşımla değerlendirildiği sürece bu olumsuz etkilerin önüne geçilebilecek. Bunun için, ekolojik temellere dayanmasının yanı sıra yerel-ulusal-uluslararası sosyal ortakların iş birliğinde bölgesel düzeyde ve bütünlük biçimde planlanan ve yerel halkın tüm karar alma süreçlerine katılımının sağlandığı bir sürecin işletilmesi gerekiyor. Konvansiyonel kitle tu-

rizmine alternatif olarak ekoturizm (ekolojik turizm) bölgede kömürün yerine geçebilecek önemli bir ekonomik faaliyet alanı. Ekolojik dengeye ve sosyal hayata etkilerin minimize edildiği, sürdürülebilirliği esas alan ekoturizm, doğa temelli ziyaretler kadar sosyal ve kültürel faaliyetleri de kapsar. Yılın belirli dönemlerine sıkışan konvansiyonel kitle turizminin aksine ekoturizmde, faaliyetler ve ziyaretler ekolojik dengeye ve sosyal hayata yük bindirmemeyi hedefleyerek tüm yıla yayılacak biçimde planlanır.¹⁷⁰ Bu da ekoturizmdeki işlerin yıl boyu devam etmesine ve bu sektörde çalışanların düzenli işlere sahip olmasına yol açar. Aynı zamanda, kitle turizminin farklı olarak bölgesel ekoturizm planlamasının esaslarından biri yerel halkın katılımıdır.¹⁷¹ Böylelikle, ekoturizm yerel halkın istek ve taleplerine öncelik vererek sosyal ve ekonomik adaletin sağlanmasına katkı sağlar.

Selen Çatalyürekli, 2021, Muğla

170 Öztunalı-Kayır, G. (1998). Batı Akdeniz Kıyıları Taşıma Kapasitesi ve Ekoturizm. Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları, II. Ulusal Konferans Bildirileri Kitabı.
171 ILO (2022). The Future of Work in the Tourism Sector: Sustainable and Safe Recovery and Decent Work in the Context of the COVID. Report for the Technical Meeting on COVID19 Pandemic and Sustainable Recovery in the Tourism Sector. 25-29 Nisan, Cenevre.
172 Bricker, K. (2017). The International Ecotourism Society. Travel and Tourism Research Association: Advancing Tourism Research Globally, 11. https://scholarworks.umass.edu/ttra/2013marketing/White_Papers/11 (Son erişim: 24 Nisan 2023); Tutcu, A. (2021). Ekoturizm Ve Türkiye'nin Ekoturizm Potansiyelinin Değerlendirmesi. Atlas Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, 6; The International Ecotourism Society (t.y.). What is Ecotourism? <https://ecotourism.org/what-is-ecotourism/> (Son erişim: 24 Nisan 2023).
173 The International Ecotourism Society (t.y.). A.g.y.

Ekoturizm

Ekoturizm; doğa korumayı, yerel toplulukları ve sürdürülebilir seyahati birleştiren bir turizm anlayışıdır. Özetle; sürdürülebilirlik esasına dayanan, ekosisteme zarar vermeyen, çevre ve iklim ile uyumlu, ziyaret edilen yerlerdeki yerel halkın haklarına, kültürüne ve sosyal yaşamına saygılı, ziyaret edilen yerlerin yerel ekonomisine istihdam, gelir gibi faydalar sağlayan, amaçları arasında eğlenme ve dinlenmenin yanı sıra gözlem ve eğitimin de bulunduğu doğa temelli seyahat ve faaliyetlere verilen genel addir.¹⁷² Genel olarak şu temel ilkelere dayanır¹⁷³:

- Fiziksel, sosyal, davranışsal ve psikolojik etkilerin en aza indirilmesi;
- Çevresel ve kültürel farkındalık ve saygının oluşturulması;
- Hem ziyaretçiler hem de ev sahipleri için olumlu deneyimlerin sağlanması;
- Doğanın korunmasına yönelik doğrudan finansal kaynak ve mekanizmalarının sağlanması;
- Hem yerel halk hem de özel sektör için finansal faydaların yaratılması;
- Ziyaretçilerin, ziyaret edilen yerlerin siyasi, çevresel ve sosyal durum ve şartlarını tanımalarını ve bunlara karşı duyarlılık geliştirmelerini sağlayacak deneyimlerin sunulması;
- Ekolojik ve sosyal hayata etkileri düşük sınırlı tesislerin tasarlanması, inşa edilmesi ve işletilmesi;
- Yerel toplulukların haklarının, kültürlerinin ve inançlarını tanınması; bu toplulukları güçlendirecek ortak çalışmalar yürütülmesi.

TARIM VE BİTKİSEL ÜRETİM

Milas tarımsal üretim bakımından elverişli bir bölge. Muğla'daki toplam tarım arazilerinin yaklaşık üçte biri Milas'ta yer alıyor.¹⁷⁴ 2018 verilerine göre, Milas'ta toplam 760.765 dekar tarım arazisi var; bunun 543.674 dekarını meyve, içecek ve baharat bitkilerinin yetiştirildiği alanlar oluşturuyor. Bölgedeki tarım alanlarının %71'i meyvecilik alanı, %21'i tarla arazisi, %6,5'i sebze alanı olarak kullanılıyor. Meyvecilik alanlarının da %98 ile neredeyse tamamı zeytinlik.¹⁷⁵ Tarıma elverişli arazilerin varlığının yanı sıra, Milas'ın iklim ve coğrafi şartları tarımsal üretime oldukça uygun bir zemin yaratıyor. Buna bağlı olarak Milas, seracılık, organik tarım, yemlik bitki, buğday, mısır, arpa, sebze-meyve gibi geniş bir tarımsal faaliyet ve ürün çeşitliliğine sahip. Ayrıca tarım diğer sektörlerle de iç içe geçmiş durumda. Örneğin hayvancılıkla uğraşanlar girdi fiyatlarını düşük tutmak amacıyla yemlik tahıl üretimi de yapıyor. Tarımsal üretim, ağırlıklı olarak köylülerin sahibi olduğu küçük arazilerde yapılıyor. Toprağı olmayan köylüler ise diğerlerinin toprağında yevmiye karşılığında tarımsal üretime katılıyorlar.

Tüm elverişli koşullara rağmen Milas'ta tarım ekolojik, ekonomik ve sosyal temelli birçok sorun yaşı-

yor. Üreticilerin tarımsal ve bitkisel üretim alanında yaşadıkları sıkıntıların başlıcaları şöyle:

- Kömür madenleri ve termik santrallerden kaynaklanan çevre kirliliği ve ekolojik tahribat, nedeniyle verimliliğin düşmesi,
- Girdi maliyetlerinin yüksek olması,
- İklim değişikliğinin sebep olduğu kuraklık,
- Yerel olmayan tohum kullanımı nedeniyle toprağın niteliğinin bozulması,
- Ürünlerde verimliliği ve kaliteyi olumsuz yönde etkileyen zararlılar,
- Gençlerin tarım sektöründe çalışmak istememesi.¹⁷⁶

Milas'ta yerel halk yaşamakta olan tüm sorunlara rağmen tarım üretiminin devamından yana bir tavır sergiliyor. Milas'ın "kömürsüz" hâle gelmesinin en çok -zeytinciliği de kapsayacak şekilde- tarım üretiminde olumlu sonuçlar doğurması bekleniyor. Böylelikle tarımsal üretimin kömür sektöründeki işlerin yerine geçecek ana gelir kaynaklarından biri olacağı düşünülüyor. Bunun başlıca nedenleri yerel halkın toprakla ilişkisini devam ettirmesi ve tarıma dair yüksek düzeyde bilgi birikiminin bulunması. Tarımdan elde edilen kazançların yükselmesiyle beraber gençlerin de tarım sektörüne ilgisinin artabileceği düşünülüyor.¹⁷⁷

Bunun gerçekleşebilmesi için, kömür işletmelerinin kapanmasıyla beraber kömürün tarım üzerindeki etkilerinin sonlanması en önemli gelişme olacak. Böylelikle bölgedeki tarımsal üretimde verimlilik artacak. Köylülerin madenlerin genişlemesi sırasında tarım arazilerinin kamulaştırılması tehdidinden kurtulmaları bölgede tarıma yönelik daha uzun planlamaların ve yatırımların yapılmasının önünü açacak. Tarımın kömürden çıkış sonrasında ana geçim kaynaklarından biri olmaya devam etmesi ve tercih edilen yeni işler sunan bir sektör olması için öncelikli olarak verimliliği artırmaya yönelik bazı uygulama ve önlemlerin hayata geçirilmesi, yatırımların yapılması gerekiyor. Akıllı tarım uygulamaları ve diğer teknolojik yeniliklerin kullanımıyla maliyetlerin düşürülmesi ve tarımsal üretimin sürdürülebilir hâle getirilmesi hem ekosistemin korunması hem de verimliliğin artırılabilmesi bakımından önem taşıyor. Son olarak, iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerinden kuraklığa karşı damla sulama gibi yöntemlerin uygulanması gerekiyor.¹⁷⁸

Organik tarım üretimi de yörede mümkün ve katma değeri yüksek olmasından dolayı tarım sektörüne ilgiyi artırma potansiyeline sahip. 2018 verilerine göre Milas'ta organik tarım alanında (zeytin, zeytinyağı ve meyve) faaliyet gösteren toplam 16 işletme bulunuyor.¹⁷⁹ Organik tarım üretimi potansiyelinin çok büyük bir kısmı zeytinciliğe ait. Beşinci

bölümde detaylı olarak ele alındığı üzere, hâlihazırda organik zeytinciliğe ayrılacak nitelikteki sadece dörtte bir civarında olan bir kısmında organik üretim yapılabiliyor. Bölgedeki zeytinliklerde oldukça düşük miktarda ilaç kullanımı nedeniyle bu potansiyel hızlı biçimde kullanılabilir.

Tütün, geçmişte bölgenin en iyi gelir getiren tarımsal ürünleri arasında yer alıyordu. Ancak kota uygulaması nedeniyle tütün üretimi yörede artık yapılamıyor. Öte yandan, tütün yöre halkı tarafından özlemlenilen ve Milaslıların özel bir bağ atfettiği bir tarım ürünü. Yöre halkının taleplerinden biri kota uygulanmasının kaldırılmasına ve tütün yetiştiriciliğine izin verecek düzenlemelerin yapılmasına yönelik girişimlerde bulunulması.

Son olarak, tarım sektöründe yeni kooperatiflere ve yerel üretim örgütlenmelerine ihtiyaç bulunuyor. Tarım faaliyetleri etrafında kurulacak yerel örgütlenmeler sayesinde Milaslı üreticiler piyasa aktörleri karşısında daha güçlü bir pozisyon elde edebilir ve gelirlerini artırabilir. Bunun yanı sıra, katılımcılık esaslı üzerinden gerçekleşen yerel tarım örgütlenmeleri üretici haklarının korunması, bilgi birikimi, deneyim ve yeni teknolojilerin paylaşımı gibi yöredeki çiftçileri güçlendirecek birçok pratiğin gerçekleşmesini sağlayabilir.

174 GEKA (2018). Muğla Tarım ve Hayvancılık Sektör Yatırım Raporu. Muğla Destek Ofisi, (haz.: M. Y. Kartal).

175 GEKA (2021). Milas (Topraksız Tarım TDİOSB Organize Tarıma Dayalı İhtisas Sanayi Bölgesi) Fizibilite Araştırması, (haz.: F. Üçgün).

176 CAN-E ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). A.g.y. s. 58-59.

177 CAN-E ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). A.g.y. s. 58-59.

178 CAN-E ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). A.g.y. s. 68.

179 GEKA (2018). A.g.y.

YENİLENEBİLİR ENERJİ

Muğla genelinde güneş, önemli bir yenilenebilir enerji kaynağı olarak kendini gösteriyor. Muğla'da günlük toplam aylık ortalama güneş ışınım değeri 3,97 kWh/m2gün olarak hesaplanıyor. Bu değer, 3,6 kWh/m2gün olan Türkiye ortalaması değerinden %10 daha fazla. Ortalama güneşlenme süresi Türkiye ortalamasında 7,2 saat iken Muğla'da 8,32 saat. Milas, Muğla'nın güneş enerjisi potansiyelinin yüksek olduğu ilçelerinden.¹⁸⁰ Başta kuzeybatı kısmı olmak üzere Milas'ın güneş ışınım değerleri Türkiye ortalamasının üzerinde bulunuyor; yaz aylarında ise güneşlenme süreleri Muğla genelinin ortalamasının üzerine çıkıyor.

Milas ve çevresinin toplam güneş enerjisi değeri 1587 kWh/m2yıl olarak hesaplanıyor. Bu değer, 1527 kWh/m2yıl olduğu kaydedilen Türkiye ortalamasının üzerinde, 1621 kWh/m2yıl olarak bulunan Muğla ortalamasının ise altında yer alıyor.¹⁸¹ GES yapımı için toplam güneş ışınım değerlerinin yanı sıra arazi maliyetleri, iletim hatlarının durumu, iletim hatlarına olan mesafe, yüzey eğimleri, yer yapısı, tarım arazilerinin dağılımı gibi diğer etkenler de belirleyici rol oynuyor. Tüm bu etkenler dikkate alındığında 1. derece güneş yoğun bölgede yer alan Dağpınar, Pınarköy ve Çakıralan mahalleleri ile Bencik Mahallesi ve Yayla Mahallesi'nin civarındaki tarım yapılmayan düzlük alanlarda küçük ölçekli yatırımlar yapılarak bireysel GES uygulamaları gerçekleştirilebilir. Ayrıca Karacahisar, Çiftlikköy, Pınararası, Söğütçük, Hasanlar, Kısırlar, Derince, Demirciler, Beyciler, Gökpınar, Bayır mahallelerinin civarındaki tarıma elverişli olmayan düzlük alanlarda küçük ve büyük GES yatırımları yapılabilir. Daha

az güneş yoğun yerlerden Beçin, Menteş, Baharlı, Ağaçalıhüyük, Koruköy, Akyol, Yaşyer, Avşar mahallelerinde 1 MW veya altında güce sahip lisanssız güneş enerji üretiminin yapılabileceği tespit edilmiş durumda.¹⁸²

Bu arazilerin dışında Milas'ta termik santrallere bağlı olarak çalıştırılan açık madencilik kömür sahaları GES kurulabilecek potansiyel alanları oluşturuyor. (Tablo 5). Bu potansiyelin değerlendirilebilmesi için kömür madenlerinin işletmeye kapatılmasının ardından detaylı bir tespit çalışmasının yanı sıra yöre halkının haklarını gözetecek ve ekosisteme en az müdahalede bulunulmasını sağlayacak bir planlamanın yapılması gerekiyor. Bunun için;

- Maden sahalarının kapladığı alanlarda orman statüsündeki alanlar ve mera ve tarım arazileri belirlenmeli.
- Bozuk arazilerden rehabilite edilerek tekrardan kazandırılacak alanlar ile rehabilitasyon imkânı olmadığı alanlar yetkili kamu kurumlarının çalışmalarıyla tespit edilmeli.
- Sahaların mülkiyet durumuna, madencilik faaliyeti öncesi kamulaştırma durumuna ve kamulaştırma öncesindeki mülkiyet haklarına öncelik verilerek güneş santrallerinin kurulumu için uygun planlama çalışmaları yürütülmeli.
- Bu alanlarda kurulması olası GES'ler ekosistem ile uyumlu olacak, yaban hayatı koridorlarına izin verecek, tarım ve meracılık gibi faaliyetlerini engellenmeyecek biçimde planlanmalı ve kurulmalı.¹⁸³

	Açılmış Saha Alanı	GES Potansiyeli	GES Üretim Potansiyeli	GES kurulum Maliyeti
Yatağan Termik Santrali-1	250 Dönüm	13 MWp	18.466 MWh/yıl	5,9 Milyon USD
Yatağan Termik Santrali-2	8.608 Dönüm	455 MWp	708.794 MWh/yıl	204,8 Milyon USD
Yeniköy Termik Santrali-1	3.204 Dönüm	169 MWp	274.055 MWh/yıl	76,1 Milyon USD
Yeniköy Termik Santrali-2	170 Dönüm	9 MWp	14.646 MWh/yıl	4,1 Milyon USD
Yeniköy-Kemerköy Termik Santrali-1	10.090 Dönüm	531.5 MWp	850.288 MWh/yıl	239,2 Milyon USD
Yeniköy-Kemerköy Termik Santrali-2	1.043 Dönüm	55 MWp	89.156 MWh/yıl	24,8 Milyon USD

Tablo 5: Milas ve Yatağan'daki kömür maden sahanlarında GES kurma potansiyeli ve maliyetleri.¹⁸⁴

184 Kömürün Ötesinde Avrupa (Europe Beyond Coal) vd. (2022). A.g.y.

180 Milas Ticaret Odası (2015). Milas'ta Yenilenebilir Enerji Kaynakları Fizibilitesi. (Haz: Denizli ABİGEM). <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/milasta-yenilenebilir-enerji-kaynaklari-fizibilitesi.pdf> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

181 Milas Ticaret Odası (2015). A.g.y.

182 Milas Ticaret Odası (2015). A.g.y.

183 Kömürün Ötesinde Avrupa (Europe Beyond Coal), Avrupa İklim Eylem Ağı (CAN Europe), Ekosfer, WWF-Türkiye (Doğal Hayatı Koruma Vakfı), Greenpeace Akdeniz, 350.org, İklim Değişikliği Politika ve Araştırma Derneği ve Yuva Derneği için Solar3GW (2022, Mart). Kömür Sahalarının Güneş Potansiyeli. https://wwfr.awsassets.panda.org/downloads/komur_sahalarinn_gunes_potansiyeli_.pdf (Son erişim: 24 Nisan 2023).

Pexels

Sahip olduğu güneş enerjisi potansiyeline rağmen mevcut durumda Milas'ta yeterli düzeyde yenilenebilir enerji yatırım ve girişimlerinin olduğu söylenemez. Milas'ta ağırlıklı olarak bazı tapulu arazilerde kurulmuş olan güneş enerji sistemleri ve hanelerde ısınmada kullanılan çatı tipi güneş panelleri bulunuyor. Ancak bu yenilenebilir enerji sistemleri ekonomik katma değer veya yeterli istihdam imkânı sağlayacak düzeyde değil. Yaygınlığından ötürü güneş enerjisi yerel halk tarafından bilinse de yenilenebilir enerji sektörü ile ilgili bilgi birikiminin yetersiz olduğu gözlemleniyor.¹⁸⁵

Yenilenebilir enerji konusunda Milaslıların iki temel çekincesi bulunuyor. Bunlardan ilkinin güneş ve rüzgâr santrallerinin tarım arazilerine ve ormanlık alanlara zarar vermesinden duyulan endişeler oluşturuyor. Örneğin, 2021'in yaz aylarında bölgede yanan zeytinliklerin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından Yenilenebilir Enerji Alanı olarak ilan edildiğine dair iddialar bölgede tepkilere neden oldu.¹⁸⁶ Benzer biçimde, yanan ormanlık arazilerin içerisinde kalan bazı alanlarda RES kurulacağı haberleri yöre halkını tedirgin ediyor.¹⁸⁷ İkinci çekince ise yenilenebilir enerji sektörünün bölgede yeterli düzeyde istihdam sağlamayacağı yönünde. Tüm bu çekincelere rağmen yenilenebilir enerji tesisleri tarım arazilerinin dışındaki yerlerde kuruldukları sürece Milaslılar tarafından kabul görüyor.¹⁸⁸

Yeni işler yaratma potansiyeli düşük olsa da ekosisteme uyumlu, tarım faaliyetlerini engellemeyen, yöre halkının katılımıyla oluşturulmuş planlara

dayanan yenilenebilir enerji santrallerinin Milas'ta adil geçişin gerçekleştirilmesine katkı yapması beklenebilir. Yenilenebilir enerji santrallerinde üretilen enerjinin en büyük faydalarından biri zeytincilik, turizm gibi sektörlerdeki işletmelerin enerji ihtiyacının daha ucuz ve temiz bir şekilde karşılanacak olması; böylelikle enerji harcamalarının azaltılması olarak düşünülebilir. Yerel ihtiyacın karşılanması ve yerel halkın ucuz ve temiz enerjiye erişiminin sağlanması da yenilenebilir enerji santrallerinin sağlayacağı faydalardan bir diğeri olarak öne çıkıyor. Öte yandan, büyük şirketler tarafından kurulan ve işletilen büyük ölçekli GES ve RES'lerin yerel ekonomiye ve yöre halkına katkısının oldukça sınırlı kalması nedeniyle, yerelin faydasına bir enerji dönüşümü için bölgede katılımcılık esasına dayanan yerel enerji örgütlenmelerin kurulmasının önceliklendirilmesi gerekiyor.¹⁸⁹

DİĞER EKONOMİK SEKTÖRLER

Milas'ta adil geçiş sırasında ve sonrasında -kömür sektöründeki işlerini kaybedenler dahil olmak üzere- yerel halkın geçimine katkı sağlayacak başka ekonomik faaliyetler de bulunuyor. Bunlar arasında yer alan halıcılık ve orman ürünlerine kısaca değinmekte yarar var.

Halıcılık, Milas'ın önde gelen geleneksel faaliyetlerinden biriyken bugün neredeyse hiç yapılmıyor. Oysa geçmişte Karacahisar gibi halıcılık ile ün yapmış köylerde birçok hane halı üretimi yapmaktaydı. Oldukça iyi gelir getiren geleneksel Milas halıları,

ham maddesinin yüksek fiyatlara temin edilmesi, zor ve uzun süren üretim süreçleri ve piyasada maliyetleri karşılamayan fiyatlara alıcı bulması sebebiyle makine ve fabrika halılarıyla rekabet edemez hâle geldi.¹⁹⁰ Buna rağmen Milas halıcılığı; üretimde tamamen doğal ham madde ve yöntemler kullanılmasıyla, otantik bir ürün olmasıyla ve Milas'ın yerel kültürünü yansımasıyla değerini hâlâ koruyor. Halıcılıktan elde edilen gelirlerin sağlanacak teşvik, destek ve eğitim programları sayesinde artırılması mümkün. Her ne kadar bugün hiç yapılmasa ve ana geçim kaynağı olarak düşünülmesi de halıcılık, turizm sektörüne bağlı olarak gelişebilecek -ve de turizm sektörünün gelişmesine katkı yapabilecek- tamamlayıcı bir sektör olarak düşünülebilir. Bu yönde atılması gereken adımlardan bir tanesi bir zamanlar haneler içinde gerçekleşen ve bugün kesintiye uğrayan halıcılığa dair bilgi ve beceri aktarımının eğitim programları yoluyla tekrardan sağlanması. Yerel düzeyde yeni tip kooperatif yapıları gibi üretim örgütlenmeleri ve yeni pazarlama yöntemlerinin kullanılması da halıcılığın gelir getirici bir faaliyet olmasında etkili olabilir.¹⁹¹ Aynı zamanda yöredeki geleneksel bitki boyası üretiminin desteklenmesi ve bitki boyasının kimyasal boyalar karşısında fiyatlandırma yoluyla teşviki de geleneksel halı üretimine katkı yapabilir.¹⁹²

Milas Ticaret ve Sanayi Odası'nın (MİTSO) öncülüğünde bölgede halıcılığın yeniden geliştirilmesine yönelik Mayıs 2022'de başlayan bir proje bulunuyor. Proje kapsamında, Milas geleneksel halısını üretip satabilmeleri için Balçılar Köyü'nde toplam 11 kadının kurduğu S.S. Milas Kirman Kadın Girişimciler Kooperatifi'ne bölgedeki sosyal ortaklar destek sağlıyor. Üreticilere, MİTSO ücretsiz ip sağlıyor; Milas Meslek Yüksekokulu Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü geleneksel Milas halısının coğrafi işarete uygun üretimi hakkında eğitim veriyor; bölgede yer alan ticari bir kuruluş da üretilen halıları tüm geliri kooperatife kalacak biçimde satışa su-

nuyor.¹⁹³ Halıcılığın yörede yeniden geliştirilmesine yönelik örgütlenme, eğitim ve finansal destek üzerine önerileri kapsayan bu küçük ölçekli proje model teşkil edebilir. Böylece benzer projelerin sosyal ortakların iş birliğinde hayata geçirilmesi ve yaygınlaştırılmasıyla Milas'ta halıcılık yeniden canlandırılabilir.

Orman ürünleri, oldukça zengin bir orman varlığına sahip Milas'ta köylülerin yaşamlarında önemli bir yer tutuyor. Köylüler, ormanlarda yetişen çınar ve kuzu göbeği gibi mantarlar, tilkişan, sarmaşık ve kedirgen otları ve dağ çileği, yaban mersini gibi meyveleri kendi tüketimleri için toplayıp kullanıyorlar. Bunlar dışında yakıt olarak kullanılan kozalak ve -ağırlıklı olarak Yatağan'da bulunsa da- katma değerli bir ürün olan çam fıstığı da Milaslı köylülerin yararlandığı orman ürünleri arasında yer alıyor. Ancak, odun dışındaki orman ürünleri yöre halkı tarafından gelir getirici ekonomik bir değer olarak görülüyor. Toplanan defne, kekik, adaçayı gibi ekonomik değeri olan ürünler işlenmeden bölge dışına satılıyor. Bu da Milaslılar için önemli bir gelir kaybına neden oluyor. Bölgede bu ürünleri işleyecek tesislerin bulunmaması da bu duruma yol açan etkenlerden. Son yıllarda sayısı artan kontrol dışı yangınlar nedeniyle geniş ormanlık alanların tahrip olması da bu ürünlere erişimi zorlaştırıyor.

Orman ürünlerinin yerel ekonomiye ve Milaslıların geçimlerine katkısının olabilmesi için bölgede bu ürünlerin işleneceği tesislerinin kurulması ve kekik suyu, kekik yağı, defne yağı gibi katma değeri yüksek ürünlerin bölgede üretilerek satılması gerekiyor. Bunun yanı sıra zirai çalışmalar yoluyla ürünlerin keşfedilmesi ve geliştirilmesi, ürünlerin ekonomik değerinin belirlenmesini sağlayacak fizibilite çalışmalarının yapılması ve yangın alanlarının rehabilitasyonu da orman ürünlerinin yerel ekonomiye katkı sağlayacak şekilde ekonomik değere dönüşmesini sağlayabilir.¹⁹⁴

185 CAN-E ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). A.g.y. s. 62.

186 Anter, Y. (2021, 27 Kasım). Yangın Mağduru Köylülerin Zeytin Tarlalarına Kamulaştırma Şoku. Sözcü Gazetesi.

<https://www.sozcu.com.tr/2021/gundem/yanigin-magduru-koylulerin-zeytin-tarlalarina-kamulasirma-soku-6794276/> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

187 Tükekçi, N. Ç. (2023, 10 Mart). Bodrum'da Kurulmak İstenen RES'lere Tepki. Birgün Gazetesi. <https://bit.ly/3L4QVCr> (Son erişim: 24 Nisan 2023).

188 CAN-E ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). A.g.y. s. 62.

189 CAN-E ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). A.g.y. s. 68.

190 CAN-E ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). A.g.y. s. 54.

191 CAN-E ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). A.g.y. s. 67.

192 Etikan, S. (2009). 2000'li Yılların Başında Milas'ta Bitkisel Boyacılık. Social Sciences, 4(4): 433-440.

193 HaberMilas (2022, 18 Mayıs). Milas halılarına can suyu.... <https://habermilas.com/haber/10354031/milas-halilarina-can-suyu> (son erişim: 17 Nisan 2023).

194 CAN-E ve İklim İçin 350 Derneği (2021, Aralık). A.g.y. s. 60.

SONUÇ & DEĞERLENDİRME

“Kömürün Ötesinde Milas” raporu, kömür sektörünün yarattığı çevre adaletsizliklerinin yoğun biçimde yaşandığı Milas’ta, adil geçişin mümkün olduğunu ortaya koyuyor. Adil geçiş, iklim mücadelesi kapsamında dünya genelinde hızla yayılan ve kabul gören bir kavram. Bugün adil geçişi sendikaların, iklim ve ekoloji hareketlerinin yanı sıra devletler, özel sektör ve pek çok farklı kurum ve kuruluşlar gibi birçok aktör savunuyor. Adil geçiş çerçeveleri mevcut siyasi ve ekonomik güç ilişkilerini eşitlikçi ve adil hâle getirmeyi hedefleyen dönüşümcü yaklaşımdan mevcut siyasi ve ekonomik modelin içerisinde çözüm arayan statükocu yaklaşımlara kadar geniş bir yelpazeye yayılıyor. Dolayısıyla, adil geçiş kavramına dair tek bir tanım ve içerikten bahsetmek mümkün değil. Ancak yöntem ve hedefler bakımından tüm farklılıklarına rağmen adil geçiş yaklaşımları iki temel amaç üzerinde ortaklaşıyor: **Dünya genelinde fosil yakıtlardan çıkıp yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş ve bunun kimseyi geride bırakmadan yapılması. Daha somut bir ifadeyle, adil geçişin ana amacı, halihazırda sosyal ve bölgesel gruplar arasında eşitsizlikleri derinleştiren, ciddi yükler yaratan iklim değişikliğini durdurmak için elzem olan enerji geçişi sırasında tüm sektörlerde yaşanacak değişikliklerden dolayı iklim krizinden etkilenmekte olan çalışanların ve kömüre bağlı toplulukların geçiş süreciyle birlikte de ek yüklerle karşılaşmaması, daha fazla zarar görmemesi, enerji geçişi sürecinin sosyal, ekonomik ve siyasi anlamda adaleti sağlayarak tamamlanması.** Buna bağlı olarak enerji geçişi sırasında işlerini kaybedecek olanlara yönelik bir dizi politika ve düzenlemenin hayata geçirilmesi savunuluyor. Dünya

genelindeki uygulamalarına bakıldığında adil geçiş kapsamında erken emeklilik, emeklilik maaşı ve finansal tazminat programları, mesleki beceri geliştirme ve meslek edindirme eğitimleri programları, altyapı yenileme projeleri, bölgesel destek mekanizma ve programları gibi birçok araç ve mekanizma devreye sokuluyor. Bunlar arasında, ekolojik ve insanlık onuruna yakışır işlerde çalışma imkânlarının yaratılması ve kömüre bağlı toplulukların ekonomik olarak hasar görmemesi için alternatif geçim kaynaklarının sağlanması adil geçişin hayata geçirilebilmesi için kritik öneme sahip.

Hem enerji geçişinin başarıyla gerçekleştirilmesi, hem de adil geçiş politikalarının etkin biçimde uygulanması için yerel halkın isteği ve desteği oldukça önemli bir unsur. Toplumsal desteğin olması, uygulanacak politika ve eylemlerin sahiplenilmesine, bunların toplumun aktif katılımıyla oluşturulmasına ve uygulanmasına zemin hazırlayacaktır. Türkiye’nin kömür bölgelerinden Milas ve çevresinde de yöre halkının kömürü istemediğini, kömürsüz bir yaşama özlem duyduğunu ve geçimlerini kömür sektörü dışında kalan kaynaklardan sağlamak istediğini görüyoruz.

Milaslılar kömür sektörünü istemiyor. Bunun başlıca nedeni yıllar boyunca maruz kaldıkları ekolojik, sosyal ve ekonomik tahribat ve bunun yaşamlarını doğrudan olumsuz yönde etkilemesi. Kömür madenleri ve termik santrallerin faaliyetleri sonucunda topografyası değişen, havası kirlenen, ormanları yok olan ve tahrip edilen, yer altı ve yer üstü suları tükenen ve ağır metallerle zehirlenen Milas’ta kamu sağlığı, geçim faaliyetleri ve sosyal hayat bü-

yük zararlar görüyor. Dahası, kömür madenlerinin genişlemesi sonucunda bugüne kadar birçok Milaslı yerlerinden edildi ve evlerini, zeytinliklerini, tarım arazilerini ve ormanlar, meralar gibi müştereklerini kaybetti ya da en son İkizköy'de olduğu gibi kaybetme riskiyle karşı karşıya. Bunun sonucu olarak bölgede mülksüzleşme, yoksullaşma, sosyal bağ ve ilişkilerinden kopma, kültürel anlamda ait hissedilen yeri kaybetme gibi birçok olumsuzluk yaşanıyor. Yöre halkı da kömürün yaşamlarında yarattığı risklerden ve yıkıcı etkilerinden kurtulmak istiyor.

Yöre halkının kömür ile bağları oldukça zayıf. Kömür madenleri ve termik santrallerin yöre halkı tarafından görülen tek avantajı görece düzenli, güvenceli ve iyi gelir getiren işler sağlaması. Ancak bu durum kömür sektörünün içinde yer aldığı bölgede diğer ekonomik faaliyetlerin gelişimine izin vermemesinden, özellikle de yarattığı ekolojik tahribatla beraber gelişim gösterebilecek sektörler zarar vererek onları geriletmesinden ileri geliyor. Milaslılar genelde kömürden çıkışla beraber bu etkilerin azalacağına, gerekli adımlar atıldığı takdirde bölgedeki diğer ekonomik faaliyetlerin düzenli, güvenceli ve iyi gelir sağlayacak biçimde gelişebileceğine inanıyor. Bununla birlikte kömür sektöründe çalışmakta olan gençler için istihdam konusunun öncelikli olduğu söylenebilir. Öte yandan; iyi kazanç getiren, ulaşım kolaylığı ve sınırlı çalışma saatleri gibi uygun çalışma koşullarına sahip, sigorta ve emeklilik gibi hakları sağlayan işlerin alternatif sektörlerde yaratılması durumunda gençlerin de enerji geçişini desteklemesi ve adil geçiş politika ve uygulamalarına sahip çıkması mümkün.

Milas'ta kömürden çıkışın adil biçimde yapılabilmesini sağlayacak alternatif geçim kaynakları mevcut. Yöredeki geleneksel tarımsal faaliyetlerden zeytin ve zeytinyağı üretimi, arıcılık ve bitkisel üretiminin yanı sıra turizm bu alternatiflerin başında geliyor. Kömürden çıkışla beraber yeniden canlanabilecek ve ana geçim kaynağı hâline gelebilecek bu faaliyetleri tamamlayacak ve bu faaliyetlere katkı sağlayacak halıcılık, hayvancılık, yenilenebilir enerji üretimi gibi alanların da gelişim potansiyeli bulunuyor. Sahada yürütülen görüşmelerde elde

edilen bulgulara göre, yöre halkı Milas'ta kömür faaliyetlerinin sonlandırılmasıyla özellikle zeytinciliğin tekrar verimli hâle gelmesini ve bölgedeki ana geçim kaynağına dönüşmesini bekliyor ve istiyor.

Diğer yandan alternatif ekonomik sektör ve faaliyetlerin varlığı, bölgede kömürden çıkışla beraber oluşabilecek istihdam sorununu doğrudan/otomatik olarak çözeceği anlamına gelmiyor. Zira bahsi geçen sektörlerin hiçbiri kömüre tek başına alternatif oluşturacak kapasiteye sahip değil. Ayrıca bu sektörler, değişen piyasa koşulları, uygulanmakta olan tarım politikaları, iklim değişikliği ve diğer ekolojik sorunlar gibi doğrudan yöredeki kömür faaliyetlerinden kaynaklı olmayan nedenlerden dolayı da sorunlar yaşıyor. Ancak bu engel ve sorunları yeni üretim yöntemleri, katılımcı örgütlenme biçimleri ve tedarik zincirinin üretici haklarını gözetir hâle getirilmesi gibi eylemlerin yanı sıra yeni yatırımlar, teşvik ve destek programları/mekanizmaları ile aşmak mümkün. Aynı zamanda, Milas'ta birden fazla faaliyet alanının ortaya çıkması yerel ekonomiyi çeşitlendirerek dirençli kılma hedefini elde etmeye olanak sağlıyor. Bu nedenlerle alternatif sektörlerde yeni işlerin yaratılarak kömür sektörünün yerine geçmesi yerel, bölgesel, ulusal ve küresel ölçekte birbiri ile ilgili ve birbirini tamamlayan bir dizi çok aktörlü, farklı disiplin ve konuları/alanları kapsayan, bütüncül plan ve eylemlerden oluşan bir sürecin işletilmesine bağlı. **Milas'ta yerel şart ve ihtiyaçlara göre şekillenen adil geçiş sürecinin olası temel ilke ve eylemleri şöyle sıralanabilir:**

Çok ölçekli, disiplinler arası, bütüncül planlama: Genel olarak geçişin ilk adımını kömürden çıkışa dair siyasi iradenin ortaya konması, bağlayıcı dönüm noktalarını ve hedefleri içeren uzun vadeli bir vizyonun belirlenmesi ve dönüştürücü eylemlerin kapsayıcı, kapsamlı ve ayrıntılı yol haritalarıyla tasarlanması oluşturuyor. Merkezi bir siyasi yapıya sahip Türkiye'de yerelde uygulanmaya konulacak adil geçiş programının planlanması ve yerel, bölgesel ve ulusal ölçekteki politikaların, yatırım ve kalkınma planlarının birbiriyle uyumlu ve birbirini tamamlar hale getirilmesi önem taşıyor. Bu planlamada farklı ölçeklerde yer alan merkezi hükümet, Güney Ege Kalkınma

Ajansı, Muğla Büyükşehir Belediyesi, Milas Belediyesi, sendikalar, meslek odaları, üniversite ve eğitim kurumları, sivil toplum gibi çok sayıda sosyal ortamın alacağı roller ve bu sürecin koordinasyonunun detaylı biçimde planlanması gerekiyor. Ayrıca Milas örneğinde olduğu gibi birden fazla alternatif ekonomik sektörün geliştirilmesi ve bu alanlarda istihdam yaratılması, bu alanlardaki eylemlerin bütüncül ve çok disiplinli biçimde planlanmasını gerektiriyor. Bu nedenlerle, Milas'ta farklı ölçeklerdeki karar alıcıların siyasi iradesine dayanan, çok ölçekli, çok aktörlü, bütüncül, uzun vadeli bir planlamanın yapılması adil geçiş sürecinin ilk aşamasını oluşturuyor.

Sosyal diyalog ve katılımcılık: Katılımcılık ilkesi enerji geçişinin temel unsurlarından. Adil geçişin hedefindeki kesimlerin karar alma süreçlerine aktif olarak katılımı, uygulamaya konulacak politika ve eylemlerin bu grupların ihtiyaç, talep ve isteklerine göre şekillenmesini sağlarken sürecin aşağıdan yukarıya doğru demokratik biçimde işlenmesini sağlıyor. Buna yönelik olarak adil geçiş programlarında hükümetler/politika uygulayıcıları, işverenler ve sendikalardan oluşan üç ayaklı sosyal diyalog mekanizması yaygın biçimde kullanılan mekanizmalardan. Milas'ta sendikalar, çevre hareketi temsilcileri, kooperatifler gibi yöredeki işçilerin ve çiftçilerin temsil eden ya da onların haklarının savunuculuğunu yapan oluşumlarla beraber doğrudan yöre halkının karar alıcılar ve işverenlerle buluşturacak, kapsamlı ve düzenli olarak yürütülecek bir karşılıklı bilgi paylaşım ve müzakere mekanizmasının kurulmasına ihtiyaç bulunuyor. Bununla birlikte Türkiye'de katılımcılık ilkesinin genellikle uygulanmadığı ya da yeterli düzeyde yerine getirilmediği hesaba katıldığında yerel halkı adil geçişin planlama, uygulama ve izleme-denetleme aşamalarında merkeze koyacak ve tüm kararlara katılmasını sağlayacak mekanizmaların geliştirilmesine ihtiyaç bulunuyor. Bu katılımcılık süreç ve mekanizmalarının tasarlanması yine yerel halkın sosyal ortaklarla gireceği bir müzakere ve karar alma süreci sonucunda belirlenmeli.

Kapsayıcılık: Adil geçiş sürecinin etkin biçimde yürütülebilmesi için kömüre bağlı toplulukların bü-

tününü içermesi önem taşıyor. Bununla birlikte, kömürden etkilenen topluluklara bağlı tüm grup ve bireylerin çevre adaletsizliklerinin sonuçlarından aynı derecede etkilenmediği, bu topluluklar içerisinde toplumsal cinsiyet, yaş, engellilik durumu gibi faktörlerin de etkisiyle daha yüksek seviyede ve kapsamda adaletsizliklere maruz kaldığı biliniyor. Bu topluluklar içerisinde birden fazla dezavantajı ve adaletsizliği yaşamakta olanların varlığının kabulü ve bu grupların ihtiyaç ve taleplerinin tanınması adil geçişin önemli bir boyutunu oluşturuyor. Milas'ta da kadınlar yaşanan çevre adaletsizliklerinin sonucunda olumsuzlukları en fazla yaşayan gruplardan. Milas'ta alternatif teşkil eden sektörlerden zeytincilik, arıcılık ve turizmde kadın istihdamı diğer sektörlerle göre Türkiye ortalamasının üzerinde bulunuyor. Bu durum, Milas'ta adil geçiş sırasında kadın istihdamının artırılması için zemin hazırlıyor. Kadınlara yönelik beceri edindirme eğitim programlarının ve teşviklerin sağlanması kadar üretici kooperatiflerinde kadın üye oranlarının artırılması da kadınların yaşadıkları adaletsizlikleri gidermek amacıyla atılması gereken adımlar arasında bulunuyor. Kömür sektöründe orta ve üstü yaşlardaki çalışanların da adil geçiş sırasında işlerini kaybetmeleri durumunda yeni işlere geçişinin önünde bazı zorluklar bulunuyor. Bu nedenle bu yaş grubundaki kömür sektörü çalışanlarının durumunun ayrıca ele alınmasına ve erken emeklilik gibi bu gruba yönelik güvencelere ve destek programlarına gerek duyuluyor.

Yeni tesislere yatırım: Milas'ta alternatif sektörlerin geliştirilmesi ve yeni işlerin oluşturulabilmesi için gerekliliklerden bir tanesi özellikle zeytincilik ve turizmdeki tesis açığının kapanmasına yönelik yatırımların yapılması. Her yıl Milas dışına satılan yaklaşık 20 bin ton zeytinin bölgede işlenmesi ve zeytinyağı üretiminde kullanılması için kurulacak 50 zeytin işleme ve 15 zeytinyağı üretim tesisinde toplam 605 kişiye iş imkânı yaratılabilir. Bunlara ek olarak bölgede tamamlayıcı ve yan sanayi sektörlerine üretim yapacak tesislerin kurulması istihdamı daha da artırabilir. Örnek olarak, zeytincilik sektörünü tamamlayan paketleme/etiketleme tesislerinin, zeytincilik sektörünün yan sektörü olarak da sabun

Selen Çatalyürekli

üretim tesislerinin kurulması verilebilir. Buna göre Milas ve çevresinde yine 20 bin ton zeytinin bölge içinde değerlendirilme senaryosuna bağlı olarak 5 sabun-şampuan imalathanesi, 3 pirina tesisi ve 2 zeytin turizmüne yönelik konaklama tesisinin kurulması hâlinde 150 yeni iş daha yaratılabilir. Böylelikle toplam zeytincilik sektöründe ve ilintili alanlarda yapılacak yatırımlar sayesinde kurulacak tesisler toplam 755 kişiye yeni iş imkânı oluşturabilir. Benzer biçimde bölgede ekolojik turizmin geliştirilmesi için kurulacak doğaya uyumlu konaklama tesisleri yeni iş alanları ortaya çıkarabilir.

Beceri-bilgi edindirme/yenileme eğitim programları: Milas'ta kömüre alternatif oluşturan sektörlerin hemen hepsi yöre halkının geleneksel geçim kaynağı durumunda. Yörede, halıcılık dışındaki alanlarda faaliyetler sürüyor. Kömür madenlerinde ve termik santrallerde çalışanların büyük çoğunluğunun hanelerinde bu faaliyetler gelirlerini destekleyecek biçimde yürütülüyor; kömür sektöründeki işlerde çalışanlar kısmı de olsa bu faaliyetlere katılıyor. Bu da yöre halkı arasında zeytincilik, arıcılık, hayvancılık gibi alanlar üzerine geniş bir bilgi birikiminin ve deneyimin olduğuna işaret ediyor. Ancak verimliliğin ve gelirlerin düşmesiyle beraber tarım faaliyetlerinde yaşanan gerileme, gençlerin farklı alanları tercih etmesi gibi nedenlerle zeytincilik ve arıcılık alanlarında bilgi birikimi aktarımının sektöye uğradığı

söylenbilir. Diğer yandan, iklim değişikliği, piyasa koşulları gibi etkenler nedeniyle zeytincilik ve arıcılık alanında yeni üretim yöntemlerinin yöreye uygun biçimde geliştirilmesi ve uygulanması gerekiyor. Bu nedenlere bağlı olarak zeytincilik ve arıcılıktan elden edilen verimliliğin, katma değer ve gelirlerin artırılması, bu alanlarda ekolojik ayak izinin düşük olması ve doğaya uyumlu üretimin yapılabilmesi için geleneksel bilgilerle bilime dayalı modern yöntemleri harmanlayan beceri ve bilgi edindirme/yenileme eğitim programlarına ihtiyaç bulunuyor.

Yeni ve demokratik örgütlenme biçimleri: Zeytincilik, arıcılık gibi tarımsal üretim alanlarında küçük üreticilerin ve hizmet sektörünün altındaki turizm çalışanlarının haklarının korunması, güvencelerinin sağlanması ve gelirlerinin yükseltilmesi bu alanların ana geçim kaynağı olarak tercih edilmesinin önünü açabilir. Üretimde ve iş yerinde demokrasiyi sağlayacak katılımcı örgütlenme biçimlerinin hayata geçirilmesi bunları sağlamanın önemli bir adımı. Örneğin, halihazırda zeytin üreticilerinin ve arıcıların ürünlerini doğrudan toptancılara satmaları gelir kaybı yaşamalarına neden oluyor. Oysa yatay ilişkiler üzerine kurulmuş, demokratik karar alma süreçlerinin işletildiği üretim örgütlenmeleri sayesinde üreticiler ürünlerini farklı pazarlama tekniklerini de kullanarak gelirleri daha çok kendilerine kalacak biçimde tüketicilere ulaştırabilir.

Yerel ürünlerin niteliğinin ve marka değerinin iyileştirilmesi: Milas Zeytinyağı, AB Cİ tescil belgesine sahip. Bununla birlikte Milas ve çevresindeki zeytinliklerin çoğunluğunda kimyasal ilaç kullanımının olmaması bölgede organik üretim yapılmasına imkân tanıyor. Bu iki özellik Milas zeytin ve zeytinyağının hem Türkiye hem de yurtdışına pazarında oldukça önemli bir potansiyele sahip olmasını sağlıyor. Üretim, depolama ve nakliyede Cİ tescilinin ve organik tarımın gerektirdiği standartların uygulanması hâlinde zeytin ve zeytinyağından elde edilen katma değer yükselmesi, gelirlerin artması ve yeni işlerin yaratılması olası. Cİ tescilli ve organik zeytin ve zeytinyağı üretimi yapan üreticilerin iş birliği yaparak ortak stratejiler geliştirmesi ve uygulaması da Milas zeytin ve zeytinyağının özellikle yurtdışı pazarlarında bilinirliğine ve marka değerinin artmasına katkı yapacaktır. Benzer şekilde Milas'ta üretimi yapılan Muğla'nın çam balı da Cİ tescil belgesine sahip. Dünya genelinde çam balı üretiminin Milas'ı da içine alan bölgede yapılması oldukça yüksek katma değer sağlayabilecek bir ürüne sahip olduğu anlamına geliyor. Üretim, depolama ve nakliye aşamalarının Cİ tescilinin gerektirdiği standartlara uygun biçimde yürütülmesi Milas'taki arıcılık ürünlerinin kalitesinin ve marka değerinin artmasını sağlayacak. Zeytinyağında taşşış, bal üretiminde şeker katılması gibi kötü uygulamaların önüne eğitimler ve denetlemeler ile geçilmesi de ürün kalitesini ve güvenilirliğini artıracak eylemler arasında bulunuyor. Zeytincilik, bitkisel üretim, arıcılık gibi tarım sektörüne ait alanlarda ürün çeşitliliğini artırarak katma değeri yüksek ürünlerin üretimi ve dolayısıyla bu ürünlerden daha fazla gelir elde edilmesi mümkün. Ayrıca arıcılık, zeytincilik ve bitkisel alanlarından Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi gibi bölgede yer alan eğitim ve araştırma kurumlarının yanı sıra bu konularda çalışmalar yapan sivil toplum kuruluşlarının iş birliğinde araştırma-geliştirme merkezlerinin kurulması da bölgede yetiştirilen ürünlerin kalitesinin ve üretim yöntemlerinin gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Yenilikçi ve ekolojik yaklaşım: Milas'ta zeytincilik ve arıcılıkla ilgili en büyük sorunların başında verimliliğin giderek düşmesi geliyor. Bu durum, gelirlerin düşmesine, özellikle gençlerin bu faaliyet-

lerden uzaklaşmasına ve bu alanlarda yeni işlerin yaratılmasının zorlaşmasına yol açıyor. Bölgede kömür faaliyetlerinin bitirilmesiyle ekolojik tahribata bağlı verim düşüklüğünün ortadan kalkması bekleniyor. Diğer yandan tarımda verimin düşmesi, değişen iklim koşullarına bağlı olarak da meydana geliyor. Bu nedenle artan sıcaklıklar gibi iklim değişikliğinin etkilerine karşı arıcılıkta esnek kovan yönetimi gibi farklı yöntemlerin kullanılması gerekiyor. Zeytincilik alanında ise zeytin ağaçlarının bakımının modern yöntemlerle düzenli olarak yapılması, var ve yok yılları arasındaki üretim miktarı farkının azalmasına ve genel olarak da verimliliğin artmasına katkı sağlayacak. Diğer yandan, tarımsal üretimde ekolojik ayak izi yüksek endüstriyel üretim anlayışının yerine doğal yöntemlerin tercih edilmesi, doğa ile uyumlu bir anlayışın geliştirilmesi ve biyolojik çeşitliliği, ekolojik dengeyi ve iklimi gözetilen yöntemlerin kullanılması gerçek anlamda sürdürülebilirliğin sağlanması için önem taşıyor. Ayrıca sahip olduğu doğası ve kültürel-tarihi varlıklarıyla Milas, konvansiyonel kitle turizminin hâkim olduğu Muğla'nın diğer ilçelerinden farklı olarak faaliyetlerin tüm seneye yayıldığı, doğal kaynakları baskı altına almayan, ekolojik dengeyi ve biyolojik çeşitliliği gözetilen, iklim dostu, aşırı yapılaşmaya neden olmayan ekolojik turizm (ekoturizm) merkezi olma potansiyeli taşıyor.

Son olarak, 40 yılı aşkın süredir Milas'ta kömür sektörünün yol açtığı yıkım devam ederken kimsenin geride kalmadığı, doğayla barışık iklim dostu bir Milas'ın hayali uzak değil. Nasıl bir gelecekte yaşayacağımız kurduğumuz hayallerle, değişim arzumuzla ve bu arzu etrafında bir araya gelerek ortaya koyacağımız irademizle şekillenecek. Bu raporun amacı da başta Milaslılar olmak üzere herkesi kömürün ötesinde bir Milas'ın hayalini kurmaya davet etmek. Raporun bunun sadece bir hayal olmadığını; bu hayalin mümkün olduğunu bölgedeki somut fırsatları değerlendirerek gösterdiğine inanıyoruz.

Umarız rapor, kömürün hüküm sürmediği bir Milas için verilmekte olan mücadelelerin güçlenmesine ve gerek Milas'ta gerekse de Türkiye'de adil geçiş için somut politikalar geliştirilmesine katkı sağlar.

Kömürün Ötesinde
Milas

komursuzmilas.org